

T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
CUMHURİYET TARİHİ BİLİM DALI

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA
TÜRK-SOVYET İLİŞKİLERİ (1939-1945)
(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Kahraman GÜRBÜZ

BURSA 2007

U.Ü.S.B.E.
TARİH ANABİLİM
DALI
CUMHURİYET
TARİHİ BİLİM
DALI

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA
TÜRK-SOVYET İLİŞKİLERİ (1939-1945)
(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Kahraman
GÜRBÜZ

BURSA
2007

**T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
CUMHURİYET TARİHİ BİLİM DALI**

**İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA
TÜRK-SOVYET İLİŞKİLERİ (1939-1945)
(YÜKSEK LİSANS TEZİ)**

Kahraman GÜRBÜZ

**Danışman
Doç. Dr. Saime YÜCEER**

BURSA 2007

T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Tarih Anabilim Dalı, Cumhuriyet Tarihi Bilim Dalı'nda 700542003 numaralı Kahraman GÜRBÜZ'ün hazırladığı “ İkinci Dünya Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1939-1945) ” konulu Yüksek Lisans (Yüksek Lisans/Doktora/Sanatta Yeterlik Tezi/Çalışması) ile ilgili tez savunma sınavı, .../...../ 20.... günü ..... - ..... saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin .....(başarılı/başarısız) olduğuna .....(oybirliği/oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı)
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

...../...../ 20.....

ÖZET

Bu çalışmada, İkinci Dünya Savaşı sırasında Türk-Sovyet ilişkileri hakkında bilgiler verilmektedir.

Türk-Rus ilişkilerinde, tarih boyunca Rusya'nın takip ettiği politika Boğazları ele geçirmek olmuştur. İkinci Dünya Savaşı sırasında Sovyet Rusya bu amacına ulaşmak için Türkiye'yi savaşa sokmaya çalışmıştır. Türkiye'nin savaş dışı kalması özellikle İtalya'nın Yunanistan'a saldırmasıyla sorgulanmaya başlandı. Türkiye'nin savaşa girmeme gerekçesi olarak Sovyetlere güvenmemesi başta geliyordu. Sovyetler Birliği'nin Almanya'ya karşı başarılı olmasının önemli nedenlerinden biri savaş sırasında batı yardımının bu ülkeye bolca akmasıydı. Türkiye savaş boyunca tarafsızlık politikası izlemiştir. Türkiye bu politikayı uygularken kimi zaman İngiltere ve Fransa'ya yakın olmasına karşın Almanya'ya karşı da net bir tavır almaktan kaçınmıştır. İngiltere, Fransa ve Rusya Türkiye'yi savaşa girmeye ikna etmek için birçok görüşmeler ve konferanslar yapmışlar fakat her defasında Türkiye savaş dışı kalmayı başarmıştır. Ancak savaşın sonunun belli olmasından sonra Türkiye savaşa girmiştir. Savaş sonrası ise Türkiye, ABD ve İngiltere'ye yanaşarak, Sovyet Rusya'dan gelebilecek tehlikeyi önlemeyi hedeflemiştir. Türkiye'nin bu tutumu Sovyetler Birliği ile olan ilişkilerinin kopmasına neden olmuştur. Eğer Türkiye II. Dünya Savaşı'nda gerçekten Rus tehdidini dikkate alarak bir politika uygulaysaydı savaş sonunda bu tehlide maruz kalmaması gerekirdi. Oysa durum tam tersi oldu. Amerikan Başkanı Roosevelt ölmeseydi, Türkiye çok daha ciddi tehlikeyle baş başa kalabilirdi. Roosevelt'in yerine geçen Truman, Rusların yalnızca kaba kuvvetten anladığını söyleyerek bu devlete karşı daha sert bir politikanın izlenmesinden yana oldu. Böylelikle Türkiye'ye karşı olası bir Sovyet hareketi için caydırıcı bir unsur oluştu. İlerleyen yıllarda Türkiye, Sovyet tehdidinden zarar görmemek amacıyla NATO'ya üye olmuştur.

Anahtar Kelimeler Türkiye, Sovyet Rusya, İkinci Dünya Savaşı, İngiltere, Fransa.

ABSTRACT

Some information is given about the relationship between Turkey and Russia during the Second World War in this study.

In whole history Russia's politics or aim had always been getting and owning the Bosphorus in the relationship between Turkey and Russia. In order to reach that aim, Russia had tried to involve Turkey to the war during the Second World War. Turkey's being out of the war, had been inquired when Italy made attack to Greece. The first reason of Turkey for not joining to the war had been not trusting in Russia. One of the main reasons of Russia's success against Germany, had been the big help to Russia from the Western countries during the war. Turkey's politics had been neutrality during all the war term long. While Turkey had been following this policy, although Turkey sometimes had been near to England and France, he had not behaved in a certain manner against Germany. Although England, France and Russia had made interviews and lectures many times with Turkey to persuade Turkey to join to the war, Turkey had succeeded staying out of the war. But after the war Turkey had aimed to prevent the possible Russia danger by coming alongside to the USA and England. This manner of Turkey had caused his relationship with Russia to break out. Turkey wouldn't have faced with this threat at the end of the war, if he had followed a policy which cares about the Russian threat during the Second World War. But it had been the opposite. Turkey could had faced with a much more serious danger, if the American President Roosevelt had not died. Truman, the American President after Roosevelt, followed a harder policy against Russia and he told that Russia's policy is just made of fighting. By the way, there had become a factor which makes Russia abandon from an attack against Turkey. In the following years, Turkey had been a member of NATO in order to not get harm from the Russian threat.

Key Words : Turkey, Soviet Russia, Second World War, England, France.

ÖNSÖZ

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu günden itibaren dış politikasının dayandığı temel prensip, Türkiye'nin toprak bütünlüğünü ve mutlak bağımsızlığını hiçbir taviz vermeden korumak, bütün ülkelerle ve özellikle komşularıyla iyi dostluk kurmak ve Türk milletinin huzur ve refahını temin etmek olmuştur.

Bu çalışmamızda Türkiye Cumhuriyeti'nin, askeri ve ekonomik yönden birçok probleminin olduğu bir dönemde, büyük devletler arasında bir denge unsuru ve kilit bir ülke olma özelliğini ne derece başarılı bir şekilde kullandığı ele alınacak, özellikle Sovyetler Birliği ile ilişkileri ayrıntılı olarak değerlendirilecektir.

Türkiye, İkinci Dünya savaşı başladığında, savaşın dışında ve tarafsız kalarak toprak bütünlüğünü korumayı amaç edinen bir dış politika izlemeyi esas almış bulunuyordu. Ancak Türkiye'nin jeopolitik konumu böyle bir durum için izin vermiyordu. Hem müttefikler hem de mihver devletler Türkiye'yi kendi yanlarında savaşa sokmak için ellerinden geleni yapıyorlardı. Ancak Türkiye savaş sonlarına kadar tarafsız kalmayı başardı. Bununla beraber dengeyi korumak maksadıyla her iki taraf ile de çeşitli diplomatik ilişkilerde bulundu. Türkiye savaş sırasında büyük sıkıntılar çekse de bu zorlukların üstesinden gelmeyi başardı.

İkinci Dünya Savaşına kadar Türkiye'ye en yakın müttefik konumunda olan Sovyetler Birliği, savaştan sonra Türkiye'nin karşısına ciddi bir tehlike olarak çıktı. Savaştan güçlü bir devlet olarak çıkan Sovyetler Birliği Postdam Konferansı'nda Türkiye'den açık taleplerde bulunmuştur. Bu tehdit, bu devletin Boğazlarda üs talebi ve Kars - Ardahan bölgelerinin kendilerine verilmesini istemesi ile ağır bir nitelik kazanmıştır.

Sovyetler Birliği'nin bu istekleri Türkiye ile arasındaki gerginliği daha da artırmıştır. Fakat bu istekler ABD ve İngiltere'nin işine gelmediği için geçerlilik kazanmamıştır.

İkinci Dünya Savaşında iki blok arasında baskıya maruz kalan Türkiye tarafsızlığını savaş sonuna kadar koruyabilmiş ancak bu olay Batılı devletler ve Sovyetler Birliği ile olan ilişkilerin gergin bir ortama girmesine yol açmıştır. Savaşın sonlarına doğru Türkiye, Batı ve Sovyetler Birliği lehine savaşa dahil olmuştur. Bu son politik hamlesinin sonucunda Türkiye, Birleşmiş Milletler teşkilatına alınmış ve uluslar arası meselelerde Batı ülkeleri ile olan ilişkiler hız kazanmıştır.

İkinci Dünya Savaşından sonra dünyada ABD ve Sovyetler Birliği önderliğinde iki blok oluşmuştur. Sovyetler Birliği II. Dünya Savaşından en kârlı ve güçlü devlet olarak çıkmıştır. Bu güçle başta Türkiye ve Avrupa için büyük bir tehdit unsuru haline gelmiştir. Bu tehdit sonucunda Batı devletlerinin güvenliği için ABD önderliğinde 1949 da Kuzey Atlantik İttifakı kurulmuştur. Türkiye ise bundan sonraki dış politikasını Sovyet tehdidine karşı Kuzey Atlantik Paktına girmek olarak şekillendirmiştir. Türkiye'nin bütün kuvvetiyle Batı ittifakı içine girmek istemesi, Batı ve ABD'nin desteğini almasıyla sonuçlanmış, Türkiye ABD'den Truman Doktrini ile askeri, Marshall Planıyla da ekonomik yardım elde etti. Böylece Türkiye

Sovyetler Birliğinin tehditkâr tutumu karşısında ittifak yapılacak güç olarak ABD yi seçmiş oluyordu.

Bu çalışmamda beni sürekli olarak yönlendiren ve hiçbir zaman manevi desteğini esirgemeyen çok değerli hocam Doç.Dr. Saime YÜCEER'e, Dr.Öğ. Yb. Zekeriya TÜRKMEN'e, lisansüstü eğitim yapmamda büyük emeği olan Prof.Dr Yusuf OĞUZOĞLU hocama ve her türlü kaynak ihtiyacımda yardımlarını esirgemeyen Milli Kütüphane Yönetim Hizmetler Daire Başkanı Hayrettin DEMİRTAŞ'a şükranlarımı sunarım.

Diyarbakır 2007

Kahraman GÜRBÜZ

	sayfa
TEZ ONAY SAYFASI	II
ÖZET	III
ABSTRACT.....	IV
ÖNSÖZ	V
İÇİNDEKİLER.....	VII
KISALTMALAR.....	X
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

I. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI ÖNCESİNDE TÜRK-RUS İLİŞKİLERİ (1919-1939).....	3
II. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞININ BAŞLAMASI VE TÜRKİYE.....	9
A. Savaşın Başlamasıyla Birlikte Türkiye'nin Tutumu.....	11
B. Türkiye Savaşa Girmeme Kararı Alıyor	14
III. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI BAŞLARINDA TÜRK-SOYET İLİŞKİLERİ.....	19
A. Şükrü Saraçoğlu'nun Moskova Görüşmeleri.....	19
B. 1939-1941 Türk Sovyet Bağlantıları	27
C. Almanların Türk Sovyet Bağlantılarına Karşı Tepkisi.....	29
IV. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI SÜRECİNDE TÜRK-SOYET İLİŞKİLERİNDE BOĞAZLAR MESELESİ.....	32
V. BALKANLARDAKİ OLAYLAR KARŞISINDA TÜRKİYE.....	40

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'Yİ İKİNCİ DÜNYA SAVAŞINA SOKMA ÇABALARI

VE SOVYET RUSYA.....	49
A. Türkiye Üzerinde Müttefik Baskısı	49
B. Türk-Bulgar Ortak Demeci (1941)	50
C. Türkiye Üzerinde Alman-Rus Pazarlığı.....	51
D. İngiltere'nin Türkiye'yi Savaşa Sokma Çabaları.....	51
E. Boğazlardan Geçen Alman Gemileri Meselesi	54
F. Fransa'nın Türkiye'yi Savaşa Sokma Çabaları	56
G. Rusya'nın Türkiye'yi Savaşa Sokma Çabaları	56
H. Almanya'nın Türkiye'yi Savaşa Sokma Çabaları.....	59
I. Adana Görüşmeleri ve Görüşmelerin Türkiye'ye Etkisi.....	61

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'NİN KONUMUNUN VE TUTUMUNUN

TARTIŞILDIĞI

KONFERANSLAR.....	80
A. Casablanca Konferansı	80
B. Washington Konferansı	81
C. Moskova Konferansı	82
D. Kahire Konferansı	83
E. Tahran Konferansı	84
F. Dumbarton Oaks Konferansı.....	84
G. Yalta Konferansı	85
H. Postdam Konferansı.....	86

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRK SOVYET İLİŞKİLERİNİN KOPMASI.....	88
SONUÇ	98
KAYNAKLAR	101
EKLER.....	104
ÖZGEÇMİŞ	143

Kısaltma	Bibliyografik Bilgi
a.g.e.	Adı Geçen Eser
a.g.m.	Adı Geçen Makale
Bkz.	Bakınız
c.	Cilt
çev.	Çeviren
Der.	Derleyen
ed.	Editör
haz.	Hazırlayan
mad.	Madde
Nu.	Numara
s.	Sayfa

GİRİŞ

Türkiye, şimdiki adı Rusya Federasyonu olan Sovyetler Birliği ile Milli Mücadele döneminde iyi ilişkiler kurmuştur. Nitekim bu ilişkileri uzunca bir müddet böyle devam ettirecektir. Cumhuriyetin ilk yıllarında, uluslararası ilişkilerde, Sovyetler Birliği'ne daha fazla yakın olunmasında, mücadele yıllarının vermiş olduğu samimi ve güven içeren duyguların hakim olduğu bir gerçektir. Ayrıca bu yıllarda her iki devletin de iki ortak meselesi vardır. Bunların başında, içeride ekonomik kalkınma, dışarıda ise güvenlidir.¹

Türkiye, Avrupa ülkeleriyle olan ilişkilerini gün geçtikçe geliştirirken, Sovyetler Birliği ile olan ilişkilerini de ihmal etmemiştir. Zira sosyal ve iktisadi kalkınmasını gerçekleştirebilmek ve farklı bir durum almaya başlayan dünyadaki siyasi gelişmeler karşısında askeri gücünü artırabilmek için Batılı devletler gibi Sosyal Birliği ile de iyi ilişkiler kurmak istiyordu.² Ancak bu yıllarda, Türk Hükümeti ile Sovyet Hükümeti arasında bazı problemler yaşanmıştır. Bu problemlerin başında, Türkiye komünistlerine karşı girişilen hareketler ve Sovyetler Birliği'nde Müslüman Türklere karşı izlenen politikalar vardır.³ Ayrıca ülkelerin yönetim şekillerinin de iki devlet arasındaki ilişkilere büyük ölçüde etkisi olmuştur. Bilindiği gibi Anadolu'da uygulanan rejimin temeli Batı demokrasisine dayanıyordu. Rusya'da uygulanan rejim ise Marksist Doktrine dayanmaktaydı. Rejimlerin farklılığı ilişkilerde içten içe kaynaklı bir sürtüşme yarattı.⁴ Bu yıllarda iki ülke arasında ortaya çıkan mücadele, günümüze kadar devam eden çeşitli çekişmelere zemin oluşturmuştur.

1932 Nisan ayında Sovyetler Birliği hükümetinin daveti üzerine Türkiye Başbakanı ve Dışişleri Bakanı Moskova'ya gitmiştir. Bu ziyaret sırasında yapılan

---

¹ Bilge, A.Suat, *Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri 1920-1964*, Güç Komşuluk, Ankara, 1992, s. 103.

² Gönübol, Mehmet - Sar, Cem, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1994, s. 106.

³ Bilge, a.g.e., s. 103.

⁴ Yüceer, Saime, *Milli Mücadele Yıllarında Ankara-Moskova İlişkileri*, Ekin Kitabevi, Bursa, 1997, s.38

protokol gereği, sanayi ve diğer makinelerin ithali için, 21 Ocak 1934'te imzalanan anlaşma ile 8 milyon dolarlık, faizsiz, yirmi yıl vadeli bir kredi temin edilmiştir. Antlaşmadan doğan borç ise mal ile ödenmiştir. Bu kredi miktarları ve şartları, o zamanın ölçülerine göre çok elverişlidir. Antlaşma Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile arasındaki ilişkileri olumlu yönde etkilemesi ve bu iki ülkeyi yakınlaştırması nedeniyle önemlidir.⁵

İki ülke arasındaki yakın ilişkiler, İtalya'nın saldırgan politikasını uygulamaya başlaması ve bunun neticesinde, Türkiye'nin kendi tedbirlerini almaya çalışması ile soğuma eğilimi göstermiştir.

Türkiye, 11 Nisan 1936 günü, Lozan Antlaşması'nın İstanbul ve Boğazları açık bırakmasının dünyanın hızla silahlandığı böyle bir zamanda oluşturduğu tehlikeye dayanarak antlaşmanın imzacı devletlerine birer nota ile müracaat etmiştir. Türkiye bu müracaatı ile sözleşmenin tekrar gözden geçirilmesini ve Boğazlara asker yerleştirilmesine imkân tanınmasını istemiştir. Sovyetler Birliği bu notaya, 19 Nisan 1936'da İngiltere'nin ardından, olumlu cevap veren ikinci ülke olmuştur. Boğazlar ile ilgili yapılan konferansta, özellikle Boğazlar'dan geçişler konusunda, Rus temsilcisi Litvinov ile Türk Dışişleri Bakanı Tefvik Rüştü Aras, arasında tartışmalar olmasına rağmen⁶ Montrö Boğazlar sözleşmesi, 20 Temmuz 1936'da imzalanmıştır.⁷

Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin ardından iki ülke ilişkilerindeki itimat ve samimiyetin iyice azaldığı görülür. Türkiye'nin batı ülkeleri ile olan ilişkilerinde yakınlık ve işbirliği içine girmesi, Sovyetler Birliği'ni memnun etmemiştir. Sovyetler Birliği'nin, Boğazlar konusunda ortak savunma istemesi gibi, eski Çarlık Rusya'sı taleplerini yinelemesi, Türkiye'nin Batı'ya adım adım yaklaşmasına, Türk-Sovyet ilişkilerinin ise giderek soğumasına neden olmuştur.⁸

---

⁵ Bilge, *a.g.e.*, s. 108.

⁶ Gürün, Kamuran, *Türk-Sovyet İlişkileri(1923-1950)*, TTK Yayınları, Ankara, 1991, s. 150.

⁷ Soysal, İsmail, *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları (1920-1945)*, TTK Yayınları, Ankara, 1989, s. 501-518.

⁸ Gürün, *a.g.e.*, s. 168-169.

BİRİNCİ BÖLÜM

I. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI ÖNCESİNDE TÜRK-RUS İLİŞKİLERİ (1919-1939)

Kurtuluş Savaşı yıllarında, TBMM'nin açılışından hemen sonra, yeni Türk Devleti ile Sovyetler Birliği arasında direkt temaslar başladı. Mustafa Kemal, 26 Nisan 1920'de Sovyet Dışişleri Komiseri Çiçerin'e gönderdiği bir mektupta, Milli Mücadele'nin başarıya ulaşması için faydalı olabileceğini düşünerek, siyasi ve askeri nitelikte bir ittifak içerisinde Sovyetler Birliği ile işbirliği yapmak istediğini bildirmiştir. Çiçerin ise verdiği cevapta, askeri yardım ve ittifaktan söz etmeden iki devlet arasında diplomatik ilişkiler kurulmasını istemişti.⁹

Sovyetler Birliği'ne, Türk Hariciye Vekili Bekir Sami Bey'in başkanlığındaki Türk heyeti gitti. 24 Ağustos 1920 günü hazırlanan antlaşma tasarısı imzalanmadı. Çünkü, Sovyetler; Bitlis, Van ve Muş illerinin Ermenistan'a terkini talep etmişlerdir.¹⁰

10 Ağustos 1920'deki Sevr Antlaşması'nda, bir Ermeni devletinin kurulması ve Doğu Anadolu'dan bu devlete toprak terk edilmesi öngörülüyordu. Ancak bu antlaşma, yeni Türk devleti tarafından kabul edilmemişti.

Türk Milli Hükümeti'nin, Kazım Karabekir komutasındaki 15nci Kolordu ile Doğu Cephesi'nde Ermeni kuvvetlerine karşı başlattığı hareket, başarı ile sonuçlandı. TBMM Hükümeti'nin ilk antlaşması, 3 Aralık 1920'de Gümrü'de imzalandı.¹¹ Bu antlaşma Sarıkamış, Kars ve Oltu'yu Türk topraklarına kattı.¹² Böylece Ermeni meselesi kendiliğinden çözümlenmiş oldu.

TBMM Hükümeti'nin, Birinci İnönü Muharebesi'ni kazanması ve Londra Konferansı'na katılması gibi askeri ve diplomatik başarılar, yeni Türk gücünü dünya kamuoyuna ispat etmeye başlamıştı.

---

⁹ Gürsel, Haluk F., *Tarih Boyunca Türk-Rus İlişkileri*, Ak Yayınları, İstanbul 1968, s. 184

¹⁰ Yüceer, a.g.e., s. 130-132

¹¹ Yüceer, a.g.e., s. 144

¹² Erendil, Muzaffer, *Türk-Rus İlişkileri*, Gnkur. Harp Tarihi Yay., Ankara 1975, s. 109

Bu durumda Sovyet rejimi, Anadolu hareketinin niteliğini iyi kavradıkça, ilişkilerin karşılıklı çıkara dayalı çerçevesi ve sınırı daha belirginleşmiştir. 16 Mart 1921'deki Türk-Sovyet Dostluk Antlaşması, bu çerçeveyi ortaya koyan belge olmuştur.¹³

Moskova Antlaşması koşullarına göre; TBMM tarafından tanınmayan antlaşmaları Sovyet Hükümeti tanımayacak; Çarlık devrindeki kapitülasyonlardan vazgeçecek; Boğazlar ve İstanbul üzerindeki Türk egemenliği tanınacaktır. Batum Gürcistan'a, dolayısıyla Sovyetler Birliğine bırakılacaktır. Doğulu milletlerin bağımsızlıkları ve hükümet rejimleri resmen tanınacaktır, taraflar karşılıklı olarak, her iki hükümetinde varlığına düşman örgüt ve grupların desteklenmesine ve barındırılmasına müsaade etmeyecektir.¹⁴

Moskova Antlaşması ile Türk-Sovyet İlişkilerinin yeni bir dönemi açılmış oluyordu. Ancak iki ülke arasındaki ilişkilerin samimiyet ve güven üzerine kurulduğunu söylemeye de imkan yoktu. Sovyetler, Anadolu Hükümetinin geleceğinin ne olacağı konusunda bir tereddüt içerisindeydi. Sovyetler'in, Rusya'da dolaşan Enver Paşayı Mustafa Kemal'e karşı, bir nevi alternatif olarak elde tutmak istediği anlaşılmaktadır.

Sovyetler diğer taraftan, İngilizler ve Fransızlar ile bir anlaşma zemini bulabilecek gibi göründükleri dönemlerde, onların eleştirilerini çekmemek için, Türkiye ile olan ilişkilerinde bir çekimsizliğe giriyorlar ve vadettikleri yardımları kesiveriyorlardı. Bu durum Sakarya Meydan Muharebesi'nin sonuna kadar devam etmiştir.¹⁵

Sovyetler Birliği, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra batılı devletlerle mücadele ederken, Türkiye'de Milli Mücadele'nin başlaması, memnunlukla karşıladıkları bir olay olmuştur. Memnuniyetleri, Türklerin kendilerini kurtarmaya çalışmasından değil, müttefiklerin asıl dikkatinin Türkiye üzerine çevrilmesi ve kendi üzerlerindeki baskının azalmasından ileri gelmektedir. Ayrıca Mustafa

---

¹³ Gönlübol, Mehmet- Kürkçüoğlu, Ömer, "Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasına Genel Bir Bakış", *Atatürkçü Düşünce*, 1992, s. 1056-1057

¹⁴ Yüceer, a.g.e., s. 166-167

¹⁵ Gürin, Kamuran, *Savaşın Dünya ve Türkiye*, Bilgi Yayınları, İstanbul 1986, s. 259-260

Kemal'in batılı devletler ile hiç uzlaşmamasını istemektedirler. Bu durumda Türkiye, Sovyetler'e daha fazla dayanma zorunda kalacak, bu da Anadolu'da komünist bir ihtilalin çıkmasını kolaylaştıracaktı.

Atatürk meseleye tamamen bir kuvvet dengesi gibi, klasik diplomasinin unsurları açısından bakmıştır. Atatürk'ün bu politikasında bir doktrinel veya ideolojik sebep aramak, gerçekleri zorlamaktan başka bir şey olmayacaktır. Türk-Sovyet yakınlaşması, o günkü politik ve diplomatik şartların tabiatından doğan ve her iki tarafında çıkarlarına yarayan bir hadisedir.¹⁶

13 Ekim 1921 günü imzalanan Kars Antlaşması, Moskova Antlaşması hükümlerinin bir tekrarıdır, denebilir. Bu antlaşmanın 10ncu maddesi ile devletler, birbirlerinin iç işlerine karışmama ilkesini bir kere daha teyit etmişler ve birbirlerine garanti vermişlerdir.

Sevr Antlaşması ile Boğazlar, Türk idaresinden ayrılıp; ABD, İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya devletlerinin delegelerinden oluşan karma bir komisyon idaresine veriliyordu. Boğazlar'da asker bulundurmamak ve askeri harekatta bulunmak, İtilaf devletlerinin hakkı idi.¹⁷ Boğazlar savaşta ve barışta savaş ve ticaret gemilerine açıktır. Boğaz istihkamları askersizleştirilecektir.¹⁸

Lozan'da kabul edilen esaslar çerçevesinde; Boğazlar'dan Karadeniz'e geçen askeri gemilere sınırlamalar getiriliyordu. Milletler Cemiyetinin güvencesinde, Boğazlar'ın iki yakası askersizleştiriliyordu. Boğazlar'dan geçişi düzenlemek üzere, uluslar arası bir kurul oluşacaktı.¹⁹

Sovyetler'e gelince, Boğazlar rejiminin Karadeniz'e kıyıda devletlerce tayinini istedikleri için sözleşmeyi beğenmediler. Ancak, o sırada Sovyetler'in tanınması günün meselesiydi. Uluslar arası bir antlaşmaya imza koydukları takdirde, bunun imzacı devletler tarafından hukuken tanınma demek olacağını hesaplayan Sovyetler, antlaşmayı imzalamaya karar verdiler. Ancak tasdik etmediler ve Boğazlar

---

¹⁶ Armaoğlu, Fahir, "Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri", *Atatürk'ün Ölümünün 50. Yılı Sempozyumu*, 1989, s.185

¹⁷ Ünal, Tahsin, *Türk Siyasi Tarihi*, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1958, s. 293

¹⁸ Birsnel, Cemil, *Türk Boğazları*, İstanbul, 1948, s. 48

¹⁹ Mumcu, Ahmet, *Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişim*, İnkılap Yayınevi, İstanbul, 1994, s. 98

komisyonuna giremediler. Sovyetler daha sonra kuvvetli devletlerce ayrı ayrı tanınmıştır.²⁰

Sovyetler, batılı devletlerden duyduğu endişeyle, etrafını çevreleyen devletler ile saldırmazlık ve tarafsızlık politikasına girdi. Sovyetler batılı devletlerden biriyle çatışırsa, komşu devletlerin tarafsız kalmasını istiyorlardı. Ancak, batılı devletler de Sovyetler'e güvenmiyordu.

Lozan'dan sonra, buhranlar devrine kadar, Türk-Sovyet münasebetleri üç kuvvetli unsurun etkisi altında kamış ve bu münasebetlere şu unsurlar egemen olmuştur: Ticari münasebetler, komünizm meselesi ve Türkiye'nin batı ile olan münasebetlerini düzeltmesi, geliştirmesidir.

Türk-Sovyet ticari münasebetlerinin esas meselesi, Sovyetler'in ticari ve ekonomik münasebetler yolu ile Türkiye'yi nüfuzu altında tutma çabası, Türkiye'nin ise dış ticaretini Sovyetler'e yöneltmekten kaçınarak, bu ticareti batıya da yöneltmesi ve Sovyetler'in Türkiye'nin birçok yerinde ticaret temsilcilikleri açmak suretiyle, bunları komünist propagandası için kullanmak istemesi ve Türkiye'nin bu oyuna gelmemesidir.²¹

Türkiye'nin batılılar ile münasebetleri geliştikçe, Sovyetler, Türkiye'nin batı cephesinde yer almasından endişe etmiştir. O sırada, Türkiye için böyle bir ihtimal mevcut değildi. Türkiye bütün batılı devletlerle, düzgün münasebetlere sahip olmayı istemişe de, bu arzu tamamen gerçekleşmemiştir. İki savaş arası dönemde, Türkiye Sovyetler'i, dış politikasının temel unsuru olarak korumakta devam etmiştir. Ayrıca Sovyetler, Türkiye'nin dış münasebetlerinden duydukları bu endişelere rağmen, batılılar ile olan münasebetlerinin güven verici bir düzeye oturmamış olmasından dolayı, Türkiye'ye önem vermenin gerekliliğini anlamışlardır.²²

Bunun sonucu olarak, 17 Aralık 1925'te Çiçerin ile Türk Dışişleri Bakanı Tefik Rüşü Aras arasında, Paris'te bir Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması imzalandı. Buna göre; taraflardan biri saldırıya uğradığı zaman diğeri tarafsız

---

²⁰ Gürsel, *a.g.e.*, s. 194

²¹ Armaoğlu, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1980*, Ankara, 1988, s. 329

²² Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 330

kalacak, taraflar birbirlerine saldırmayacaklar, birbirlerine yönelen ittifak ve antlaşmalara da katılmayacaklardı.²³

Dünyada değişen olumsuz siyasi ve askeri gelişmeler üzerine, Türkiye'nin başvurusu ile, Boğazlar meselesinin revizyonu için 23 Haziran 1936'da Montrö'de bir konferans toplandı. Türkiye'nin talebi şuydu: Uluslar arası yönetimin kaldırılması, bazı sınırlamalarla geçiş serbestliğinin kabulü, Boğazlar'ı savunma hakkının Türkiye'ye verilmesi, yakın bir savaş ihtimalinde ise, Türkiye'nin alacağı tedbirlerde serbest olmasıydı. Rus tezi biraz farklı olmakla beraber, Türk tezini destekleyiciydi. Sovyetler, Karadeniz'de kıyası olmayan devletlere ait denizaltılarla, uçak gemilerinin geçişinin yasaklanmasını istiyordu. İngiltere'nin tezi ise, eski yönetim rejiminin devamını istemekle ve Boğazlar'ın askerileştirilmesini onaylamakla beraber, Karadeniz'e geçebilecek savaş gemilerine daha fazla serbesti idi.²⁴

Konferansta herkes, 1923'teki şartların değiştiğini ve Türkiye'ye verilen garantinin değerini yitirdiğini biliyordu. Bu sebeple, Türkiye'nin Boğazlar'ın gayri askeri hale sokulan topraklarını tahkim etmesi ve Boğazlar'a girişi ve çıkışı kontrol etmesi haklı görülüyordu. Sovyetler Birliği, daha Lozan'da muhalefet ettiği askersizleştirme kararının kaldırılmasını desteklemiştir. Çünkü bu, Sovyetler'in gney kanadının emniyeti ile yakından ilgili bir konuydu.

Montrö Sözleşmesi'nde(20 Temmuz 1936); Boğazlar'da Türk egemenliği kuruluyordu; bir savaşta Türkiye tarafsız ise, savaşan tarafların savaş gemileri Boğazlar'dan geçemeyecekti, Türkiye yakın bir savaş durumunda veya savaşta ise, savaş gemilerinin Boğazlar'dan geçişi kendi arzusuna bağlıydı. Sözleşme ayrıca; Karadeniz'e kıyası olan devletlerin güvenliği bakımından, Karadeniz'e girecek savaş gemilerinin toplam tonajının, o tarihte Karadeniz'de toplam olarak en büyük filoya sahip kıyıdar devletin tonaj toplamını geçemeyeceği esasını da getirmişti.²⁵

---

²³ Soysal, İsmail, *Türkiye'nin Dış Münasebetleriyle İlgili Başlıca Siyasi Antlaşmalar*, İş Bankası Kültür Yayını, Ankara, 1965, s. 210

²⁴ Akşin, Abdülhahat, Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi, İnkılap ve Aka Kitabevi, İstanbul, 1964, s. 180

²⁵ Gürsel, a.g.e., s. 138

Montrö Konferansının açılışında, delegasyon başkanlarının konuşmalarında, Türkiye'nin bu sorunu görüşmeler yoluyla çözüme kavuşturmak kararı özellikle övülmüştü. Denebilir ki, Atatürk Türkiye'si uluslar arası alanda saygınlığın en yüksek noktasındaydı. Böyle bir atmosfer içinde hazırlanan Montrö sözleşmesi'yle, hem Boğazlar'ın yeniden silahlandırılması, hem de Boğazlar'dan Türkiye için en elverişli geçiş rejimi sağlanmıştı.

Montrö dolayısıyla ortaya çıkan Türk-İngiliz yakınlaşması; Türk-İngiliz ve Rus münasebetlerinin bir dönüm noktası olmuştur. İngiltere İtalya'nın Doğu Akdeniz'deki tehlikeli durumunu hesaba katarak Türkiye'ye yaklaşmıştı. Bu yakınlaşmayı, ticari münasebetlerdeki yakınlaşmalar takip edecekti. İkinci Dünya Savaşı öncesinde, Türkiye ve İngiltere, bir ittifak kurmak için ilk adımları atmaya başlamışlardı. Bu ilişkiler, Sovyetler'i rahatsız etmekteydi. Ancak, münasebetlerde değişen bir şey yoktu. Türkiye gerek İngiltere, gerekse Sovyetler ile diplomatik ilişkilerini dostça sürdürmek yanlısı bir politikayı her zaman kabul etmiş ve uygulamıştır.

23 Ağustos 1939'da, Sovyetler ile Almanya arasında ittifak yapınca, Türkiye ve Sovyetler Birliği'nin yolları da, birbirinden ayrılmaya başlamıştı.

II. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞININ BAŞLAMASI VE TÜRKİYE

Sovyet Rusya ile Almanya arasında II. Dünya Savaşının hemen öncesinde meydana gelen uzlaşmanın başlangıcını belirlemek gerekirse, bunu, Avusturya'nın Almanya tarafından ilhakına kadar götürmek mümkün olur.

Nisan ayı başında Batılılar bir Barış Cephesi kurma teklifi karşısında Sovyet Rusya güvensizlik psikolojisi içinde girdi. Lakin öte yandan kendi kararını yürütmekten de vazgeçmedi. 17 Nisan'da Almanya'ya başvurdu. Sovyetlerin bu teşebbüsü ile Rus-Alman Saldırmazlık Paktı'nın imzasına varan Sovyet-Alman görüşmeleri ilk adımı atmış olmaktadır.

Sovyetlerin ekonomik münasebetleri geliştirme teklifini, Almanya iyi karşılamıştı. Sovyet Dış İşleri Bakanı Molotov 20 Mayıs'ta Alman Büyükelçisi ile yaptığı görüşmede, bir ticaret anlaşmasının imzalanabilmesi için, bu hususta gerekli politik esasların da belirlenmesi gerektiğini bildirdi. Yani Almanya Sovyet Rusya ile bir siyasi anlaşma yapmak istiyordu.

Sovyetlerin siyasal antlaşma yapma şartı, on gün kadar Nazi liderini tereddüde sürüklemiş görünüyordu. Mussolini'nin 30 Mayıs'ta Hitler'e gönderdiği gizli memorandumda, İtalya'nın 1942 yılı sonuna kadar savaşa katılmayacağını bildirmesi Hitler'in kararını değiştirmesinde önemli rol oynamıştır. 6 Ağustos'ta Moskova'da başlayan İngiliz, Fransız, Rusya görüşmelerinde Polonya'nın Sovyet askerine geçit vermesinde Batılıların müsait davranmaması Sovyetleri Almanya'ya döndürmüştür. Bunun yanında Almanya ile Polonya arasında Dantzing buhranı gittikçe şiddetlenmekteydi ve Hitler 1 Eylül'de Polonya'ya karşı harekete geçmeye karar vermişti. Polonya meselesi Almanya, İngiltere ve Fransa ile de çatışmaya götüreceğine ve İtalya da savaşa katılmayacağına göre, Sovyet Rusya ile bir saldırmazlık paktı önem kazanıyordu. 23 Ağustos günü öğleyin Moskova'da görüşmeler başlamış, 24 Ağustos sabahının ilk saatlerinde Rus-Alman saldırmazlık paktı imzalandı. Bununla beraber antlaşmaya 23 Ağustos tarihi kondu. Rus-Alman

saldırmazlık Paketi'na göre ²⁶ , taraflar birbirlerine saldırmayacaklar, birisi bir üçüncü devlete hiçbir Şekilde yardım etmeyecek, taraflardan birine yönelen bir devletler grubuna katılmayacaklar ve nihayet ortak menfaatlerini ilgilendiren meselelerinde birbirleriyle temas edeceklerdi. Anlaşma on yıl için imzalanmıŐtı.

Pakt'a ekli gizli bir protokol Finlandiya, Letonya Sovyet nüfuzu alanı oluyordu. Litvanya Almanya'nın nüfuzuna bırakılmıŐtı. Polonya Sovyet Rusya ile Almanya arasında paylaŐılmıŐtı. Almanya Sovyet Rusya'nın Romanya'ya ait Baserabya'yı eline geçirmesine razı oluyordu.

Sovyetler Almanya ile bu kazançlı antlaşmayı yapınca, Moskova'daki İngiliz Fransız askeri heyetlerine, 25 AĞustosta, Şartların deĖiŐmesi dolayısıyla artık görüşmelere devamla lüzum kalmadığını bildirdi. Avrupa durumunun aldığını son Şekil zerine ve ülkemizin savunması ve her hangi bir baskına karşı hazır bulunması için Türkiye Cumhuriyeti hükümeti tarafından da çeşitli tedbirler alınmıştır.²⁷

Rus-Alman saldırmazlık paktı ile Almanya iki cephele savaştan kurtulmuştu. İngiltere Rus-Alman saldırmazlık paktına cevap olarak 25 AĞustos 1939'da Polonya ile bir ittifak antlaşması imzaladı. Buna göre bir Avrupa devletine bir saldırı olursa, kendilerinin veya Danzing Serbest Şehri'nin, Belçika ve Hollanda ile Litvanya'nın bağımsızlığı, yine bu Avrupa devleti tarafından doğrudan doğruya veya dolayısıyla tehdit edilirse, birbirlerine bütün gleri ile yardım edeceklerdi. Burada bir Avrupa devleti ile sadece Almanya kastedilmıŐti. Almanya 27 Nisan 1939'da 1934 tarihli Almanya-Polonya saldırmazlık Antlaşması'nı feshetmesinden sonra Dantzing buhranı gün geçtikçe Őiddetini arttırdı. Almanya Sdetler ve Avusturya meselesinde olduğu gibi, Dantzing'deki Nazi Partisinin faaliyetlerini kıŐkırttı. Naziler Mayıs ayından itibaren etrafı karıŐtırmaya başladı. Durum her gün gerginleŐiyordu. İngiltere ve Fransa Almanya nezdinde teŐebbüslerde bulunarak buhranı gidermeye çalıştılar. Dantzing hükümeti, birçok yerde Polonya gümrük memurlarının geri çekilmesini istemesi, Dantzing ve Polonya arasındaki ilişkileri gerginleŐtirdi. Polonya Dantzing hükümetine karşı sert bir tutum aldı. Bunun zerine Almanya Polonya'ya Dentzing

²⁶ Sander, Oral, *Siyasi Tarih (1918–1994)*, s. 124

²⁷ Bkz. Ek A: ATASE Arş; Başvekalet Kararlar Dairesinin 29 AĞustos 1939 gün ve 6/4553 sayılı yazısı

tehdit edildiğinde Polonya-Almanya münasebetlerinin bozulacağını ve bundan da Polonya'nın sorumlu olacağını bildirdi.

Amerika Başkanı Roosevelt 23 ve 24 Ağustosta Almanya, Polonya ve Oslo grubu devletlerine²⁸ mesajlar göndererek barışı kurtarmak için çaba harcamalarını istedi. Aynı mesajları Papa'da gönderdi. 28 Ağustos'ta Belçika kralı ile Hollanda Kraliçesi, aracılık teklifinde bulundular. İngiltere son bir çaba harcayarak Polonya ile Almanya'yı müzakere masasına oturtmaya çalıştı. Almanya tam yetkili bir Polonya temsilcisinin 30 Ağustos Akşamına kadar Berlin'e gelmesini istedi. Polonya'nın temsilcisi Berlin'e ancak 31 Ağustos'ta gelebildi. Hitler vermiş olduğu sürenin geçmiş olduğunu ileri sürerek bu temsilci ile görüşmeyi reddetti. 1 Eylül 1939 sabahından itibaren, hazır bekleyen Alman Orduları, savaş ilan etmeksizin Polonya topraklarına girmeye başladı.

Bu durum karşısında Polonya, İngiltere ve Fransa'dan vermiş olduğu garantiyi yerine getirmelerini istedi. İngiltere ve Fransa Almanya'ya ultimatoma vererek, Almanya askerlerini Polonya topraklarından çekmediği takdirde, Polonya'ya karşı olan taahhütlerini yerine getireceklerini bildirdiler. Almanya bu ultimatoma cevap bile vermedi. Bunun üzerine 3 Eylül 1939 günü İngiltere ve Fransa Almanya'ya savaş ilan ettiler. II. Dünya Savaşı başlamıştı.

A. SAVAŞIN BAŞLAMASIYLA BİRLİKTE TÜRKİYE'NİN TUTUMU

Kurtuluş Savaşı başladıktan sonra Türk dışı politikasına yön veren Mustafa Kemal Atatürk oldu. O'nun dış politikasının en temel özelliği yurttan ve dünyada barış savunmasıydı.²⁹ Lozan'da Türkiye hem Batılı ülkelerle hem de komşularıyla olan meselelerini büyük ölçüde çözerek mevcut sınırlar içinde hızlı kalkınmayı esas aldı. Bu tarihten sonra Mustafa Kemal Paşa önderliğinde ülkede hızlı bir Batılılaşma yaşanarak yeni Türkiye'nin ekonomik açıdan güçlü olması temel amaçtı.

---

²⁸ Oslo Grubu Devletler: İsveç, Norveç, Danimarka, Belçika, Lüksemburg, Hollanda.

²⁹ Duman, Sabit, *Türkiye'nin Ortadoğu Politikası (1923-1938)*, Ankara, 2000, s. 141-144

Atatürk döneminde kolektif barışa önem verilerek uluslararası işbirliğine gidildi.1932'de Milletler Cemiyetine üye olan Türkiye daha sonraları Balkan ve Sadabat Pakt'ına dahil olarak sınırlarını ve güvenliğini korumak istedi.1933'de Almanya'da Nazilerin iktidara gelmesiyle birlikte 1919'da kurulan Versay düzeni sarsılmaya başladı. Avrupa'daki gelişmeler yeni bir savaşın ufukta olduğunu gösteriyordu. Japonya'nın 1931'de Mançurya'ya 1935'te İtalya'nın Habeşistan'a saldırmasıyla Cemiyet-i Akvam üzerine düşen görevi yapmayarak saldırganları cezalandırmadı. Türkiye de bunu gördüğünden 1936 Montrö Anlaşması ile Boğazlardaki Türk hakimiyetini tesis etti.

Bu arada dış politikada diğer bir sorun da Hatay konusuydu. Hatay konusu Atatürk'ün sağlığında İnönü ile görüş ayrılığına düşmesine neden oldu. Atatürk Hatay meselesinde daha aktif bir politikadan yanayken İnönü daha temkinli bir politika izlenmesinden yanaydı. Ayrıca Nyon konferansı nedeniyle de Dış İşleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras ile de araları açıldı. İnönü dış politika konusunda daha temkinli adımlar atılmasından yanaydı. 1937'lere gelindiğinde iç ve dış politika konularındaki farklı yaklaşımlar İnönü ile Atatürk'ün yollarının ayrılmasına neden olunca İnönü başbakanlıktan ayrıldı. Ancak bu fazla uzun sürmeyerek Atatürk'ün ölümü ile Cumhurbaşkanı seçilen İnönü, Türkiye'nin kaderine tekrar hakim oldu ve II. Dünya Savaşında izlenen dış politikanın belirlenmesinde birinci derecede rol aldı.

Avrupa'da yaklaşan tehlike Türkiye'yi batı bloğuna yaklaştırdı. Ayrıca Hatay konusunda Fransa'nın tutumu demokratik ülkelere Türk kamuoyunun sempatisini arttırdı. Diğer yandan İsmet İnönü, büyük bir önsezi ile Batı yanında yer aldı. Savaş başlangıcında Alman zaferleri üst üste gelmeye başlayınca İnönü'nün uyguladığı dış politika çok eleştirilmiş ve kısa sürede Avrupa'da bir Alman zaferi Türk kamuoyu tarafından beklenmişti.³⁰ Diğer yandan Almanya Birinci Dünya Savaşında Türkiye'nin silah arkadaşıydı. Osmanlı savaştan yenik çıkmış güçlü Almanya'nın yanın da rövanşizm politikası uygulama imkânına kavuşabilir yeni bir maceraya atılabilirdi. Hitler önderliğin de Nazi Almanyası'nın başarıları basında yer almasına rağmen İnönü tereddüt etmeden demokratik ülkeler yanın da yer aldı. Türk-

---

³⁰ Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, *Politika'da 45 Yıl*, Ankara, 1968, s. 160

İngiliz-Fransız'lar arasında ittifak görüşmeleri yapılırken Türkiye Sovyetler Birliğini de bu bloğa çekmek için Dış İşleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu'nu Moskova'ya gönderdi. Saraçoğlu'nun çabaları sonuç vermedi. Diğer yandan Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov, 1939 Ekiminde Türkiye'nin tarafsızlığı sağlamak için çaba göstereceğini Alman yetkililere belirtti. Bu esnada 19 Ekim 1939'da da İngiliz-Fransız-Türk ittifakı yapıldı.³¹ Buradaki üçüncü maddeye göre savaş Akdeniz'e intikal ederse Türkiye savaşa girecekti. Ancak o dönemde Türk Dış Politikasına yön verenler muhtemel bir savaşın Avrupa'da sınırlı kalacağını düşünüyorlardı. Savaşın Balkanlara kadar genişleme olasılığı zayıf görünüyordu. 1 Eylül 1939'da savaşın patlak vermesi ile birlikte Türkiye tekrar Balkan Paktı'nı canlandırmak istediye de başarılı olamadı.³² 1939 ittifakı yapılırken Türkiye, İtalya tehlikesini göz önüne almıştı.³³ Türkiye, savaş başladığı zaman bunun Avrupa ile sınırlı kalacağını düşünmüş, olası İtalyan tehlikesine karşı kendisini garanti altına almak istemiştir. Almanya'nın Polonya'yı işgalinden sonra savaşın hız kesmesi ile Türkiye, Avrupa savaşının sınırlı bir bölgede kalacağını düşündü. Nitekim savaşın ilk günlerinde Fransızların kullandığı "tuhaf savaş" tanımlamasını Nadir Nadi de kullandı. Polonya, Sovyetler Birliği ile Almanya arasında paylaştıktan sonra Almanya'nın İngiltere'ye düzenlediği hava saldırıları gereken sonucu vermedi. Türkiye'de bu gelişmeler üzerine savaşın Akdeniz üzerine yayılmayacağını tahmin etti.

Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı sırasında izlediği politikaya bakılınca Türk araştırmacılar bunu değişik şekilde adlandırmaya çalıştılar. Bazıları "muhteşem tarafsızlık" derken bir kısım araştırmacılarda "aktif tarafsızlık" terimini kullandılar. Bu durum İngiltere ile askeri ittifaka dayanırken Almanya ile de ticari ilişkilerin sürmesi bir bakıma Türkiye'nin pozisyonunu özetledi. Ancak bu araştırmacıların gözden kaçırdığı nokta 1939 idi. Şayet Türkiye böyle bir belgeye imza koymamış olsaydı izlenen dış politikaya değişik adlar vermek mümkündü. Türkiye savaş çıktığı an tarafsız değil savaşa taraftır.

---

³¹ Soysal, *a.g.e.*, s. 595

³² Esmer, Ahmet Şükrü - Sander, Oral, *Olaylarla Türk Dış Politikası, 1939-1945 Dönemi*, Ankara, 1993, s. 152-153

³³ Bkz. Ek B: Atase Arşivi, Türk-İngiliz-Fransız İttifak Antlaşmasına Ekli Askeri Antlaşma

Almanların Polonya'yı kısa sürede dize getirmeleri ve Sovyetlerle birlikte bu devleti paylaşmaları Türkiye'yi hareket geçirdi. Türkiye, Balkanlar'da kuvvetli bir birlik meydana getirerek saldırgan ülkelerin bölgeye girmesini önleme düşüncesindeydi. 2 Şubat 1940'da Belgrad'da Balkan Antantı'nın yıllık Balkanlar Konseyi toplantısına Dış İşleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu da katılacaktı. Avrupadaki savaş nedeniyle Saraçoğlu, Balkan ülkelerini "ortak tehlike" karşısında "ortak karar ve tutum" takınmaya ikna etmeye çalıştı. Arkasından dört üye devletin genelkurmaylarının bir ortak savunma planı hazırlamalarını teklif etmişse de diğer devletlerin isteksiz tutumu bir sonuca varılmasını önlemiştir bunda da Balkan devletlerinin Almanya'dan korkması birliği oluşturmada en büyük engeldi.³⁴

B. TÜRKİYE SAVAŞA GİRMEME KARARI ALIYOR

İtalya'nın Arnavutluk'a girmesi Fransa'ya savaş ilan etmesi ile Türkiye savaşa girme durumuyla karşılaştı. Bu aşamada savaş Akdeniz bölgesine yayıldığı için bu Türkiye için bir zorluktu. Türkiye Büyük Millet Meclisi koridorlarında da Türkiye'nin savaşa girmesi bir zorunluluk gibi görünse de acele karar verilmedi. İtalya müttefiklere savaş ilan ettikten bir gün sonra İngiliz ve Fransız büyük elçileri Türk Dış İşleri Bakanlığına gelerek Türkiye'nin ittifak hükümlerini uygulamasını istediler. Dış İşleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu, büyük elçilere "hükümetimiz İtalya ya savaş ilan etmenin Türkiye Cumhuriyetini Rusya ile bir anlaşmazlığa sürüklemesini gerektirecek bir duruma sokacağını gördüğünden iki nolu protokolün verdiği hakkı kullanmaya karar vermiştir. Elçiler bu duruma memnun olmayıp geri gittikten sonra tekrar Dış İşleri Bakanlığı'na gelerek Saraçoğlu'dan şunları istediler. Müttefikler üzerinde manevi bir darbe etkisi yapmaması için, ortaklaşa bir deklarasyonla Türkiye'nin yükümlülüklerine bağlılığını açıklayıp ilan etmesini istediler. Saraçoğlu da Türkiye'nin bunu yapmaya hazır olduğunu gelen elçilere bildirdi.³⁵ Bu olaylardan

³⁴ Açıkalın, Cevat, "Cevat Açıkalın'ın Anıları: İkinci Dünya Savaşının İlk Yılları (1938–1939)", *Belleten*, Ankara 1992, C. LVI, s.217

³⁵ Barutçu, Faik Ahmet, *Siyasi Anılar 1939–1945*, İstanbul, 1977, s. 94–96

hemen sonra Fransa'nın Almanya karşısında yenilmesi ve 22 Haziran 1940'ta barış imzalaması ile Türkiye rahatladı. Müttefik cephesinde çözülme oldu ve ittifakın bir üyesi fiilen çökmüş konumdaydı. Böylelikle Türkiye savaşa girmemek için öne süreceği daha çok gerekçelere sahip oldu. Bununla birlikte Müttefiklerden de böyle bir istek gelmedi.

Almanya Fransa'yı dize getirdikten sonra Balkanlarla daha çok ilgilenmeye başladıktan sonra ilk önce Türkiye'nin Sovyetlerle ilişkilerini bozmak istedi. Fransa'yı işgal ederken ele geçirdiği bir takım gizli belgeleri yayınlamaya başladı. Burada İngiliz ve Fransız Hükümeti'nin Türk Hükümetinden habersiz kendi hava filolarını Türkiye üzerinden geçirip Bakü petrollerine ve Batum rafinerilerine saldırıp Türkiye'yi fiilen Sovyet Rusya'ya karşı savaşa sokmayı planlamışlardı. Bunun içinde Irak ve Suriye'den kalkan uçakların Türkiye üzerinden geçmeleri gerekiyordu. Bu da ancak Türkiye'nin izni ile mümkün olabilirdi. Türkiye buna karşı çıkmamakla beraber böyle bir izin vermedi. Daha sonra planın uygulanabilirliği son derece zor olduğundan bundan vazgeçildi. Bu belgeler açıklandıkça Moskova, Türkiye'nin izlediği ikiyüzlü siyaset için sert eleştiriler yöneltti. Ancak Moskova Türkiye ile ilişkilerini daha fazla bozmak istemediğinden Sovyet Dış İşleri Bakanının yaptığı konuşmada "Türkiye ve Sovyet birliği arasında ilişkileri bozacak köklü bir değişiklik olmamıştır. Alman Beyaz kitabında neşrolunan bazı yayınlar hoş olmayan bir şekilde dönüşmüşse de bu bir yanlış anlaşılardan meydana gelmiştir. Ayrıca geçen nisan ayında Batum üzerinde Türk tarafından gelen bir teyyarenin uçtuğu gözlenmiş ve Türkiye kendi topraklarından böyle bir uçağın havalanmadığını bildirmiştir.³⁶ Daha sonraki girişimlerimizde Türkiye bu konularda daha dikkatli davranacağını açıkladı" diyerek olayı büyütmedi.

İtalya 28 Ekim 1940'ta Yunanistan'a saldırdı. İtalya böyle davranarak Balkanlar'da Almanya'dan önce davranmak istedi. İtalya'nın buraya girmesi üzerine Türkiye, bu saldırıdan kaygı duymaya başladı. Ancak savaş dışı kalma konumunu bozmadı. Diğer yandan Bulgaristan'ın savaşa katılması durumunda Türkiye'nin bu

---

³⁶ Bkz. Ek E: *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri*, Hariciye Vekaleti Yazısı, Kayıt No:30.10.232.562.11

olaya seyirci kalmayacağını da Bulgaristan'a bildirdi.³⁷ Böylelikle Yunanistan iki cepheli bir savaştan döndü. Diğer yandan Türkiye bu saldırı karşısında kendi tutumunu açıklarken aynı zamanda İngiliz isteklerine de cevap veriyordu. İnönü yaptığı konuşmada "...en birinci sebebi siyasetin, siyasi istiklal ve mülki tamamiyetimizin mafuziyetini esas tutması ve hadisenin seyrine göre tahavül eden halis emeller ile alakadar bulunmamasıdır. Bizim harp harici vaziyetimiz bize karşı iyi niyet gösteren ve tatbik bütün devletlerle en normal münasebetlere mani değildir. Kezalik, harp harici vaziyetimiz bizim topraklarımızın deniz ve hava alanlarımızın muharipler tarafından birbiri aleyhine kullanılmasına istisnasız olarak manidir ve muharebeye girmedikçe kati ve ciddi olarak mani kalacaktır."³⁸ dedi. İngiltere de bu duruma ses çıkartmadı.

Almanya Balkanlara doğru eğilmeye başlayınca bu kez Türk- Alman ilişkileri gerginleşmeye başladı. 11 Kasım 1940'da Molotov Alman Dış İşleri Bakanı Von Ribbentrop'un daveti üzerine Berlin'e giderek Hitler ile görüştü bu görüşmelerde Türkiye de gündeme geldi ve Almanya Boğazlar konusunda Sovyetlerin bir takım ayrıcalıklara sahip olmasının gerektiğini belirterek Hitler bu konuda çalışacağını Molotov'a söyledi. Molotov daha somut garantiler isterken Mihver Devletleri Türkiye'yi İngiltere ile olan ittifaktan ayırmaya çalışacaklardı. Molotov, Rusya'ya döndükten sonra 25 Kasım'da da Almanya'ya Boğazlarda Sovyetler Birliği'nin kara ve deniz kuvvetleri için üs kurulmasını da içeren notasını verdi.

Sovyetlerin Bulgaristan ve Karadeniz'de emellerinin olması Hitler'i kızdırdı ve bu durumda Almanya'nın Rusya'yı cezalandırması kaçınılmaz oldu. Daha sonra da Hitler Sovyetlere saldırı için hazırlık yapmasını emretti. Ama bunu yapmadan önce de Almanya güney kanadını emniyete almak istedi. Aslında Almanya'nın Balkanlara inmesi İtalya'nın aceleci davranmasından ileri geldi. Yunanistan'a yönelik Alman tehdidi ciddileşince Yunan Hükümeti daha önce Almanları kışkırtır gerekçesi ile karşı çıktıkları İngiliz yardım teklifini kabul ederek Selanik'in

---

³⁷ Açıklam, Cevat , *a.g.m.* , s. 1062

³⁸ *İnönü'nün Söylev ve Demeçleri*, İstanbul, 1946, s. 349

savunmasını güçlendirmek istedi bununla beraber Almanya, Yunanistan'a bir askeri harekâta girişmeden Macaristan, Romanya ve Bulgaristan'da sıkı bir kontrol kurma gerektiğini düşündü diğer yandan da Türkiye ve Yugoslavya'dan da bir takım teminatlar alma peşine düştü.

Hitler Almanya'nın Yunanistan'ı tehdit etmesi ile İngiltere'nin bu ülkeye yerleşerek Romanya petrol bölgelerini vuracağını düşündü bu tehlikenin ortadan kalkması gerekiyordu. Bu durumda İngiltere'nin buradan çıkartılması şarttı. Bu aynı zamanda İtalya'ya da Akdeniz'de rahat bir nefes aldıracaktı. 18 Kasım 1940'da Molotov'un Berlin'den ayrılmasından kısa bir süre sonra Hitler Bulgar Kralına bölgede yolların kötü durumunu öne sürerek böyle bir askeri harekâta yer almayacağını bildirdi. Boris'in olumsuz cevap vermesine rağmen Alman askeri Uzmanlar sivil kıyafetler giyip Bulgaristan'a gelerek Yunanistan'da bulunan İngiliz askerlerinin faaliyetlerini öğrenmek istediler.

II. Dünya Savaşı'nın başlangıcında Hitler balkanlarda Almanya'nın bir emeli olmadığını açıklarken Almanların bölgeyle ilgisi tamamen ekonomik nedenlere dayanıyordu. Balkanlar petrol ve yiyecek bakımından Almanlar için önemliydi. Bu nedenle de Balkanlarda barışın korunmasından yanaydılar. Bu nedenle de Almanya İtalyanların buradaki saldırgan politikalarını önlemeye çalıştı. Ancak bölgedeki farklı politik beklentiler içinde olan devletleri bir uyuma getirmek zordu. Özellikle de Almanya İngiltere'yi istila etmeye hazırlandığı zaman konu daha bir hayati önemi haizdi.

Almanya 1940'da beklenmedik bir hızla batı Avrupa'yı fethettiği zaman balkan ülkeleri bunu korku ile izledi. Bazı küçük ülkeler Fransa'nın etkisindeydiler. 1941 yılında gelişen askeri hareketler olayları daha da netleştirecekti. 21 Haziran 1940 da İspanya Almanya antlaşması imzalandıktan sonra Hitler İngiltere'nin Almanya ile barış yapabileceğini düşündü. Bu şekilde bir kaniya varmaları normaldi. Çünkü batı Avrupa'dan İngiliz askerleri tamamen çıkartıldı. Bir bakıma İngiltere yenilmişti ve yapılması beklenen bunun İngiltere tarafından itiraf edilmesiydi. Beklentilerin aksine İngiltere savaşa devam etme azminde gözüktü. Churchill, Temmuz 1940 da Rusya'nın Almanya'ya karşı savaşa gireceği ümidini taşıdığını

söylerken Hitler'de yine aynı tarihlerde Almanya ile Rusya arasında var olan ittifaktan bahsederek, İngiltere'nin Almanya karşısında yapayalnız olduğunu işaret etti.

III. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞININ BAŞLARINDA TÜRK SOVYET İLİŞKİLERİ

A. ŞÜKRÜ SARAÇOĞLU'NUN MOSKOVA GÖRÜŞMELERİ

II. Dünya Savaşının başlamasıyla Türkiye'nin savaşa girmesinin aşırı şekilde istenildiği görülmektedir. Ağustos ayı ortalarına gelindiğinde Sovyet Hükümeti'nin Batılılarla ittifak görüşmelerine nokta koyarak Almanya ile anlaşması, Üçlü antlaşmaya koşut bir Türk-Sovyet ittifakı yapılabilmesi işini zora sokmuştu. Umulmadık zamanda ortaya çıkan bu gelişme, ümitlerini Moskova Müzakerelerine bağlamış olan kesimleri düş kırıklığına uğrattığı gibi, Türk Dış Politikasının bütün hesaplarını alt üst etmişti. Çünkü bu pakt Türkiye'nin kuzeyindeki emniyeti ortadan kaldırmıştı.³⁹ Türkiye artık yaklaşmakta olan harp tehdidi karşısında İngiliz ve Fransızlarla yaptığı görüşmelere güveniyordu.

Ankara'daki Sovyet Büyükelçisi 4 Ağustosta Saraçoğlu'nu ziyaret etti ve kendisinin Moskova'da beklendiği haberini verdi. Saraçoğlu, konuyu hükümete bildirdikten sonra 10 Ağustos' da Büyükelçi Terentiyev'i davet ederek Molotov'un kendisine acele ön proje göndermesini, bunu incelemesine müteakiben Moskova'ya gideceğini bildirdi. Terentiyev 13 Ağustosta Saraçoğlu'nu ziyaret ederek, bir ön proje vermeye hazır olduklarını, ancak bundan önce bazı suallerin Türkiye tarafından yanıtlanmasını istediklerini bildirerek 5 soru sormuştu. Büyükelçi suallerini 24 Ağustosta yazılı olarak da vermişti. Türk Dışişleri sözlü olarak alınan sualler üzerinde gerekli incelemelerden sonra hazırlanmış olan yanıtları 25 Ağustosta Rus sefirine vermişti.⁴⁰ Bu sırada Moskova Büyükelçimizden Rus-Alman ittifakı ile ilgili olarak gelen telgrafta "Sovyetlerin Almanlarla imzaladığı saldırmazlık anlaşması herhangi bir devletle yardımlaşmaya dayanan bir anlaşma yapmasına manidir düşüncesindeyim. Türkiye'ye yapılmış olan teklifin ne derece samimi olduğu

³⁹ Kurat, Yuluğ Tekin, "Elli Yıllık Cumhuriyetin Dış Politikası (1923–1973)", *Belleten*, C. XXXIX, s: 154, Nisan 1975, s. 270

⁴⁰ Dışişleri Bakanlığı Yayınları: *Montreux ve Savaş Öncesi Yılları*, Ankara 1973, s. 220–227

bugünkü şartlar içinde söz konusu anlaşmanın yapılmasına yanaşıp yanaşmayacakları ile anlaşılacaktır.”⁴¹ demekteydi.

Gerçekte Stalin ile Ribbentrop 23 Ağustos günü saldırmazlık antlaşmasını imzalarken Türkiye konusunu da masaya yatırmışlardı. Görüşmede; Stalin, Reich Dışişleri Bakanına Türkiye hakkında Almanya'nın ne düşündüğünü sordu. Reich Dışişleri Bakanı bu konuda şunları söyledi: Aylarca öncesinden Türk Hükümetine Almanya'nın Türkiye ile dostça ilişkiler kurmak istediği söylenmişti. Bu sonuca varmak için Reich Dışişleri Bakanı bizzat her şeyi de yapmıştı. Cevap şuydu ki Türkiye, Almanya'yı kuşatma paktına katılan ilk devletlerden biri olmuş ve bu durumda Reich Hükümetini bilgilendirme gereğini bile aklına getirmemişti. Stalin ve Molotov, bunun üzerine Sovyetler Birliği'nin de Türklerin bu değişken politikası yüzünden aynı şekilde bir deneyim yaşadığını belirtmişlerdi.”⁴² demişti.

Sovyetler Birliği'nden 4 Eylül tarihine kadar ses çıkmamıştı. Bu sırada 1 Eylül günü Almanya savaş ilan etme gereği bile duymadan Polonya'yı işgale başlamıştı. Bunun üzerine 3 Eylül günü Fransa ve İngiltere, Almanya'ya savaş ilan etmişler ve böylece II. Dünya Savaşı başlamıştı. Moskova'daki Alman Sefiri, Berlin'den aldığı emir üzerine Molotov'la yaptığı görüşmede “Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile müzakere halinde olup olmadığına dair İstanbul'dan gelen dedikoduların doğru olup olmadığını sormuş, Molotov Türkiye ile halen temas ve görüş alışverişi halinde olduklarını söylemişti. Molotov, Türkiye ile Sovyet Rusya arasında sadece bir saldırmazlık paktı bulunduğu ve ilişkilerin genel seyrinin iyi olduğu, Sovyet Hükümetinin (Almanya'nın) istediği şekilde Türkiye'nin devamlı tarafsızlığının temini için çalışmaya hazır olduğunu bildirmişti.”⁴³ Gerçekte Türkiye'nin tarafsızlığının sağlanması için yapılan bu Alman girişimi Almanya'nın Türkiye Büyükelçisi Von Papen'in inisiyatifi ve kendi çabaları ile yapılmıştır.

4 Eylül günü Ankara'daki Sovyet Büyükelçisi son durumları izah eden bir notayı Dış İşlerine veriyor. Bu notada İngiltere ve Fransa ile yapılan müzakerelerden

---

⁴¹ *Montreux ve Savaş Öncesi Yılları*, s. 224

⁴² Gürün, a.g.e., s. 183

⁴³ Gürün, a.g.e., s. 193

olumlu bir sonuç elde edilemediğinde, İngiltere ve Almanya'nın Sovyetler Birliğine karşı olası bir komploya girişmelerine engel olmak maksadıyla, Almanların bir saldırmazlık paktı tekliflerini kabul etmeyi imkân dâhilinde gördükleri belirtiliyordu. Tamamen değişmiş bulunan milletler arası durumun, Sovyetler Birliği ile Türkiye arasındaki dostane ilişkiler meselesinin bundan iki hafta önce taraflarca izah edilenden farklı bir tarzda ele alınmasını icap ettirdiği söyleniyordu.⁴⁴

Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi 5 Eylül günü Molotov ile görüşüyor, görüşmede Molotov, ona Ankara'da iletilen mesajı bildiriyordu.⁴⁵ Molotov aynı gün içinde Alman Büyükelçisi Schulenberg ile de bir görüşmede bulunmuştur. Görüşmede "Romanya'nın aktif bir mücadele için İngiltere'nin tazyikte bulunduğu ve İngiliz ve Fransız birlikleri ile yardıma gelineceği takdirde, Boğazları kapatması için Türkiye'yi ikna etmesi Sovyet Hükümetinin menfaati gereği olduğunu" söyleyen büyükelçiye Molotov " Sovyet Hükümetinin Türkiye üzerinde büyük etkisi var ve bunu bizim istediğimiz yönde kullandı" dedi.

Türkiye 4 Eylül tarihli Sovyet notasını cevaplandırarak 4 maddelik bir anlaşma tasarısı sunmuştu. 1. Maddede: Bir Avrupa ülkesi tarafından Karadeniz ve Boğazlar bölgesinde Türkiye ve Rusya'ya bir saldırı halinde işbirliği yapılacağı, 2. Maddede bir Avrupa ülkesi tarafından Balkanlar bölgesinde Türkiye veya Sovyetler Birliği'ne saldırı halinde işbirliği yapılacağını, 3. Maddede, Türkiye'nin aldığı taahhütlerin İngiltere ve Fransa'ya karşı işlemeyeceği ve 4. Maddede anlaşmanın 15 yıl süreli olacağı yazılıyordu.⁴⁶

Sovyet Büyükelçisi Terentiyev 15 Eylül günü Ş.Saraçoğlu'nu ziyaret ederek kendisini yeniden Moskova'ya davet ediyordu. Stalin 17 Eylül günü Polonya konusunu görüşmek üzere davet ettiği Alman Büyükelçisine Türkiye'nin verdiği pakt tasarısını bildiriyor. Stalin, Türk teklifini yeteri kadar tatmin edici bulmadıklarını, İngiliz ve Fransız rezervine karşılık Alman Rezervi koydurmayı tasarladıklarını belirterek, Türkiye'nin tarafsızlığını temin için böyle bir paktın faydalı olacağını

---

⁴⁴ Gürün, *Dış İlişkiler ve Türk Politikası*, Ankara, 1983, s. 61

⁴⁵ *Montreux ve Savaş Öncesi Yılları*, s. 225

⁴⁶ Bkz. Ek F: *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri*, Kararname, Kayıt No: 030.89.111.16

söylüyordu. Alman Büyükelçisi ise İtalyanlarla görüşülmesini, onlar kabul ederlerse kendilerinin bir itirazlarının olmayacağını fakat Alman rezervine ilave olarak İtalyan ve Bulgar rezervinin de konulmasını istiyorlardı.⁴⁷

Türk heyeti 22 Eylül günü bir Sovyet savaş gemisi ile Odesa'ya gelmiş ve heyet 25 Eylül günü Moskova'ya ulaşmıştı. 26 Eylül günü gerçekleştirilen ilk tur görüşmede Şükrü Saraçoğlu, Molotov'a yürütülmekte olan Türk-İngiliz-Fransız görüşmeleri konusunda bilgi vermişti.

Almanya 1 Eylül günü 60 tümenle Polonya'ya saldırıya geçmişti. Polonya seferberlik ilan etmiş ancak geç kalmıştı. Almanların hareketlerinden çekinen ve kendi topraklarında Almanya ile komşu olmak istemeyen Sovyetler Birliği 17 Eylül günü Polonya topraklarını işgale başlamışlardı. Fakat Alman orduları 16 Eylül'de Polonya ordusunu kısa süre için almış ve Polonya ordusu 18 Eylül günü teslim olmuştu. Ruslar doğuya doğru ilerliyorlardı. İki devlet arasında 22 Eylül günü sınır anlaşması yapıldı.⁴⁸ 27 Eylül günü Ribbentrop, Molotov'la görüşmek üzere Moskova'ya geldi. Amaç Polonya topraklarının paylaşılmasıydı. 28 Eylül günü bir anlaşma ile iki ülke Polonya'yı aralarında paylaşmışlardı. Ribbentrop 29 Eylül günü Moskova'dan ayrılmıştı.

1 Ekim Pazar günü saat 18.00'de yapılan ikinci görüşmeye Stalin başkanlık etmişti. Şükrü Saraçoğlu tam bir boğuşma diye tanımladığı görüşmelerle ilgili olarak dışişlerine gönderdiği telgrafta müzakereleri başlatmıştı.⁴⁹ Görüşmenin başında Ruslar, İngilizlerle yapmak üzere olduğumuz yardımlaşma paktının üzerinde durmuşlardı. Stalin, paktta Türkiye'nin koyduğu çekincenin yerine kendi eliyle yazdığı çekincenin konulmasını talep etmişti. Stalin, Türkiye'nin İngiltere ile hazırladığı ittifak metni hakkında "Türk dostlarımız bize sorsalardı, ittifak anlaşmasını yapmayın derdik. Türkiye'nin Oniki Adalara ihtiyacı vardır. Bunu ancak İngiliz donanması sağlayabilir. Türkiye İtalya ile İngiltere arasındaki anlaşmazlıktan iyi yararlanıyor. Bunu iyi yapmıştır; ancak Balkanlarda büyük sorunlarla

---

⁴⁷ Gürün, *a.g.e.*, s. 63

⁴⁸ Arun, H., *2. Dünya Harbinden Konferanslar*, Ankara 1953, s. 9

⁴⁹ *Montreux ve Savaş Öncesi Yılları*, s. 230

karşılaşacaktır. Çünkü araya Romanya ve Yunanistan girmiştir. Türkiye, onlara İngiltere'den fazla garanti vermiştir. Türkiye'nin bu yüklenimleri Bulgaristan dolayısıyla Sovyetler Birliği'yle olan ilişkilerini etkileyebilir. Romanya'yı Macaristan'a ve Bulgaristan'a karşı koruyacak bir devletin silahı omzunda daima hazır beklemesi gerekmektedir. Bunun için Türk-İngiliz-Fransız ittifakının imza edilmesini öneriyoruz. Ayrıca biz Polonya'yı bölgelere ayırdık. İngiltere ve Fransa bize savaş açarsa biz de savaşırız, siz ne yapacaksınız? Sizle bir pakt yaparsak bunun değeri ne olacaktır.” demişti.

Stalin görüşmede hazırlanacak anlaşmada Almanya lehine bir çekince konulmasını istiyordu. Stalin bundan sonra Türk Boğazlarını Sovyetler Birliği dışındaki devletlere kapatmayı öngören gizli bir protokol yapılmasını istiyor. Stalin Montreux Boğazlar rejiminde değişiklik yapılması önerisi karşısında Ş.Saraçoğlu, pakt ile protokolün birbirine bağlı olup olmadığını birini reddederse, ötekini ortadan kalkıp kalkmayacağını soruyor ve bağlı olduğu yanıtı veriliyor. Bu yanıt üzerine Şükrü Saraçoğlu, J.Stalin'den Moskova'dan ayrılmasının kolaylaştırılmasını istiyor. Stalin, Saraçoğlu ayrılmak isterse kolaylık gösterilir, ancak paktla protokolü burada ayrı ayrı da sonuçlandırabiliriz.” diyor. Görüşme sırasında Şükrü Saraçoğlu'nun Boğazlarla ilgili olarak Stalin'in önerdiği 11 maddelik tasarının Stalin tarafından geri çekilmesi üzerine kendisine verilen tasarı metnini Terentiyev aracılığı ile Sovyet Hariciye Komiserliğine geri yollamış ve Türkiye'ye gönderdiği telgrafta bundan söz etmemiştir.

Türk Dışişleri Bakanlığı Stalin'in istediği şekilde çekincenin Türk-İngiliz-Fransız ittifak anlaşmasına konulması için İngiltere ve Fransa'ya başvurmuştu. İngiltere Türk teşebbüsünü anlayışla karşılamıştı. Fransız başbakanı ve dışişleri bakanı olan Daladier ise bu çeşit bir değişikliğin Almanya için bir zafer İtalya için bir teşvik olacağını, Türkiye'nin Balkanlar'da kendilerine yardım etme imkânlarının artık ortadan kalkacağını ileri sürüyordu.⁵⁰ Fransa'nın tereddüdü İngiltere'yi de etkilediği için Ankara gerçekten bir mücadele sonucunda ve her iki anlaşmanın da aynı anda imzalanması şartıyla Moskova'nın istediği değişiklik teklifi önerisini kabul

---

⁵⁰ *Montreux ve Savaş Öncesi Yıllar*, s. 236

ettiler.⁵¹ Moskova görüşmelerinin uzaması Türk kamuoyunda çok büyük bir merak ve endişe yaratmıştı. 10 Ekim 1939 günü yapılan Cumhuriyet Halk Partisi meclis grubunda başbakan yaptığı izahatta: “Ruslarla karşılıklı yardım paktında anlaşmış durumdayız. Ruslar, İngiltere ve Fransa ile anlaşmaya varacağımız yardım paktının esasını kabul ediyorlar; fakat iki madde üzerinde değişiklik istiyorlar. Bu değişikliği İngilizler kabul etmiştir. Fransızlar ise kabul etmekte tereddüt ediyorlar.” diyordu. Grup toplantısında söz alan Recep Peker: “Rusların teklifi İngiliz ve Fransız Paktını yok etmeyi hedef alıyor.” diyor. Kaplan ise “Ruslar Türkiye’nin İngiltere ve Fransa ile akdettiği karşılıklı yardım paktını hükümsüz bırakmak için Almanlar tarafından bir vazife almış gibi görünüyorlar” diyordu.⁵²

Türk-Sovyet görüşmelerinin kesilmesinden sonra 2 Ekim günü Ribentrop, Moskova’daki sefirine yolladığı talimatta, Ruslar itiraz etmekte diretirlirse Türkiye’nin İngiltere ve Fransa ile yardımlaşma paktını imzalamaktan vazgeçebileceği yolunda istihbaratları bulunduğunu bildirerek, Molotov’dan bu yönde çalışmasını istemişti. Yine Ribentrop’un 7 Ekimde gönderdiği yeni talimatta Sovyetler Birliği Türklerle bir anlaşma yapmaktan kaçamıyorsa hiç olmazsa Almanya’ya karşı yardım edilmesini mecbur kılacak bir hüküm konmasını, aksi halde bunun Alman-Rus paktına aykırı düşeceğinin Molotov’a bildirilmesini istiyordu. Alman Büyükelçisi ile görüşmesinde Molotov, Türk Dışişleri Bakanıyla 1 Ekimden beri toplantı yapmadığını bildirerek görüşmelerin neticesi hakkında hiçbir şey söylemeyeceğini ifade etmişti. Molotov görüşmede Türkiye ile karşılıklı yardım paktının yapılmayacak gibi gözüküğünü söylemişti. Ancak ne olursa olsun Almanya’nın çıkarlarının ve Alman-Sovyet bağlarının özel mahiyetinin korunacağını söylemiş, Türkiye’yi ise tarafsızlığa, Boğazları kapatmaya, Balkanlarda barışı temine yanaştırmak için” çalıştıklarını söylemişti.⁵³

Yine görüşmelerin sekteye uğradığı sırada Sovyetler Birliği 28 Eylül’de Estonya ile 6 Ekim’de Letonya ile 11 Ekim’de Litvanya ile karşılıklı yardım paktları

---

⁵¹ *Montreux ve Savaş Öncesi Yıllar*, s. 237

⁵² Burçak, Rıfat Salim, *Moskova Görüşmeleri ve Dış Politikamız Üzerindeki Tesirleri*, Ankara, 1983, s.93

⁵³ Gürün, a.g.e. , s. 206

imzalayarak bu ülkelerde askeri üsler elde etti ve bu ülkeleri himayesi altına aldı. 11 Ekim de Finlandiya ile benzer bir girişimde bulunan Sovyetler Birliği bunda başarılı olamadılar ve Finlandiya, Sovyet istekleri üzerine askeri hazırlıklara girişti.⁵⁴

Molotov ile Saraçoğlu arasındaki 3. görüşme 13 Ekim günü yapıldı. Türk heyeti görüşmelerin başında Stalin'in istediği değişiklik tekliflerini İngiltere ve Fransa'nın kabul ettiğini bildirdi. Yeni Şartlarla hazırlanmış bulunan Türk –Sovyet yardımlaşma paktı projesini Sovyetlere verdi. Görüşmede Molotov, Almanya ile ilgili bir rezervi sormaya mecbur olduklarını söyledi. Saraçoğlu bunun üzerine, bu konunun Stalin ile görüşüldüğünü ve görüşmede Stalin'in bundan vazgeçtiğini söylediğini hatırlattı. Molotov ise bunun bir hükümet kararı olduğunu belirtti. Bunun ardından Molotov, Boğazlar meselesini gündeme getirdi. Saraçoğlu bu konuyu konuşmak istemediğini söyledi.⁵⁵ Molotov da Saraçoğlu'nun General Vorosilov'a yaptığı nezaket ziyareti sırasında bu konunun görüşüldüğünü söyledi. Saraçoğlu bunun üzerine "Bunun yanlış anlaşılmasına hayret ederim. Size burada tekrar ediyorum. Türkiye hükümeti dostu ve yarınki müttefiki hakkında elindeki mevcut imkanları elbet lehinize kullanacaktır. Bundan şüphe ediyorsanız, Türkiye'yi ve Türkleri tanımıyorsunuz demektir. İfadelerimin bir nevi senet ittihaz edilmemesini ve bu mesele hakkında uzak ya da yakın hiçbir vaatte bulunmama imkan yoktur." diyor.⁵⁶ Bunun üzerine Molotov bu konunun hiç konuşulmamış olmasını rica ediyor.

Sovyet heyeti Türkiye ile bir yardımlaşma paktı imzalamaktan ziyade Türkiye'yi devre dışı bırakmaya çalışıyor ve aynı zamanda çok önem verdiği Boğazlardan geçiş rejimini kendi görüşüne uygun bir şekle getirmeye gayret ediyordu. İki devletin hedefleri arasında hiçbir benzerlik bulunmuyordu. İki değişik amaçla aynı masa başına oturan iki ülke temsilcilerinin anlaşmak için ortak bir zemin bulmalarına imkân yoktu.⁵⁷ 13 Ekim görüşmeleri hakkında Ş.Saraçoğlu Ankara'ya gönderdiği 14 Ekim tarihli yazıda Rusların, Alman çekincesi konusunda ısrar ettiklerini, Boğazlar konusunun yeniden gündeme getirildiğini yazıyordu. Başbakan

---

⁵⁴ Burçak, *a.g.e.*, s. 95

⁵⁵ *Montreux ve Savaş Öncesi Yılları*, s. 241

⁵⁶ *Montreux ve Savaş Öncesi Yılları*, s. 242

⁵⁷ Esmer – Sander *a.g.e.*, s. 142

R.Saydam 14 Ekim gecesi verdiği talimatta, Boğazlar meselesinin bir daha gündeme gelmemesini ümit ederek, Alman çekincesinin Türk-Rus paktının anlamını tamamen değiştiren ve Sovyetlere verdiğimiz desteğinin karşılığını ortadan kaldıran pakta değersiz bir hale getiren bir düşünce olduğunu söylüyordu.⁵⁸

Son görüşme 16 Ekim günü yapılıyor. Görüşmelerin hemen hemen tamamen boğazlar meselesi üzerinde sürdü. Molotov, Stalin'in tasarılarına benzeyen fakat öz bakımından aynı olan Rus tasarıları karşısında F.C.Erkin "Türkiye ve Sovyetler Birliğinin Boğazlar ve Karadeniz Bölgesine ortak menfaatlerinin en etkili biçimde korunması için, Montreux sözleşmesinin 20. ve 21. maddelerinin uygulanması alanında anlaşmalı hareket etmeleri iki ülkenin mutabakatını ileri sürüyordu."⁵⁹ demiştir.

Saraçoğlu, Sovyetlerin teklif ettiği bu değişikliği kabul etmeye imkân bulunmadığını, milletler arası bir anlaşmanın iki devlet arasında düzenlenip değiştirilmesini görüşemeyeceğini söyleyerek, konunun görüşülmesine yanaşmamıştır. Molotov, konuda ısrar edince, ř.Saraçoğlu bu konunun görüşülemeyeceğini tekrar tekrar açıkladı. Molotov sadece müzakerelere başlamak için bu esasın tespit edilmesinin hükümetine göre gerekli olduğunu ifade etti. Bunun üzerine Saraçoğlu, "o halde bize yol göründü. Boğazlar hakkında Beynelmilel bir vesikaya temas eden talebinizi ne kadar masum olursa olsun görüşmeler yoluyla incelemeye ve yoluna koymaya imkan yoktur. Bu teklifinizi Ankara'ya yaparsanız, orada tetkik edilerek size de gereken cevap verilir dedi. Başvekile, sonra başka çare yoksa yapılacak bir şey kalmaz dedi. Ayrılırken "Ankara'ya vardığım zaman bu teklifiniz kabul edilirse yardımlaşma paktını aynen kabul etmiş olduğunuzu söyleyebilir miyiz?" diye sordu. Molotov, "hayır, evvela Almanya için kayd-ı itirazı koyacağız" diye yazılı bir kağıt verdi.⁶⁰

Moskova görüşmeleri bu şekilde sonuçlandı. ř.Saraçoğlu 17 Ekim günü Moskova'dan ayrılarak Türkiye'ye dönüşe geçti. Saraçoğlu'nun Moskova ziyareti ve

---

⁵⁸ *Montreux ve Savaş Öncesi Yılları*, s. 243

⁵⁹ Erkin, *a.g.e.* , s.148

⁶⁰ *Montreux ve Savaş Öncesi Yılları*, s. 244

görüşmeleri 1920'den beri devam eden Türk-Sovyet münasebetlerinin kötüleşmesinde bir dönüm noktası olmuştur. Bu durumda Başbakan Refik Saydam üçlü ittifak anlaşmasını hiç bir değişiklik yapılmaksızın, Ankara'da 19 Ekimde İngiliz ve Fransız Büyükelçileri ile imzalamıştı. Sovyetler Birliği Türkiye'nin Batılılarla birlikte Balkanlar konusunda yükümlülükler almasını, özellikle Romanya'ya yapılacak yardıma katılmasını iyi gözle görmemiştir. Bununla birlikte 2 sayılı protokolle Sovyetler birliği için çekince konulmuş olması Sovyetler Birliğinin kaygısını azaltmıştır.⁶¹ Türkiye, Batılı Devletlerle ilk ittifak anlaşmasını yaparak onlarla kader birliği yapmaya başlıyordu. Diğer taraftan Türkiye, Sovyetler Birliği ile anlaşmamış olmasına rağmen yine de bu devletle anlaşmazlığa sürüklenmekten kaçınmaya son derece dikkat ediyordu. Bununla beraber başlangıçta bizzat anlaşmaya teşvik ettiği Türkiye'nin Batı Devletleri ile bir ittifak imzalaması Sovyetler birliği tarafından eleştirilmişti.⁶²

B. 1939 – 1941 TÜRK SOVYET BAĞLANTILARI

Avrupa'da savaşın başladığı 1 Eylül 1939 gününden, Rusya'nın kendisini bu savaşın içinde bulunduğu 22 Haziran 1941 gününe kadar geçen 22 aylık dönem içinde, Türk-Rus ilişkileri açısından iki önemli konu vardır. Bunlar, Rusya'ya karşı bir askeri harekâta girişilmesi projesiyle, Rusya'nın Mihver devletleriyle Türkiye üzerinden pazarlıkları ve Balkan politikasıdır.

Her iki konuda Türkiye'nin bilgisi dışında başlamış ve gelişmiştir. Bu arada İngiltere'nin Türk-Rus ilişkilerini yakınlaştırma çabaları vardır. Bu konuda da Rusya'nın ilgisi dolaylı olmuştur.⁶³

Bilindiği üzere Sovyetler 23 Ağustos 1939'da Almanya ile saldırmazlık paktı imzalamıştır. Bu olay Türkiye'nin dış ilişkilerinde yeni bir dönem açmaktaydı.

---

⁶¹ Soysal, *a.g.e.* , s. 244

⁶² Esmer, Ahmet Şükrü, *Siyasi Tarih, 1919–1939*, Ankara 1953, s. 260

⁶³ Gürün, *a.g.e.* , s. 214

Sovyetler Birliği'nin katılacağı ümidi ile dahil olduğu “Barış Cephesi”nde Türkiye iki Batılı devlet ile yalnız kalmıştır.

Bu sırada Dışışleri Bakanı şükri Saraçoğlu, 25 Eylöl 1939'da Moskova'ya gitti. Görüşmeler sonunda karedeniz bölgesinde Türk-Sovyet karşılıklı yardım paktının ve Boğazlarla ilgili Montreux rejiminin devamını öngören bir antlaşma tasarısı hazırlandı.

Fakat, bu tarihten sonra Sovyetler'in Türkiye'ye olan tutumu değişmiştir. Türk Dışışleri Bakanı üç hafta bekletildikten sonra, Sovyetler, Almanya'nın isteği ile yeni bir antlaşma teklifi ileri sürdüler. Burada , “boğazların ortak savunulması için bir paktın kurulması, Türkiye ile imzalanacak antlaşmanın Sovyetler Birliği'ni hiçbir şekilde Almanya ile silahlı bir çatışmaya sürüklenmeyeceğini öngören Almanya lehine bir kaydın antlaşma metnine konulması, Montreux Sözleşmeleriyle Karadeniz'de kıyısı olmayan devletlerin savaş gemilerine boğazların kapatılması, Sovyetler'in Baserapyayı ve Bulgaristan'da Dobruca'yı ellerine geçirmeleri karşısında Türkiye'nin tarafsız kalması istenmekteydi.

Bu teklifler Saraçoğlu tarafından reddedildi.⁶⁴ Dışışleri Bakanı Saraçoğlu da Moskova'dan 17 Ekimde ayrıldı. Böylece Türkiye ile Sovyetler Birliği'nin yolları ayrılmış oldu.⁶⁵

Bu görüşmeler, Türk-Sovyet ilişkilerinde bir dönüm noktası kabul edilmiştir. Zira o tarihe kadar Türkiye, hareketlerinde Rusya'yı da göz önünde bulundurmaktaydı. Rusya aleyhinde bir pakta girilmediği gibi Rusya'ya haber verilmeden bir antlaşma yapmamaya da özen gösterilmişti. Fakat Rusya'nın Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile yaptığı 19 Ekim 1939 tarihli ittifakı bozmak istemesi ve Boğazlar üzerinde söz sahibi olmak amacıyla Türk Dışışleri Bakanı'nı Moskova'ya davet ederek niyetlerini açığa vurması, Türkiye'nin Sovyetler'den ayrı düşünmesine sebep oldu.

---

⁶⁴ Bkz. Ek G: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri, Başbakanın TBMM Konuşması, Kayıt No: 030.01.42.248.6

⁶⁵ Esmer - Sander, s. 141–143

31 Ekimde ise Rusya Yüksek Şurası'nda konuşan Rus Dışişleri Bakanı Molotov, Türkiye'nin temkinli tarafsızlık politikasını bir yana iterek Avrupa savaş yörüngesine girdiğini söylüyordu.⁶⁶ Bu gelişmeler olurken 1940 yılının 17 Haziranında Sovyetler, Baltık ülkelerini istila etti. Türk Hükümeti de Fransa'nın 10 Haziranda Almanlar tarafından ele geçirilmesi üzerine, Sovyetler'in belirgin olmayan tutumunu ve askeri hazırlığının yetersizliğini ileri sürerek, yapılmış olan anlaşma gereğince, üçlü ittifaka ekli olan 2 sayılı protokolü, yani Sovyet çekincesini göstererek, savaş dışı müttefik olacağını, İngiltere ve Fransa'ya bildirdi.⁶⁷

1941'e gelindiğinde, Almanların bütün Balkanlara hakim olması, Türkiye'nin durumunu nazik bir hale soktu. Bu durumda, Almanya'nın Balkanlar'daki faaliyetlerinden endişelenen Sovyetlerle Türkiye arasında 24 Mart tarihinde bir saldırmazlık deklarasyonu yayınlandı. Bununla Türkiye, saldırıya uğrarsa, Sovyetler'in tarafsızlığını sağlamış oluyordu.⁶⁸

1941 yılı 22 Haziranda Alman ordularının Rusya'ya taarruzları, Türkiye'yi nispeten rahatlatı. Böylece Türkiye, hem Sovyetlere hem de Almanlara tarafsız olduğunu bildirdi.⁶⁹

C. ALMANLARIN TÜRK SOVYET BAGLANTILARINA KARŞI TEPKİSİ

Sovyetlerin Türkiye hakkındaki niyetlerinin doğrudan doğruya temaslarla anlaşılması hemen hemen imkânsızdı. Zira, Saraçoğlu-Molotov görüşmelerinin bir anlaşmazlıkla sonuçlanmadığı, gelecek için görüşmelere açık kapı bırakılmasına iki tarafça da dikkat edildiği görülmüştür.

Moskova Büyükelçimiz Haydar Aktay 1940 yılı Haziran ortalarında, Sovyet-Alman münasebetlerindeki gerginliğin açık bir duruma geldiğini

---

⁶⁶ Gürün, *a.g.e.*, s. 72-73

⁶⁷ Soysal, İsmail, *Türk Dış Politikası İncelemeleri için Kılavuz (1919-1993)*, İstanbul 1993, s.54-55

⁶⁸ Esmer-Sander, *a.g.e.*, s. 154

⁶⁹ Bkz. Ek H: *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri*, Kararname, Kayıt No: 0.30.18.1.2 / 95.54.1

bildirmektedir. Karadeniz'in muhtelif noktalarında ve özellikle Kırım'da toplanan kuvvetler Alman sınırlarına sevk edilmektedir. Aktay, Almanya ile Rusya'nın ani bir surette yaptıkları olağan dışı anlaşmanın artık sona ermek üzere olduğunu, Almanların, Batı Cephesindeki meşguliyetlerinden istifade ederek, Baltık ülkelerinin Ruslar tarafından işgaline Fransa'nın teslim olmasıyla son verdiklerini bildirmiş ve şu tahmini ortaya koymuştur. "Baltık hükümetlerinin malum şekilde umumi tasfiyesi Sovyet-Alman ihtilafının başlangıç noktası olmuştur. Bundan sonraki hadisat fikrimce Hitler'in Sovyetler Birliği hakkında öteden beri beslediği düşüncelerin doğal seyrini takip edecektir."⁷⁰ Bu tarihten kısa bir süre sonra Sovyet orduları Basarabya ve Bukovina'ya girmişlerdir. Sonuçta, Sovyetler'in Almanlarla yaptıkları anlaşmanın Baltık ve Balkanlarla ilgili kısmını da sonuna kadar uygulamaya kararlı oldukları ortaya çıkmıştır.

Sovyetler'in Türkiye ile ilişkilerinin karşılıklı menfaatlere dayalı olarak iyi olarak değerlendirilebilecek şekilde olduğu bu dönemde; Almanlar, Fransa'da ele geçirdikleri bazı arşiv belgelerini yayınlamışlardır. Bu belgelerde, Saraçoğlu'nun zımnen, Bakü petrollerini bombalayacak müttefik uçaklarının Türk topraklarından geçmesine Türkiye'nin karşı koymayacağını söylediği belirtiliyordu. Büyükelçi Aktay, hadisenin, Türk-Sovyet münasebetlerine olumsuz etkilerinden endişelidir. Büyükelçi; "Finlandiya ve Baltık ülkelerinden sonra ilk hedefin Romanya ve ikincisinin de Türkiye olduğunu müteaddit telgraflarımda arz ettim. Bir zamanlar Fransız mütarekesi üzerine burada uyanan Alman korkusu dolayısıyla Kafkasya ve Karadeniz sahillerindeki kuvvetlerin geri alınması bu tehlikeyi bertaraf eder gibi görünmüşse de İngiltere'nin mukavemette karar vermiş olması ve Almanların batıda fazla meşguliyetli bir sefere hazırlanmakta bulunması Sovyetleri bu surette Basarabya işine sevk etmişti."⁷¹ demektedir.

Bununla beraber, Sovyet basını iki gün sonra bu konuda yayınları kesmiştir. Aktay, olay üzerine açıklama yapmak için 9 Temmuz'da Molotov'la 11 Temmuz'da Yardımcısı Lozovski ile görüşmüştür. Lozovski ile görüşmesinde Almanların

---

⁷⁰ Dışişleri Bakanlığı yayınları, *Türkiye Dış Politikasında 50 yıl İkinci Dünya Savaşı Yılları*, Ankara 1973, s. 93

⁷¹ *İkinci Dünya Savaşı Yılları*, s. 94

yayınladıkları belgelerin sahteliğine dair deliller gösterdikten sonra bu oyuna gelmemek gerektiğini ve her iki tarafın da birbirine karşı açık yüreklilikle konuşması gerektiğini belirtmiştir.

IV. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI SÜRECİNDE TÜRK SOVYET İLİŞKİLERİNDE BOĞAZLAR MESELESİ

Günümüzde jeopolitiğin siyaset ve stratejiye, etkisini inkar etmek mümkün değildir. Bu noktadan hareketle bir kara devleti olan Rusya'nın sıcak denizlere ulaşmak istemesi, bu devletin en birincil hedefleri arasında yer almıştır. Ancak Sovyet devlet adamları dış politikalarını jeopolitiğin şekillendirmediğini ifade etmişlerdir. Diğer yandan “Dünya İhtilali”ni savunan açık beyanlarda bulunmaları bir çelişki yaratmaktadır. Zira Sovyetler Dünya'ya egemen olma yolunda bir politika güdüyorlarsa jeopolitik ilminden faydalanmamaları kaçınılmazdır.⁷²

İkinci Dünya Savaşı'nın başladığı 1939 yılından, Türkiye'nin Almanya'ya savaş ilan ettiği 23 Şubat 1945 tarihine kadar, İngiltere ve Fransa ile yapılan 19 Ekim 1939 tarihli ittifak antlaşmasına rağmen, Türkiye savaşta muharip olmamış ve boğazlarda Türkiye'nin tarafsız olduğu bir savaş düzeni uygulanmıştır. Bu düzen muharip ülkelerin savaş gemilerinin Boğazlardan geçmesini yasaklayan bir düzendir.⁷³ 23 Şubat 1945 tarihinden, savaşın fiilen sona erdiği tarihe kadar ise; Montrö'nün Türkiye'nin savaştan bir devlet olması için öngördüğü rejim uygulanmıştı. Bu rejim Türkiye'ye istediği devletin gemilerini Boğazlar'dan geçirme, istemediklerine ise geçirmeme hakkı veren bir rejimdi.

22 Mayıs 1939 tarihinde Almanya ile İtalya'nın bir ittifak antlaşması(Çelik Pakt) imzalamasından sonra İngiltere, Fransa ve Sovyetler Birliği arasında Almanya'ya karşı ortak bir cephe kurulması için görüşmeler başlamıştı. Olumsuz sonuçlanan bu görüşmelerden sonra⁷⁴ Sovyetler'in 23 Ağustos 1939'da Almanya ile bir saldırmazlık paktı imzalaması, Türkiye'de şaşkıncu bir etki yaratmıştır. Bu olay Türkiye'nin dış ilişkilerinde yeni bir sayfa açmaktaydı.

Almanya bu savaşta Türkiye'nin tarafsız kalmasını istediği için, Sovyetleri Türkiye'nin tarafsızlığını sağlaması için teşvik etmekteydi.

---

⁷² Yüceer, Saime, *a.g.e.*,s. 32

⁷³ Toluner, Sevin, *Milletlerarası Hukuk Dersleri*, İstanbul, 1989, s.180

⁷⁴ İnan, Yüksel, *Türk Boğazlarının Siyasal ve Hukuksal Rejimi*, Ankara, 1986, s. 92

Sovyetler Birliği; Dışışleri Bakan Yardımcısı Potemkin'in 1939'da Türkiye'ye yapmış olduğu ziyareti iade etmek ve aynı zamanda iki ülkeyi ilgilendiren soruları görüşmek için, Türk Dışışleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu'nu Moskova'ya davet etti.⁷⁵ Bu davete olumlu yanıt veren Saraçoğlu, 25 Eylül 1939'da Moskova'ya gitmiştir. 5 Eylül–18 Ekim 1939 tarihleri arasında gerçekleşen bu görüşmelerde, Sovyetler'in Boğazlar'la ilgili talepleri, bizzat Stalin tarafından açıklanmıştır. Bu istekler şunlardır:

- Boğazlar'ın Türkiye ve Sovyetler Birliği tarafından ortak müdafaa edilmesi
- Karadeniz'e sahili olmayan devletlere ait harp gemilerinin Boğazlar'dan Karadeniz'e geçmelerine Türkiye'nin izin vermeyeceğine dair Sovyet Rusya'ya teminat verilmesi⁷⁶

Toprak bütünlüğümüz ve hükümdarlık haklarımızla bağdaşmayan bu Sovyet tekliflerini tam bir açıklıkla reddettik.⁷⁷ Sovyetlerin bu talepleri ve tutumu, Türk dış politikası üzerinde derin etkiler yapmış ve Türkiye'yi batılı devletlerle temasa yönelterek, Türkiye'nin batıyı, Moskova'ya tercih etmesindeki en önemli etkenlerden biri olmuştur. Böylelikle ulusal Kurtuluş Savaşı ile başlayan Türk-Sovyet dostluk dönemi, Sovyetler'in dış politikasındaki değişiklikler neticesinde sona eriyordu. Sovyetlerle yapılan bu görüşmelerin sonuçsuz kalmasından sonra Türkiye, İngiltere ve Fransa ile yapılan görüşmeleri hızlandırarak 19 Ekim'de Ankara'da İngiltere ve Fransa ile Nihai Yardımlaşma Antlaşmasını imzaladı.⁷⁸ Türkiye bu antlaşma ile İkinci Dünya Savaşı'nda tarafsız kalamayacağını anlayıp, kendi inanç ve yararına uygun bulduğu bir blok içinde yardımlaşma yükümlülüklerini ortaya koymuştur.⁷⁹

12-14 Kasım 1940 yılında Berlin'de yapılan Alman-Sovyet görüşmelerinde de Boğazlar konusu gündeme gelmiştir. Bu görüşmedeki Rus isteklerinden biri;

---

⁷⁵ Baltalı, Kemal, *1936–1956 Yılları Arasında Boğazlar Meselesi*, Ankara, 1959, s. 95

⁷⁶ Baltalı, a.g.e., s. 95

⁷⁷ Gücüyener, Nuri, *İkinci Cihan Savaşı'nın Avrupa Cepheleeri*, Ankara, 1950, s. 41

⁷⁸ Erendil, a.g.e., Ankara, 1975, s. 118

⁷⁹ Soysal, a.g.e., s. 591

“Çanakkale ve İstanbul Boğazları üzerinde, uzun vadeli bir kira akdi ile Sovyet kara ve deniz kuvvetleri için üsler temin edilmesi”⁸⁰ şeklinde olmuştur.

Görülüyor ki 1939 Ekiminde Boğazlar’ın ortak savunulmasını isteyen Rusya, 1940 Kasımında isteklerine daha değişik bir kılıf uydurmuş ve ortak savunmasının bir aracı olan kara ve deniz üsleri talep etmiştir.

Rusların bu isteklerini gündeme getirdiği 1940 Berlin Görüşmeleri, Hitler’i Rusya ile artık anlaşma olanağı kalmadığına inandıran görüşme olmuştur. Böylece Alman-Sovyet iş birliğinin sonuna gelinmiştir.

Sovyetler Birliği, Alman-Sovyet ilişkilerinin iyice bozulmaya başladığı sırada, Türkiye ile bozuk olan ilişkilerini düzeltmeye çalışmış ve 1941 ilkbaharında Türkiye’ye bir nota vererek, Boğazlar üzerindeki isteklerini geri aldığını ve Boğazlar konusunda hiçbir niyeti ve talebi bulunmadığına dair güvence vermişti. Bunun üzerine 25 Mart 1941 tarihinde Ankara ve Moskova’da “Türk-Sovyet Saldırmazlık Bildirisi” yayınlandı.⁸¹ Bu bildiri iki ülke arasındaki 17 Aralık 1925 tarihli Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması’nı teyit etmekteydi.

Almanya’nın 22 Haziran 1941 yılında Rusya’ya saldırması üzerine, Sovyetler Birliği, Türkiye’ye 10 Ağustos 1941’de bir nota vermiş ve Türk toprakları ve boğazları üzerinde hiçbir talepleri olmadığını bir kez daha belirtme yoluna gitmiştir. Böylelikle Sovyetler Birliği Türkiye’nin savaş sırasında izlediği tarafsızlık politikasını sürdürmesini istediğini dolaylı yoldan ifade etmiş oluyordu. Ancak 1943 sonbaharından itibaren Sovyetler, Türkiye’nin tarafsızlık politikasından memnun kalmıyor ve Türkiye’nin bir an önce savaşa girmesini Müttefik devletlerle birlikte istiyordu.

İkinci Dünya Savaşı’nın sonlarına doğru Türkiye kendini Sovyet tehdidi altında hissetmeye başlamıştı. Bunun temel nedeni; Montrö’nün bir gereği olarak, savaşan devletlerin gemilerine Boğazlar’dan geçiş izni verilmemesi sonucunda, Sovyetler’e Boğazlar yoluyla gerekli yardımların ulaşamamış olmasıdır. 1945 yılının olayları Türkiye’nin endişelerinde ne kadar haklı olduğunu göstermiştir.

---

⁸⁰ Baltalı, *a.g.e.*, s. 104

⁸¹ İnan, *a.g.e.*, s. 97

Ruslar, 4–11 Şubat 1945 tarihlerinde Kırım’da yapılan Yalta Konferansı’nda, Boğazlar rejiminin Rusya’nın yararları göz önüne alınarak değiştirilmesi fikrini öne sürmüşlerdir.⁸² Bu konferansta Stalin; “Boğazlar’ın mevcut rejiminin yeni koşullara uymadığını ve yapılacak değişikliklerin de her durumda Rusya lehine olması gerektiğini” belirtiyordu. Bu konferansa katılmış olan ABD ve İngiltere de bu görüşlere sıcak bakmış ve dışişleri bakanlarının konuyu inceleyip Türkiye’ye bilgi vermelerine karar vermişlerdir.⁸³

Yalta Konferansı’nda istediği sonucu alamayan Rusya aynı konuyu 17 Temmuz–2 Ağustos tarihleri arasında toplanan Postdam Konferansı’nda da gündeme getirmiştir.

Konferansta, Boğazlar’ın Türkiye ile birlikte kendi kontrolüne verilmesini istemesine karşılık, Boğazlar’dan geçişin tam serbest olması için görüşmeler yapılması ve her devletin bu konudaki görüşünü Türkiye’ye bildirilmesi kararlaştırılmıştır.⁸⁴

Postdam’da, Boğazlar konusundaki görüşmelerden, kesin bir sonuç çıkmamıştır. Bu görüşmelerde, iki nokta ortaya çıkmıştır: Birincisi ABD ve İngiltere’nin Montrö rejiminin değişmesine karşı olmadıkları ve Washington’un Boğazlar rejimi konusunda söz sahibi olmak istemesidir. Esasen Türkiye de Boğazlar’ın, ulusal egemenliğini ve bağımsızlığını zedelememek şartı ile yeni bir rejime bağlanmasını kabul etmişti. Postdam’daki ikinci önemli nokta, Sovyetler’in toprak talepleri konusundadır. ABD, bu konunun yalnızca Türkiye ve Sovyetler’i ilgilendirdiğini, konunun iki devlet arasında çözüme bağlanması gerektiğini ileri sürmüştür. Bu ABD’nin, Sovyet davranışlarının gerçek anlamını kavrayamamasından ileri gelmektedir. ABD hala, SSCB’nin savaş içindeki işbirliğini devam ettireceği umudundaydı. Oysa takip eden olaylar, bu görüşün yanlış olduğunu ortaya koymuştur.⁸⁵

---

⁸² Erendil, *a.g.e.*, s. 117

⁸³ İnan, *a.g.e.*, s. 98

⁸⁴ Uçarol, Rıfat, *Siyasi Tarih (1789–1994)*, Genişletilmiş IV. Baskı, İstanbul 1995

⁸⁵ Gönlübol-Esmer, *a.g.e.*, s. 196-197

Sovyetler savaş sonrasında, İnan, Türkiye ve Yunanistan zerindeki istek ve girişimleriyle Doğu Akdeniz ve Orta Doğu bölgesinde yayılmaya çalışırken, Avrupa’da işgali altında bulunan ülkelerde komünist rejimleri yerleştirerek, bir Sovyet Bloğu oluşturma çabası içindeydi. Ayrıca, Uzak Doğu’da da Sovyet yayılmacılığı artmıştı.

1946 yılı, Sovyet tehdidinin daha ağır olarak ortaya çıktığı yıldır. Postdam kararları gereği olarak, ABD Boğazlar ile ilgili görüşlerini 2 Kasım 1945’te Türkiye’ye bildirdi. ABD; Boğazlar’dan ticari gemiler için tam serbesti, Karadeniz’e kıyıdaş devletlerin savaş gemileri için tam serbesti, kıyıdaş olmayan devletlerin savaş gemileri için belli bir kısıtlamalı geçiş istiyordu. İngiliz görüşü de aynı nitelikteydi.

Sovyetler 8 Ağustos 1946’da, İkinci Dünya Savaşı içinde meydana gelen olayları ileri sürerek Montrö sözleşmesi ile tesis edilmiş olan Boğazlar rejiminin Karadeniz devletlerinin güvenliğini korumaya yetmediğini belirterek, Boğazlar Sözleşmesi’nde şu değişiklikleri istedi:

- Tüm ticaret gemilerinin geçişi için serbesti.
- Karadeniz devletlerinin savaş gemilerine devamlı geçiş serbestisi.
- Özel haller dışında, Karadeniz’e sahillar olmayan devletlerin savaş gemilerinin Boğazlar’dan geçişinin men’i.
- Boğazlar’dan geçişi tayin yetkisinin, Türkiye ve Karadeniz devletlerine ait olduğunun kabulü.
- Boğazlar’ın, Karadeniz devletlerine düşmanca amaçlarla kullanılmasına mani olmak için, Türkiye ve Sovyetler arasında ortak savunmanın düzenlenmesi.⁸⁶

O zamana kadar, Türk-Sovyet anlaşmazlığını Boğazlar’dan geçiş meselesi olarak gören ABD, Sovyet notasından sonra Türkiye’nin karşı karşıya olduğu ciddi tehlikeyi anlamaya başlamıştır. ABD, Boğazlar’la ilgili olarak notasını Sovyetler’e vermiştir. Bu notada; Boğazlar meselesinin tüm ülkeleri ilgilendirdiği belirtildikten sonra, Türkiye’nin Boğazlar’dan sorumlu tek devlet olarak kalmaya devam etmesi ve

---

⁸⁶ Sarınay, Yusuf, *Türkiye’nin Batı İttifakına Yönelişi Ve Nato’ya Girişi*, Ankara, 1988 s. 55-56

Boğazlar saldırıya uğrarsa, bunun BM Güvenlik Konseyi tarafından harekete geçilmesi için açık bir sebep teşkil edeceği belirtilmektedir.⁸⁷

22 Ağustos 1946 tarihli cevabi Türk notasında; Montrö Sözleşmesi'nin savaş ve ticaret gemilerinin Boğazlar'dan geçişi ile ilgili hükümlerinde değişiklik yapılabileceği, ancak kurulan rejimin kaldırılması ve Boğazlar'da ortak savunma tesislerinin kurulması yönündeki Sovyet talepleri reddedilmiştir.⁸⁸ Ayrıca Türkiye, 5'inci madde ile ilgili olarak; "Türkiye'nin hiçbir bakımdan feragat edemeyeceği, egemenlik haklarına ve güvenliğine aykırı olduğu" bildirilip, bunun Türkiye'nin güvenliğinin imhası demek olacağı belirtiliyordu.

Sovyetler Birliği, 24 Eylül 1946'da ikinci bir notayı Türkiye'ye vererek, Boğazlar rejiminin sadece Karadeniz devletleri arasında tespit edilmesi ve Boğazlar'ın ortaklaşa savunulması konusundaki fikrinde ısrar etmiştir.

Türkiye, Sovyetler'in 24 Eylül tarihli notasından ABD ve İngiltere'yi haberdar etmiştir. Her iki devlet, 9 Ekim'de Sovyetler'e verdikleri notalarda, Türkiye'nin Boğazlar'ın savunulmasının tek sorumlusu olarak kalması gerektiği konusundaki görüşlerini belirttiler. Türkiye de, ABD ve İngiltere'nin kendisini desteklediğini görmüş, 18 Ekim 1946 tarihli notası ile Sovyet isteklerini bir defa daha reddetmiştir.

Bundan sonra, Türkiye dış politikasında büyük bir değişiklik yaparak, Sovyetler Birliği karşısında bağımsızlığını korumak ve savaş sırasında iyice kötüleşen ekonomisini güçlendirmek amacıyla, o zamana kadar BM Güvenlik Konseyi çerçevesinde diplomatik destek sağlayan ABD'nin, doğrudan askeri ve ekonomik desteğini sağlamak amacıyla faaliyetlerini yoğunlaştırmıştır.

1946 yılındaki Sovyet tehdit ve baskılarını dikkate alan İngiltere; savaş sonrası içinde bulunduğu ekonomik krizi göz önüne alarak, Türkiye ve Yunanistan'ın bağımsızlığının, batı dünyasının savunması bakımından önemli olduğunu, ABD'nin ekonomik ve askeri yardımının, bu iki devlet için şart olduğunu bir muhtıra ile ABD'ye bildirmiştir.

---

⁸⁷ Sarıay, *a.g.e.*, s. 57

⁸⁸ Gönlübol-Esmer, *a.g.e.*, s.207

Bu sıralarda ABD yöneticileri Uzak Doğu'da, Doğu Akdeniz'de ve Orta Avrupa'da Sovyet davranış ve girişimleri karşısında, Sovyet yayılmasını önlemek üzere harekete geçmeye karar vermişlerdi. İşte, bunun ilk belirtisi de, Truman Doktrini olmuştur.⁸⁹ Bu doktrin, Truman tarafından özgürlük ve bağımsızlıklarını korumaya çalışan uluslara askeri ve ekonomik yardım yapmak suretiyle, komünizmi durdurma amacını güden bir program etrafında geliştirilmiştir. Bu çerçevede Yunanistan'a 300, Türkiye'ye 100 milyon dolarlık yardım yapılması planlanmıştır. ABD'nin yalnızlık politikasını bir tarafa iterek, hür dünyanın kaderine karşı ilgisiz kalamayacağını davranışları ile göstermesi, Sovyet yayılmacılığına karşı en büyük engeli oluşturmaya başlamıştır.

Savaş sonrası, ekonomik durumları çok kötü olan Avrupa ülkelerinde, çıkabilecek kargaşalıkları, ekonomik istikrarsızlıkları önlemek ve Sovyet yayılmacılığına engel olmak amacıyla, ABD, Marshall planını uygulamaya koymuştu. Bu plan çerçevesinde, 16 Avrupa devleti, 1947'de Paris'te toplanarak, Avrupa devletlerinin ihtiyaçları konusunda ortak bir rapor hazırlamıştır. Bu program üzerine ABD, Nisan 1948'de Dış Yardım Kanununu kabul ederek, Truman Doktrini gereği Türkiye ve Yunanistan'a yapılan yardımı bu kanun çerçevesine almıştır. Avrupa, ekonomik kalkınma programını uygulamak için "İktisadi İş Birliği İdaresi", ABD'nin de Avrupa'ya yardım kararı alması üzerine, 16 Avrupa devleti "Avrupa İktisadi İş Birliği Teşkilatı"nı kurdular.⁹⁰

Türkiye, kendi ekonomik kalkınması için dış yardımın gerekli olduğunu belirterek, ABD'ye başvurmuştur. ABD, Türkiye'yi Marshall planı içine almış, iki ülke arasında Ekonomik İş Birliği Antlaşması imzalanmıştır. Truman doktrininden sonra, Türkiye'nin Marshall planına dahil edilmesi, Türk kamuoyunda, ülkenin batı dünyasına girmesi ve bu dünyanın lideri konumuna yükselen ABD ile savunma ilişkileri kurmasında bir aşama olarak görülmüş ve batı dünyası sadece coğrafi değil, demokratik bir sembol olarak da değerlendirilmeye başlanmıştır.

---

⁸⁹ Uçarol, *a.g.e.*, s. 666

⁹⁰ Sarımay, *a.g.e.*, s. 66-67

Türkiye ve Yunanistan, 17 Ekim 1951'de NATO'ya alındılar. Böylece Türkiye, Sovyet tehdidine karşı 14 devletin ittifakını kazanmış oluyordu. Ayrıca bu ittifaka giriş, Türk dış politikasında da kolektif ittifaklar devrini açmıştır.

1953'te, Sovyetler verdiği bir nota ile 1945'teki toprak taleplerinden, iyi komşuluk ilişkilerinin muhafazası, barış ve güvenliğin kuvvetlendirilmesi için vazgeçtiklerini bildirmişlerdir.

Günümüzde Sovyetler Birliği'nin parçalanmış olması, Rus dış siyasetinin değişmesine ve yeniden şekillenmesine neden oldu. Fakat bu değişiklikler, Rusya'nın bir devlet, Rusların da bir millet olarak bilinen hedeflerinden vazgeçtiği şekilde algılanmamalıdır. Rusya bugün karşı karşıya bulunduğu bir takım ekonomik sorunların üstesinden gelmeye çalışmaktadır. Bu konuyu hallederse yine eski politikalarına dönmeye çalışacaktır.

V. BALKANLARDAKİ OLAYLAR KARŞISINDA TÜRKİYE

Almanya'nın Polonya'yı yıldırım savaşı ile işgal etmesi ve Polonya'nın iki totaliter devlet arasında paylaşılması Türkiye tarafından büyük bir kaygıyla izlendi. Bu olay neticesinde Türkiye kendisine Balkanlar tarafından gelecek her hangi bir tehdidi engellemek amacıyla Balkan antantını canlandırmaya çalıştı. Bunu yapmaktaki amacı Balkanlarda Almanya'ya karşı güçlü bir birlik oluşturmak ve bu sayede batısında bir güvenlik kordonu meydana gelmesini sağlamaktı. Balkan antantının gereği olarak 1940 Şubatında yapılan yıllık bakanlar kurulu toplantısında, Türkiye Balkan ülkelerinin sorumlu devlet adamlarına ortak tehlikeye karşı ortak bir tutum ve kararlılıkla tepki verilmesi gerektiği hususunu anlatmaya çalışmıştı. Ayrıca üye devletlerin silahlı kuvvetleri arasında ortak bir savunma planı hazırlanmasını teklif etmiş olmasına rağmen Almanya'dan çekinen Balkan ülkelerinin tutumları nedeniyle bu teklifin İngiltere ve Fransa'nın yönlendirmesi ile Türkiye tarafından kendilerini bu kanada çekmek için yapılmış bir hareket olarak görmüş ve kabul etmemişlerdi.⁹¹

Türkiye, savaşın başında Almanya'nın savaşı Balkanlara doğru yönlendireceğine ihtimal vermemekle beraber, Bulgaristan'ın fırsattan faydalanmak istemesinden çekiniyordu. Alman ordularının Romanya'yı işgale başladıkları sırada Türkiye'de bulunan Alman büyükelçisi Von Papen, Hitlerin Balkanlara yeni bir şekil vermek istediğini açıklıyordu.⁹²

Almanya'nın 1940 Nisanında Norveç ve Danimarka'ya saldırdığı esnada İngiltere ve Fransa, Balkan ülkeleri arasında bir birliktelik oluşturmak amacıyla Atina, Ankara, Belgrad ve Bükreş'te çeşitli diplomatik girişimlerde bulunulmasına karar vermişlerdi. İngiltere 15 Nisan 1940 günü Türk dışişleri bakanlığına, İtalya'nın Yugoslavya'ya saldırması durumunda takip edeceği politikayı tespit için görüşme talebinde bulundu. Türkiye bu talebi 24 Nisan günü Yugoslavya'nın toprak

⁹¹ Esmer – Sander, a.g.e, s. 145

⁹² Ülman, A.Haluk, *Türk-Amerikan Diplomatik Münasebetleri (1939-1947)*, Ankara, 1961, s. 28

bütünlüğünün ihlaline kayıtsız kalmayacağını; ancak Almanya ile savaş devam ederken İtalya'ya savaş ilan edilirse, bu iki ülkenin birleşmesinden çekindiğini belirterek cevapladı. 29 Nisan günü İngiltere bu ihtimali görüşmek üzere üç ülke genelkurmay başkanlarının toplanmasını teklif etti. Türkiye herhangi bağlayıcı bir karar alınmaması şartıyla bu teklifi kabul etmişti.

Almanya, Fransa ve Belçika'ya karşı genel saldırıya geçince, İngiltere ve Fransa, 16 Mayıs 1940 günü, Ankara'daki Yugoslav elçisi ile temasa geçmişlerdi. Yugoslav elçisi ise, Almanya ve İtalya'nın saldırısına uğrarlarsa, Balkan ülkelerinin ne yapabileceklerini öğrenmek istemişti. İngiltere ve Fransa elçileri, 1 Haziran günü, İtalya'nın savaşa girmesi durumunda Türkiye'den seferberlik ilan etmesini ve Balkan ülkelerini de aynı şekilde hareket etmeleri yönünde teşvik etmesini istemişlerdi.

İtalya, Fransa'nın Alman Orduları karşısında yenildiği bir arada müdahale zamanı geldiğine karar vererek 10 Ağustosta Fransa ile İngiltere'ye savaş ilan etti. 11 Nisan günü İngiliz ve Fransız sefirleri Türkiye'den üçlü yardım anlaşması gereğince İtalya'ya savaş ilan etmesini, genel seferberliğe gitmesini ve deniz ve hava üslerini müttefiklerin yararlanmasına açmasını istemişlerdi.⁹³ Gerçi savaşın ilk devresinde Türkiye, müttefiklere sempati duymakla beraber harp harici bir politika izlemekteydi.⁹⁴ Fakat Türkiye bu öneriyi reddetti 13 Haziran günü 11. nolu protokole dayanarak bu teklifi reddeden Türkiye cevabını bir muhtıra şeklinde vermişti. Türkiye'nin muhtırasında "Cumhuriyet Hükümeti, üçlü muahedenin ikinci maddesini bilkaydı şart tatbikinin bugünkü ahvalde Türkiye'yi Sosyalist Sovyet Cumhuriyetler Birliği ile müsellaah bir ihtilafa sevk edebileceği kanaatine varmıştır. Binaenaleyh hükümet bu muahedenin asli cüzümü teşkil eden iki numaralı protokolü hükümlerine istinat etmeye karar vermiştir."⁹⁵ demişti. Başbakan Refik Saydam 26 Haziran 1940 günü, Türkiye'nin kararını "İtalya'nın harbe girmesi üzerine hadis olan vaziyetin Cumhuriyet Hükümeti tetkik etmiş ve üçlü muahedenin cüz'ü mütemmiyeti olan iki numaralı protokol hükmünü tatbiki karara vararak icap eden tebligatı yapmaya karar vermiştir. Buna nazaran Türkiye hali hazırdaki gayri muhariplik vaziyetine muhafaza

---

⁹³ Gürün, a.g.e. , s. 14

⁹⁴ Burçak, *Türk-Rus-İngiliz Münasebetleri*, İstanbul, 1946, s. 111

⁹⁵ Gürün, a.g.e. , s. 15

etmektedir.”⁹⁶ demişti. Gerçekten de Türkiye bu teklifi Molotov’un sert tepkisi ile karşılaşması üzerine reddetmişti.⁹⁷ Bunda 30 Kasım 1939 günü Sovyetlerin Finlandiya’ya savaş açması üzerine Fransa’nın Rusya’ya karşı gösterdiği düşmanca görünümüne girmiş bulunan davranış ve Fransa’nın 17 Kasım 1939 tarihinde Türkiye’de ve Trakya’da cephane depoları kurulması fikrinin ve Başbakan Daladier’in 19 Ocak 1940 günü, Fransız Genelkurmay Başkanı General Gamelin’den Rusya’nın Bakü’deki petrol sahalarını bombardıman ederek, hem Almanya’ya petrol sevkiyatının durdurulması, hem de Sovyetlerin savaş hareket gücünün azaltılması önerisinin karşısında Rusların mart ayında bu planları haber alması karşısında Sovyetler Birliğinin Kafkasya’ya askeri birlik nakletmeye başlamasının etkisi vardı.⁹⁸ Gerçekten de Molotov, bu olay üzerine 13 Mart 1940’da Moskova’da bulunan Türk Sefirinin dikkatini çekmişti.⁹⁹

Von Papen bu olayı “Saraçoğlu’nun bir konuşma sırasında kendisine Rusya’nın Bakü’deki petrol kuyularına bir hava saldırısı yapmasıyla ilgili olarak Fransa’nın Ankara Büyük Elçisi Massigli ile yaptığı görüşme hakkında yazdığı rapor Ankara da büyük sıkıntı yaratmıştı, Alman Gazeteleri, Türkiye’nin Fransa ile yaptığı görüşmelerle ilgili olarak üç telgrafı yayınlayınca Pravda Gazetesi bu üç telgrafı da yayınlamıştı. Sovyetler Birliği müttefiklerinin Finlandiya’yı kendisine karşı kullanmaya çalıştığını şimdi ise İran ve Türkiye’ye kullanmaya çalıştıklarını ileri sürmüştü. Türkiye’nin aralarındaki saldırmazlık paktına rağmen böyle bir girişimde yer almasının anlaşılmaz olduğunu Sovyet Basını yazmıştı.¹⁰⁰ Türkiye bu olaylar nedeniyle, Sovyetler Birliği ile bir çatışma içine girmek için müttefiklerinin yaptığı öneriyi haklı olarak reddetmişti.

Gerçekten 1939 Moskova Müzakerelerinden itibaren Sovyetlerin Türkiye’ye karşı takındıkları olumsuz havanın devam etmesi, Türkiye’nin savaşa girmemesinden son derece etkili olmuştu. Fransa’nın yenilerek savaştan çekilmesinden sonra Türkiye’nin savaşa katılmasıyla çatışma alanının Balkanlar ve

⁹⁶ Burçak, *a.g.e.*, s.113

⁹⁷ Armaoğlu, Fahir, “*İkinci Dünya Harbinde*” Türkiye, SBFED, C.XIII, No.2 (Haziran 1958), s. 150

⁹⁸ Gürün, *a.g.e.*, s. 215

⁹⁹ *İkinci Dünya Savaşı Yılları*, Ankara, 1973, s. 85

¹⁰⁰ Gürün, *a.g.e.*, s. 218

Orta Doğuya genişlemesinden çekinen İngiltere de Türkiye'nin tutumunu anlayışla karşılamıştı.¹⁰¹

Bu sırada İngiltere'nin yeni Moskova Büyükelçisi Stafford Cripps, kendi inisiyatifi ile temmuz başında Stalin ile yaptığı görüşmede Türkiye ile ilişkilerinin yakınlaştırılması yönünde İngiltere Hükümetinin yardımcı olması Sovyetler Birliğinin nasıl karşılayacağını, Stalin'den sormuştu. Ankara'daki İngiliz Büyükelçisi Knatchbull-Hugessen 16 Temmuz da Türk Dışişlerine bu bilgiyi aktararak Stalin'in verdiği cevabı aktarmıştır. Stalin "Türkiye ile ilişkiler düzeltilebilir. Sovyetler Birliği, İngiltere Hükümetinin bu amaçla yapacağı yardımı hazla karşılayacaktır. Sovyetlerin ne Karadeniz, ne de Karadeniz Boğazında Türkiye aleyhine düşmanca herhangi bir harekette bulunmak konusunda düşmanca herhangi bir harekette bulunmak gibi bir düşüncesi yoktur; ancak Boğazların kontrolü sorununa bir çözüm bulunmalı ve bütün Karadeniz devletleri buna katılmalıdır. Bu sorun çözümlenmedikçe Türkiye ile ilişkiler tam manasıyla memnuniyet verici olamaz." demişti. Cripps, raporunda meselenin Türkiye ile Sovyetler arasında yeniden görüşülmesinin yararlı olacağını, Stalin'in Almanya ve İtalya'nın bir saldırı karşısında Balkan Devletlerini direnmekte olarak çıkarları bulunduğunu kabul etmekte olduğunu, bu takdirde her şeyin Türkiye'ye bağlı olduğunu ve aynı şekilde Balkan işlerinde istikrarın Türkiye'ye düşeceği fikrindedir. Almanya'nın Türkiye'ye saldırmayacağını söyleyen Stalin, "Türkiye ile ilişkilerimiz fena değil demişti."¹⁰²

22 Haziran günü Fransa, yenilerek Almanya ile mütareke yapmıştır. Batıdaki harekete son veren Almanya Balkanlar Bölgesindeki tazyikini artırdı. Almanya'nın yanında savaşa giren İtalya, Fransız Cephesindeki savaşlarda başarılı olamamıştı. İtalya, Almanya'nın Fransa ile mütarekesi üzerine tahliye edilen İngiliz Somalisini Ağustos 1940'da ele geçirdi. Eylül 1940'da Sollum ve Sidi Barani'yi ele geçirdi. 28 Ekim'de Berlin'de üçlü pakta katıldı. İtalyan Hükümeti bundan sonra Yunan Hükümetine İtalya'nın güvenlik garantisi olarak Büyük Britanya ile yapılan savaş süresinde Yunan Topraklarındaki stratejik bir noktayı askerle işgal etme

---

¹⁰¹ Ülman, *a.g.e.*, s. 27

¹⁰² Gürin, *a.g.e.*, s. 220

hakkını isteyen bir ulti­matom verdi. Yunanistan Hükümeti bu isteği reddetti. İtalya 28 Ekim günü Yunanistan'a savaş ilan etti. Bu hareketten önce de Romanya'nın Sovyetlere Besarabya ve Bukovina'yı bırakmasından sonra Almanya'ya kaymaya başlamış ve yapılan anlaşma uyarınca Alman Birlikleri 7 Ekim de Romanya'ya girmişlerdi. 17 Ekim günü İngiliz Büyükelçisi, Türkiye'nin Almanya'nın geçmek için müsaade istemesi hakkındaki tutumunu öğrenmek için teşebbüste bulunmuştu.¹⁰³

İtalya'nın Yunanistan'a saldırması karşısında Balkan Paktı hüümleri açısından Türkiye'nin Yunanistan'a yardım etmek gibi bir yükümlülüğü yoktu.Paktın hükümleri son derece açıktı. Pakt, Balkanlar dışında gelebilecek saldırıyı öngörmüş değildi. Zaten, Yunanistan Başbakanı Metaksas 1940 Şubatında, Yunanistan'ın Türkiye ile yalnız Balkan Paktı çerçevesinde karşılıklı yükümlülüğü bulunduğunu, bunun İtalya'ya karşı bir yükümlülük olmadığını açıklamıştı.¹⁰⁴ Bununla beraber Türkiye, Balkan Paktı Sözleşmesine göre, Bulgaristan'ın Yunanistan'a karşı harekete geçmesi durumunda kendisinin de Bulgaristan'a karşı harekete geçeceğini bildirmişti.¹⁰⁵ Böylece Bulgaristan, Yunanistan'a karşı harekete geçmedi. Yunan Kuvvetleri de bütün güçleriyle İtalyan saldırısına yöneldiler. Almanya'nın Romanya'ya sızması, Bulgaristan'ın belirsiz durumu ve İtalya'nın Yunanistan'a saldırması karşısında Sovyetler Birliği, Balkanlarda kendisini güç durumda olduğunu anlayınca Türkiye ile olan ilişkilerini düzeltmeye başladı. Molotov, 8 Ekim 1940'da Türk Büyük elçisi ile yaptığı görüşmede Türk-Sovyet ilişkilerinin normal ve dostane olduğunu bildirmişti.¹⁰⁶ Balkanlarda bir Alman –Sovyet tehlikesinin belir­diğini gören Türkiye bölgenin savunulması için Alman işgaline girmeyen bölge ülkeleri ile beraber, İngiltere ve Sovyetler Birliğinin de katılacağı bir birlik kurmaya karar vermiştir.¹⁰⁷ Türkiye, kurulmasını düşündüğü Balkan Birliğine ABD'nin katılım katılmayacağını 9 Ekim 1940 tarihinde Washington Büyükelçisi Münir Ertegün'ün Amerikan Dışişleri Bakan yardımcılarında Berle ile yaptığı görüşme sırasında sormuş; fakat Amerika, Alman-Sovyet ittifakının devam etmesi nedeniyle böyle bir

---

¹⁰³ Gürün, *a.g.e.*, s. 17

¹⁰⁴ Soysal, *a.g.e.*, s. 460

¹⁰⁵ Erkin, *a.g.e.*, s. 165

¹⁰⁶ Sarı­nay, *a.g.e.*, s. 23

¹⁰⁷ Armaoğlu, *20.yy. Siyasi Tarihi*, Ankara 1984, s. 152

tasarıya destek vermemiştir.¹⁰⁸ Bu sırada Sovyetler Birliği Almanya ile ilişkilerinin gerginleşmesinin bir sonucu olarak Türkiye de bulunan Alman Büyükelçisi Von Papen ile yakın temaslarda bulunan Terentiyev'i geri çağırarak yerine Vinogardov'u tayin etmiştir.

Yunan Kuvvetleri İtalya'ya karşı savaşlarda başarılı olmuşlar ve bunun sonucunda İtalyan Kuvvetleri 10 Kasım'da geri çekilerek Arnavutluk'a geri dönmüşlerdi. Bu arada İngiltere 4 Kasım'da Girit Adasına asker çıkararak bir köprübaşı tutmuştu. Almanya müttefiklerinin bir şekilde rezil olmasına daha fazla kayıtsız kalamaz. Bulgaristan üzerinde yaptığı baskı sonucunda onu ittifakına çekmek istemişti. Sovyetler Birliği ise Bulgaristan'ı kendisine kazanmak istiyordu. Bu amaçla Sofya'ya giden Sobulev, Bulgaristan'a Türkiye'nin Midye-Enez Hattının Batısını teklif etmiş ise de Bulgar Hükümeti bu öneriyi reddetmişti. Sovyetlerin bunları yapmaya sevk eden Amil ise Almanya'nın Romanya'nın geri kalan toprakları için garanti vermesi ve ticaretini koruma bahanesi ile Finlandiya'ya asker göndermesi idi. İngiliz Başbakanı Churchill, Sovyetleri Alman yayılmasına karşı iş birliğine davet etmiş fakat bu davet Sovyetlerce cevapsız kalmıştı. Hitler 12-13 Kasım 1940'da görüşmelerde bulunmak için Molotov'u Berlin'e davet etti. Hitler Molotov'dan üçlü ittifaka katılmalarını, İran'ı alarak Hindistan'ı ele geçirmesini ve Hint Okyanusuna çıkmasını önerdi. Avrupa'nın Almanya ile İtalya arasında paylaşılacağını, İtalya'nın Kuzey Afrika'yı Almanya'nın ise Orta Afrika'yı alacağını Japonya'nın ise Doğu ve Güney Doğu Asya'yı hayat sahası olarak kabul ettiklerini bildirmiştir. Görüşmede Ribbentrop Türkiye ile ilgili olarak "Bu ülke şimdilik görünüşte Fransa ve İngiltere ile bir ittifak içinde. Fransa yenilerek elendi. Bir müttefik olarak da İngiltere'nin değeri giderek azalıyor. Bu sebeple Türkiye son aylarda İngiltere ile ilişkilerini eski tarafsızlık politikasından başka bir şeyi ifade etmeyen bir seviyeye getirmek akıllılığını gösterdi... Rusya da dahil bütün memleketlerin menfaatine uygun olarak, savaşın sona ermesi gün meselesi olduğundan, Türkiye İngiltere ile ilişkilerinden kendisini daha da kurtarmaya yönlendirmelidir. Ayrıntılar hakkında kesin bir hüküm vermemek istememekle

---

¹⁰⁸ Ülman, *a.g.e.*, s. 29

birlikte Rusya-Japonya-Almanya-İtalya'nın ortak bir platform oluşturmaları halinde Türkiye'nin tedricen bu ülkelere yaklaşabileceğine kaniyim.” Demişti Türk Büyük Elçisi ile yaptığı konuşmada Türkiye'nin bugün takip ettiği politikayı daha ağırlıklı şekilde sürdürerek mutlak bir tarafsızlığa ulaşırsa Almanya'nın bunu çok iyi karşılayacağını ve Almanya'nın Türkiye arazisi üzerinde herhangi bir talebi bulunmadığını ifade etmişti.¹⁰⁹ Ribbentrop daha sonra Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin Tuna Komisyonu gibi ortadan kaldırılıp yerine bir yenisinin konulması düşüncesindeydi. “Bu anlaşma, konuyla özellikle ilgili devletler arasında, Rusya-Türkiye-İtalya-Almanya arasında imzalanmalıdır. Bugünkü ortamda Rusya'nın tatmin olmaması normaldir” demişti. Görüşmede Molotov, konuşmamıştı.

12/13 Kasım akşamı Molotov, Hitler ile görüşmüştür. Görüşmede Molotov Boğazlardan bahsetmiştir. Bunları İngiltere'nin Rusya'ya saldırmak için kullandığı tarihi geçit olarak tanımlamıştır. Halen İngiltere Yunanistan'a ayak bastığına göre durum daha da tehlikeli olmuştur. Güvenlik sebebiyle Sovyet Rusya ve diğer Karadeniz ülkeleri ilişkileri çok önemlidir. Bu münasebetler dolayısıyla Rusya'nın Bulgaristan'a yani Boğazlara en yakın tarafsız devlete güvence vermesine Hitlerin ne diyeceğini sordu. “Bu garanti Romanya ya verilenin eşi olacaktı.” Dedi.

13 Kasım gecesi imzalanan 1 numaralı gizli protokol 4 devletin nüfuz bölgelerini belirlemişti. 2 numaralı gizli protokol ise Türkiye'yi ilgilendiriyordu. Metni:1-Almanya, İtalya ve Sovyetler Birliği Türkiye'yi mevcut Milletler arası yükümlülüklerinden kopararak kendileri ile politik iş birliğine kazanmanın ortak menfaatlerine uyduğu görüşünde mutabıktılar. Tespit edilecek ortak bir tutumla ve devamlı istişare yoluyla bu hedefi gözleyeceklerini beyan ederler. 2-Almanya, İtalya ve Sovyetler Birliği belirli bir zamanda, Türkiye ile onun toprak bütünlüğünü tanıdıklarını belirten bir anlaşma imzalamak hususundaki mutabakatlarını beyan ederler. 3-Almanya, İtalya ve Sovyetler Birliği halen yürürlükte olan Montreux Boğazlar sözleşmesini bir yenisi ile değiştirmek için birlikte çalışacaklardır. Bu yeni sözleşme ile Sovyet Donanması Boğazlardan her zaman için kısıntısız geçiş hakkını elde edecektir. Buna karşılık, diğer Karadeniz ülkeleri ile Almanya ve İtalya

---

¹⁰⁹ Gürin, *a.g.e.*, s. 231

dışındaki ülkeler, savaş gemilerini Karadeniz'e geçirmekten vazgeçeceklerdir. Ticaret gemilerinin Boğazlardan geçişi serbest olacaktır.

Molotov, Berlin Görüşmelerinden sonra ülkesine dönmüştü. 26 Kasım 1940'da Moskova'daki Alman elçisine isteklerini bildiren bir nota vermişti. Notasında "... Önümüzdeki birkaç ay içinde Sovyetler Birliğinin Karadeniz sınırları güvenlik bölgesinde bulunan Bulgaristan ile Sovyetler Birliği arasında karşılıklı yardımlaşma paktı imzalanması ve İstanbul ve Çanakkale Boğazlarında Rusya kara ve deniz kuvvetleri için üs kurulması suretiyle Sovyetler Birliğinin Boğazlardaki güvenliği temin edilmelidir... Aynı şekilde Türkiye ile ilgili olarak Almanya-İtalya ve Sovyetler Birliği arasında imzalanacak protokol ve anlaşma, İstanbul ve Çanakkale Boğazlarının uzun vadeli kiralama yolu ile Rus kara ve deniz üslerinin kurulmasını garanti edecek şekilde olmalıdır. Türkiye 4 devlet paktına katılırsa ismi geçen üç devlet tarafından Türkiye'nin bağımsızlığı ve toprak bütünlüğü garanti edilecektir. Bu protokol Türkiye'nin 4 devlet paktına katılmayı reddetmesi halinde Almanya, İtalya ve Sovyetler Birliği gerekecek askeri ve diplomatik tedbirleri yürütmek hususunda mutabık kaldıklarını öngörmeli ve bu maksatla ayrı bir anlaşma yapılmalıdır." Diyordu. Alman Büyükelçisi bu önerileri hükümetine bildirmişti. Hitler, Sovyetlerin tutumu üzerine Avrupa'da kara savaşlarının da bitmiş olması İngiltere üzerindeki ablukanın sonuç vermemesi üzerine gözlerini doğuya çevirmiş ve genelkurmayından Sovyetler Birliğine karşı askeri bir plan hazırlamasını istemişti. Sovyetler Birliği 17 Ocak 1941 tarihine kadar Almanya'nın cevabını beklemiş fakat bundan sonra bu konu bir daha açılmamıştır.

Türkiye bu girişimden sonra yaptığı bir girişimle yeterli sonucu alamamıştı. Hitlerin aralık ayı içinde Sovyetler birliğine karşı bir askeri harekete girişmeyi kararlaştırması üzerine Türkiye İngiltere'ye daha çok yakınlaşmıştı.

Molotov, 25 Kasım'da Bulgaristan'a bir nota vererek iki ülke arasında yardımlaşma paktı yapılmasını teklif ettiyse de Bulgar Hükümeti Sovyetlerin yardımlaşma paktı önerisini ve Türkiye'den toprak vaatlerini 4 Aralık günü

reddetti.¹¹⁰ Sovyetler Birliği benzer bir girişimi 1941 yılının başında da yapmış fakat yine başarılı olamamıştı bu sırada yoğun Alman Baskısı sonucunda 20 Kasım 1940’da Macaristan ve 23 Kasım 1940’ta da Romanya üçlü pakta dâhil olmuştu. Aralık 1940 ve Ocak 1941 dönemlerinde Almanya Romanya’ya çok büyük kuvvetler sevk etmişti. Bunun üzerine Sovyetler Birliği Türkiye ile ilişkilerini yeniden gözden geçirmek zorunda kalmıştı. 1941 şubatında İngiliz Dışışleri Bakanı Türkiye ziyareti ile ilgili olarak Türkiye’ye gelen İngiltere’nin Moskova büyükelçisi Cripps, ř. Saraçoğlu ile yaptığı görüşmede: “...Avrupa’da yalnızlığını ve zaafını hissetmiş olan Sovyetlerin, Almanya’ya karşı Seslerini yükseltme imkânını kaybetmiş oldukların ve Almanya yorgun bir hale düşünceye kadar uysal bir politika takip edeceğine kani bulunduğunu, Almanya’nın Karadeniz’e inmesine ses çıkarmamış olan Sovyetlerin bundan sonra da Almanların herhangi bir hareketlerine ses çıkarmayacaklarına emin bulunduğumu söyledim, sorunun bizi ilgilendiren kısmı ise Türkiye harbe girmedikçe Sovyetlerin Türkiye’ye karşı bir harekete geçmeye cesaret edemeyeceklerini, şayet Türkiye harbe girer ve harp talihi Türkiye için mesut bir inkişaf gösterirse, Sovyet Hükümeti bu mesut inkişafla muvazi olarak Türkiye’ye karşı bir harekete geçmeyeceğini ve bitaraf ve adeta müttelik muamelesi yapacaklarını zannettiğimi fakat harp talihi Türkiye için fena neticeler verirse Sovyetlerin Polonya’da yaptıklarını Türkiye’ye karşı da yapma ihtimallerinin yüksek olduğunu söyledim.”¹¹¹ Diyordu. Cripps bu durumu dönüşünde Vişinski’ye aktarmıştı. Bu durum karşısında Sovyetler birliği Türkiye’ye güven telkin etmek amacını gütmeye karar verdi.

---

¹¹⁰ Esmer – Sander, a.g.e., s. 150

¹¹¹ Gürin, a.g.e., s. 222

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'Yİ İKİNCİ DÜNYA SAVAŞINA SOKMA ÇABALARI VE SOVYET RUSYA

A.TÜRKİYE ÜZERİNDE MÜTTEFİK BASKISI

1942 yılı sonunda Alman baskısı ortadan kalkmakla birlikte, bunun yerini müttefiklerin baskısı aldı. Bu konuda Sovyetler'in Stalingrad zaferi bir dönüm noktası teşkil etti. Bu aynı zamanda Türk-Sovyet münasebetlerindeki yeniden terse dönüşün başlangıcı oldu. 1943'ten itibaren Sovyetler Türkiye 'ye karşı sert bir tutum almaya başladı ve bu durum, savaşın sonunda gerçek bir Sovyet tehdidi olarak ortaya çıkacaktı. Savaş sırasında müttefiklerin yaptığı her toplantıda Türkiye'nin savaşa dâhil edilmesi gündeme geldi.¹¹²

Almanya'nın Sovyetlere saldırması ile Sovyet – Alman İttifakı endişesi ortadan kalkmış, fakat bu sefer de İngiliz-Sovyet ortaklığı gündeme gelmiştir. Türkiye mümkün olacak bir İngiliz-Sovyet İttifakına karşı şüpheli ve tedirgin olduğunu hemen belli etmiştir. Türk-İngiliz ilişkilerinde gerginlik başka konularda da kendini göstermiştir. İngiltere'nin Türkiye'ye uyguladığı sert önlemler ve daha sonraki İngiliz-Rus ittifakı şüpheleri daha da artırmıştır.

Oysa Türk Dış Politikasının temel amacı, savaş dışı tutumu denge politikasıyla sürdürmektir. Yenmeler ve yenilmeler dengeli olmalı idi. Tam bir Alman zaferi Kafkasya üzerinden tehdit edici, baskıcı bir unsur olacaktı, tam bir müttefik zaferi sonunda ise; İngiliz-Sovyet anlaşması gereğince Türkiye'den Boğazlar Sorununu gündeme getirmesi istenebilirdi. O nedenle savaş, yenen ve yenilen olmadan uzlaşma ile sona ermeliydi.¹¹³

---

¹¹² Armaoğlu, a.g.e., s. 736

¹¹³ Esmer - Sander, a.g.e., s. 160

B. TÜRK-BULGAR ORTAK DEMECİ (1941)

Bu demeç, İkinci Dünya Savaşında Almanların Balkanlarda ilerlemeye başladığı sırada, 1925 ve 1929 Türk-Bulgar anlaşmalarındaki dostluk, saldırıdan kaçınmak ve birbirlerine karşı başka devletlerle anlaşmalara girmemek yükümlülüklerini doğrulayan bir bağıttır. Bu demeç, iki ülke ilişkileri ve Balkanlar'daki durum bakımından önemli bir yer tutmuştur.

Almanların Romanya'dan güneye inmesinden çekinen Türkiye, askeri hazırlıklar yapmış, Bulgaristan bu hazırlığın kendisine yapıldığını düşünmüştü. Böyle bir durumda iki devlet arasındaki güveni tazelemek üzere, Bulgar Hükümeti'nin girişimi ile Ankara'da 17 Şubat 1941 günü bu ortak demeç yayınlanmıştır. Ortak demeç Bulgaristan'a güven sağlarken, Almanların Türkiye'ye saldırmasında ön ayak olması gibi bir ihtimali uzaklaştırması bakımından önemlidir. Bu demeçte yayınlanan kararlar;

1- Türkiye ve Bulgaristan her türlü saldırıdan kaçınmayı dış politikalarının değişmez bir ilkesi sayarlar.

2- İki hükümet, birbirlerine karşı en dostça niyetler beslediğinden, iyi komşuluk ilişkilerinde karşılıklı güveni korumak ve onu daha da geliştirmek istegindedirler.

3- İki hükümet arasındaki ekonomik ilişkileri en üst düzeye çıkartmak için araştırmaya hazırladıklarını açıklarlar.¹¹⁴

---

¹¹⁴ Soysal, a.g.e., s. 632

C. TÜRKİYE ÜZERİNDE ALMAN-RUS PAZARLIĞI

1940 Kasımında Molotov, Van Ribbentrop'un daveti üzerine Berlin'e gitti ve Hitler ile görüştü. Molotov dünya nüfus bölgelerini Almanya ile paylaşmak istiyordu. Hitler savaşı kesin Almanlar'ın kazanacağına inanıyordu.

Bu müzakerelerde Türkiye de Almanya ile Rusya arasında pazarlık konusu olmuştu. Almanya, Rusya'nın Boğazlar ve Karadeniz konusunda her türlü imtiyaza sahip olabilmesi için destek vereceğini Rusya Dışişleri Bakanına açıkça söylemişti. Molotov'a göre Rusya, kendisi için tarihi önemi olan Boğazlarda bir üs elde etmeliydi. Almanya, İtalya ve Rusya Türkiye'yi İngiltere'den koparacaklar ve mihver safına katacaklardı. Yani Boğazlar rejimi ile Rusya, Boğazlar konusunda geniş imtiyazlara sahip olacaktı. Almanya Rusya'yı Boğazlar, Balkanlar ve Türkiye üzerinde tam serbest bırakmıyordu. Türkiye'nin birgün kesinlikle kendi etkisi altına gireceğine inanıyordu.

Türkiye, İngiltere'den ayrılıp dört devlet paktına girdiği zaman, bu devletler Türkiye topraklarına garanti vereceklerdi.¹¹⁵

D. İNGİLTERE'NİN TÜRKİYE'Yİ SAVAŞA SOKMA ÇABALARI

Almanya'nın Balkanlarda işgale başladığı Ocak 1941'de İngiltere, Balkan ülkeleri ve Türkiye için endişelenmiştir. Bilhassa Bulgaristan ile birleşerek Almanya'ya ortak karşı koymalarını istemiştir.

İngiliz ve Fransızlar ile Rusların bilgisi dahilinde yürütülen ve hatta Rusların teşvik ettikleri görüşmeler sonunda ortaya 12 Nisan 1939 günü ilan edilen İngiliz-Türk deklarasyonu tamamen aynı çizgide bir deklarasyon Fransa ile Türkiye arasında 23 Haziran günü ilan edilmiştir.¹¹⁶

---

¹¹⁵ Esmer-Sander, *a.g.e.*, s. 150

¹¹⁶ Gürün, "İngiltere ve Fransa'nın Türkiye'yi Savaşa Sokma Çabaları", *Belleten*, LII/92, s. 1459

12 Ocak 1941 günü İngiliz sefiri Huyessen, Saraçoğlu'nu ziyaret ediyor ve Almanlar'ın Balkanlar üzerindeki tehditlerinin gün geçtikçe arttığını, Yugoslavya'nın Almanlar'dan gelecek her türlü geçiş talebine direneceğini, Türkiye'nin de Yugoslavya ile işbirliği yapıp, İtalya'ya savaş açmasını, olmazsa Almanlar'ın Yugoslavya ve Bulgaristan'ı geçmelerinin harp sebebi sayılması talebinde bulunmuştur.

Saraçoğlu 19 Ocak'ta İngiliz makamına verdiği cevapta, Türkiye'nin içinde bulunduğu durum, askeri gücü ve baskılar sonucunda Almanya ve İtalya'ya savaş açmasının hali hazırda pek yararlı bir iş olacağını, böyle bir durumda Rusya'nın boş durmayacağını bildirmiş ve Hükümetin olumsuz cevabını iletmiştir.

Yine Saraçoğlu İngiliz sefirine, Türkiye'nin Almanlar'a ilk zamanlarda savaş açması durumunda, Amerika ve Rusya'nın tarafsız olduğu bu dönemlerde, yıpranmamış Alman ordularının Türkiye'yi rahatlıkla geçip Orta Doğu'ya ve daha sonra da Kafkaslar'a gidip Rusya'yı çökertebileceğini bildirmiştir.

22 Ocak 1941 günü yapılan toplantı sırasında da yine İngiltere Türkiye'nin savaşa girmesi konusu üzerinde durmuş, Saraçoğlu ise bunun faydasız olduğunu tekrarlamıştır. 31 Ocak tarihinde İngiliz Başbakanı Churchill, İnönü'ye bir mesaj göndermiştir. Almanların Bulgaristan'daki durumlarını gün geçtikçe tahkim ettiklerini, bunun için Türkiye'de İngiliz kara üslerinin kurulmasını istemiş ve böylelikle hem Kafkaslar hem de Balkanlar'ın İngiliz uçaklarının menziline gireceğini, bunun Türkiye'nin yararına olacağını belirtmiştir. Bu mesajı, İngiliz sefiri İnönü'ye getirmiştir.

1942 Yılı sonunda, Türkiye'nin temel dış politikası olan savaş dışı kalma tutumunu sürdürmesi daha da güç hale gelmiştir. Alman baskısı 1942 yılı boyunca sürmüş, yılsonunda ancak bir miktar azalmıştır. Tam bu sırada Churchill 24 Kasım'da Stalin'e yazdığı mektupta, Türkiye'nin Sovyetler'e daha genel olarak, İngiliz-Sovyet ortaklığına yönelik endişelerini derhal ortadan kaldırarak, 1943 yıl ilkbaharında müttefiklerin yanında savaşa katılması yönünde gayret sarf edilmesi gerektiğini bahsetmiştir. Türkiye'nin savaşa girmesi ile Sovyet savunması

güçlenecek ve Romanya petrolerinin bombalanması mümkün olacaktı. Ayrıca Akdeniz’de deniz ve hava hareketleri de güçlenmiş olacaktı.¹¹⁷

Moskova Konferansından sonra Eden’in daveti üzerine Kahire’ye giden Numan Menemencioğlu (Dışişleri Bakanı) 5 Kasım 1943 günü İngiliz Dışişleri Bakanı ile görüştü. Eden, Menemencioğlu’na Moskova Konferansı ile ilgili bilgi verdi. Rusya’nın savaşın sona erdirilmesi için tedbir almasını istediğini, Türkiye’nin savaşa girmesinin Balkanlarda büyük tesiri olacağını, üç büyüklerin Türkiye’nin savaşa girmesini ve üslerini müttefiklere açmasını istediğini bildirmiştir.

Menemencioğlu ise, Türkiye’nin savaşa girmesinin Türkiye’ye hiçbir yarar sağlamayacağını, Balkanlardaki Alman hava kuvvetlerinin, İstanbul, İzmir ve Ankara’yı bombalaması halinde müttefiklerin acil yardım edemeyeceğini bildirmiş ve Türkiye’nin savaşa girmesi için askeri ve siyasi şartların hazır olmadığını belirtmiştir.

O günün şartları altında Türkiye’nin Almanya karşısında savaşa girmesi Türk Dış Politikasının ruhuna ve Türk Milletinin eğilimlerine tamamen aykırıydı. Sovyet Rusya sadece yükünün hafifletilmesi için Türkiye’nin savaşa girmesini istiyordu. Türkiye’nin Sovyetlerin yanında savaşa girip, Rusya’nın Romanya ve Bulgaristan’a yerleşmesine yardımcı olmak gibi bir niyeti yoktu. Ayrıca Türkiye savaşta güçlü bir Rusya’nın çıkmasını istemiyordu.

Türkiye’nin bu davete cevabı ise şöyle olmuştur: Üs verme talebi, Almanya ile Türkiye arasında kaçınılmaz bir savaşa sebep olacağı için kabul edilmemiştir. Savaşa girmeyi prensip olarak kabul etmiştir. Ve bunun içinde bazı şartlar ileri sürmüştür. Bu şartlar;

Türk Ordusunun muhabere kabiliyetini ve memleketin tesirli müdafaasını gerektiğini, bütün imkânların sağlanması, müttefik İngiliz ordusu ile fiili iş birliği yapılması. Türkiye’nin gelecekteki emniyeti bakımından siyasi güvensizliğin sağlam esaslara bağlanması.

---

¹¹⁷ Koçak, *a.g.e.*, s. 209-210

İngiliz büyük elçisi ise bu şartlarda İngiltere'nin Türkiye'ye silah yardımı yapmasının güç olduğunu bildirmiştir. Eden-Menemencioğlu görüşmesinden sonra F.Roosevelt'le Churchill Tahran'a giderek Stalin'le buluşmuşlar ve sonuçta bir bildiri yayınlamışlardır. Doğu, Batı ve Güney'de girişilecek bütün savaşlarda küçük büyük bütün devletlerin iştiraki sağlanmalıdır. Tahran Konferansı'nda Türkiye'nin savaşa girmesi konusu görüşülmüştür. Churchill'e göre, Türkiye savaşa katılmazsa barış konferansına katılma hakkını da kaybedecektir. Stalin de Türkiye'nin de savaşa katılması için baskı yapacağını söylemiştir.

Roosevelt ve Churchill, tahran dönüşü Kahire'ye geldiler ve İnönü'yü de buraya davet ettiler ve İnönü de Menemencioğlu ile buraya gitti. Kahire Konferansı ABD, İngiltere ve Türkiye arasında yapıldı. 4-6 Aralık 1943'de yapılan Kahire Konferansı'nda önce Roosevelt daha sonra da Churchill Türkiye'yi savaşa davet ettiler. Buna rağmen İnönü, Alman tehlikesinin Türkiye üzerinden hiçbir zaman kalkmadığını, Almanları tahrik etmenin hiçbir yararı olmadığını, Türkiye'nin askeri yönden Almanlarla savaşacak durumda olmadığını bildirdi.

E. BOĞAZLARDAN GEÇEN ALMAN GEMİLERİ MESELESİ

5 Haziran 1944'de boğazlardan bazı Alman gemilerinin geçmesi yüzünden, İngiltere ile Türkiye arasında yeni bir uyuşmazlık çıkmıştır. Bu gemilerin ticaret gemisi hüviyetinde boğazları geçtikten sonra tam bir savaş gemisi haline gelip, İngiliz gemilerine zarar verdiği bildirilmiştir. Türk Dış İşleri bakanı bu gemiler de savaş malzemesi bulunmadığını iletmiştir. Daha sonra Alman gemilerinde yapılan aramalarda silah, radar ve savaş aletleri bulunduğu tespit edilmiştir ve Menemencioğlu görevden alınmıştır. Alman gemilerinin geçişi ise yasaklanmıştır. Buna rağmen İngiltere ile ilişkiler bozulmuştur.¹¹⁸

---

¹¹⁸ Erkin, *Dış işlerinde 34 yıl*, Ankara, 1980, s.141

Churchill Türkiye'ye 15 Şubat 1944'e kadar süre tanıyıp Türkiye'nin 15 Şubat'tan itibaren hava filolarını kabul etmesini istemiştir. Sonuçta Türkiye'nin savaşa katılması karara bağlanmadan konferans sona ermiştir.¹¹⁹

Tahran Konferansında alınan karara uygun olarak Churchill ve Roosevelt İnönü'yü ikinci kez Kahire'ye davet etmiştir. İkinci Kahire Konferansı açılmadan önce İngiliz Genelkurmayı, askeri sebeplerle Türkiye'nin savaşa 1944 yılının Şubat ayı ortalarında katılmasının uygun olacağını bildirmiştir. 3 Aralıkta başlayan görüşmelerde Churchill 15 Aralık 1944'de Amerikan ve İngiliz hava filolarının Türkiye'ye geleceğini, Türkiye'nin kabul etmemesi halinde tüm ilişkilerin kesileceğini bildirmiştir.

İnönü ise, Türkiye'nin askeri silah bakımından kesinlikle Almanlarla savaşacak durumda olmadığını söylemiştir. Konferanstan sonra İnönü savaşı prensip olarak kabul etmiştir.¹²⁰

1943 yılı Ocak ayında Churchill Türkiye'yi silahlandırma projelerini görüşmek üzere Cumhurbaşkanı ve Dış İşleri Bakanına bir telgraf gönderdi. Varılan mutabakat üzerine Adana'da Yenice İstasyonunda bir araya geldiler.

Churchill, bu görüşmelerde, özellikle Türkiye'nin modern silahlarla donatılması fikrini ele almıştır. İnönü, burada amaçlarının Türkiye'yi savaşa sokmak olmadığını, ayrıca Türkiye bir saldırıya maruz kalırsa etkili bir biçimde karşı koymasını sağlayacak silahlar temin etmeyi amaçladıklarını söylemiştir. Churchill, savaş malzemesi ve yardımın sağlanmasının ardından Türkiye'yi savaşa davet edebileceklerini söylemiştir.¹²¹ Adana Görüşmelerinin kararları çerçevesinde, Genelkurmayda İngiliz askeri heyeti ile müzakereler yapılmakta, savaşa girildiğinde kara birliklerine yapılacak yakın hava desteği sağlayacak hava birlik ve tesislerin yerleri ile ilgili kararlar alınmaktaydı.¹²²

---

¹¹⁹ Burçak, *a.g.e.*, s. 147-156

¹²⁰ Esmer-Sander, *a.g.e.*, s. 177-178

¹²¹ Erkin, *a.g.e.*, s. 138

¹²² Bkz. Ek C: Atase Arşivi, Genelkurmay Başkanlığının 13 Ağustos 1943 gün ve Hv.Müşavirliği H.Hv.Ş. 34915 sayılı yazısı

F. FRANSA'NIN TÜRKİYE'Yİ SAVAŞA SOKMA ÇABALARI

Almanya ve İtalya'nın son saldırıları sonunda İngiltere ve Fransa, nihayet aynı çizgiye gelmişlerdir. 16 Nisan 1939'da Fransa Dış İşleri Bakanı, Türk Dış İşlerine müracaatla hükümetlerinin, nerede olursa olsun vuku bulacak bir saldırıya karşı, Türkiye'ye karşılıklı olmak şartıyla İngiltere ile beraber garanti verebileceklerini belirtmiştir.

Fransa İkinci Dünya Savaşında çabuk yenilgiye uğradığından Türkiye üzerinde pek fazla bir baskı yapma imkânı bulamamıştır.¹²³

G. RUSYA'NIN TÜRKİYE'Yİ SAVAŞA SOKMA ÇABALARI

Rusya daha savaşın başlarında, İngiltere ve Fransa ile birlikte herhangi bir saldırı karşısında Türkiye'ye garanti vermeyi vaat ediyordu. Ruslar, 16 Aralık 1940'ta Eden'in Moskova'ya ziyareti sırasında, Türkiye'yi savaşa sokma konusunu gündeme getirmiştir. Molotov bu toplantıda, Oniki Adaların Bulgaristan'ın bir kısmının ve hatta Suriye kuzeyinin bir kısmının Türklere verebileceğini söylemiştir.¹²⁴

Rusya, Almanya'nın kendisine karşı yürümeye hazırlandığı kanaatine varınca, bu tehlikeye karşı tedbirler almaya başladı. Askeri hazırlıktan başka siyasi alandaki tedbirlerden biri Türkiye'yi Almanya'ya karşı mukavemete teşvik etmesidir.

1941 baharında İngiltere Yunanistan'a yardım imkanlarını araştırıyordu. Kahire'de bulunan İngiliz Dışişleri Bakanı Eden ile Genelkurmay Başkanı Sir John Dill 26 Şubatta Ankara'ya geldiler. 28 Şubatta çıkartılan bir resmi tebliğde: "İki hükümet Türk-İngiliz ittifakına bağlılıklarını müşahade etmişlerdir.

Eden, 2 Martta Atina'ya gitti. General Dill yine yanında idi. 6 Martta kadar Yunan devlet adamları ile görüşmeler yaptı. 6 Martta çıkarılan resmi tebliğde:

---

¹²³ Gürün, *a.g.m.*, s. 1459

¹²⁴ Gürün, *a.g.m.*, s.1466

“Balkanlarda savaşın gelişmesini önlemek için bütün gayretlerini sarfa devam eden iki hükümet, sözkonusu bölgedeki vaziyeti büyük bir dikkatle tetkik etmiş ve vaziyetin bütün safhaları üzerinde tam bir mutabakata varmışlardır.” Deniliyordu.

17 Martta, Eden’in daveti üzerine Dışişleri Bakanımız Saraçoğlu Kıbrıs’a giderek ikinci bir görüşme yapıldı; 19 Martta çıkarılan resmi tebliğde: “ İki hükümet arasında tam bir görüş birliği vardır” yazılıyordu. İşte tam bu sırada, Rusya’nın çok manalı bir jestine rastlıyoruz. 25 Martta Sovyet Dışişleri Komiserliği bir tebliğ yayınladı:” Türkiye savaşa girmeye mecbur kaldığı takdirde Sovyetlerin Türkiye’nin zor durumundan faydalanarak kendisine saldıracağına ilişkin yabancı basında çıkan haberler üzerine ve bunlarla ilgili olarak Sovyet hükümeti ileride olabilecek durumu Türkiye Hükümetine bildirmiştir. :

1. Bu gibi haberler kesinlikle Sovyet Hükümetinin görüşünü yansıtmamaktadır.

2. Şayet Türkiye gerçekten bir saldırıya uğrarsa ve topraklarını korumak için savaşa girmeye mecbur kalırsa mevcut antlaşmaya göre Sovyetler Birliğinin tarafsızlığına güvenebilir.

“Bu beyanat dolayısı ile Türkiye Hükümeti ile Sovyet Hükümetine en samimi teşekkürlerini bildirmiş ve Sovyetler birliği de zor duruma düşecek olursa Türkiye’nin de tarafsızlığına güvenebileceğini bildirmiştir.”

Alman orduları Bulgaristan’ı resmen işgal ettikten üç gün sonra, Hitler Cumhurbaşkanı İnönü’ye bir mesaj yollamıştı.Yine bugünlerde İngiliz Dışişleri Bakanı Türk Devlet adamları ile Şubat başları ve Mart ortalarında görüşmeler yapmışlardır.

Rus – Alman ilişkileri günden güne soğurken Rusya Türk politikasında beklenmedik yeni bir gelişme olacağından korkuyordu ve Türkiye’nin daha önce tüm antlaşmalarına sadık olduğu bilinmesine rağmen , bu nedenle Eden aksi ihtimalleri önlemeye yönelik olarak Ankara ve Kıbrıs görüşmelerini yapmıştır. Bütün bu şartlar altında Rusya, savaşın başlarından beri Türkiye’ye karşı takınmış olduğu sert tutumu değiştirerek Türkiye’ye taarruz niyeti olmadığını ilan etmiş ve

Türkiye'nin Almanya'ya karşı topraklarını açmama kararını desteklemeye başlamıştır. Savaşın başlarında Almanya'ya hizmet etmiş olan Rusya bu durumda da İngiliz diplomasisine hizmet etmiş oluyordu. Sovyet Rusya'ya göre; Türkiye topraklarını Alman ordularına açmamalı ve buna karşı çıkmalıydı ve dahası Almanya baskısını arttırsa da Türkiye Almanya'ya savaş açmalıydı. Bu şekilde ileride çıkabilecek bir Rus – Alman savaşı halinde Türkiye'nin Almanların tarafına geçmesi ihtimalini ortadan kaldırmayı ve şimdiden Türkiye Rusya'nın yanında yer alması olacaktı.

25 Mart tarafsızlık tebliği ile Sovyetlerin Türkiye'yi Almanya'ya karşı koymaya teşvik etmeye başlamasından sonra Sovyet Rusya Türkiye'nin Almanya ile siyasi ilişkilerinde değişiklik olmasından korkarak, Türkiye'ye art niyet taşımayan iyi niyetli politika takip etmeye başlamıştı.

Türkiye, Sovyet Rusya'nın kendisine karşı tarafsız kalacağına dair taahhüdünü yinelemesinden dolayı memnun oldu. Zira "Türkiye bundan böyle muhtemel bir taarruza mukavemet ettikleri takdirde Rusların bundan istifade edip kendi üzerlerine atılmayacaklarından emin oluyordu. Fakat başta Cumhurbaşkanı İsmet İnönü olmak üzere, Türk Devlet adamları her an Vatanın yüksek menfaatlerini göz önünde tutarak büyük bir ihtiyat ve olgunlukla dış politikayı günün zaruretlerine uydurmakla yüksek bir kabiliyet gösteriyorlardı.

Onlar çok iyi idrak etmişlerdi ki Devletleri birer hafta içerisinde çökerten korkunç Alman Savaş makinesi önünde Türkiye'nin mukavemeti de devamlı olamayacaktı. Ege adalarında yerleşen Almanya, Türkiye'nin müttefiki İngiltere ile irtibatını da kesmişti. Almanya kendilerine vurmadıkça Türkler kendiliğinden Savaş açmamaya kararlı idiler. Alman orduları Türk sınırlarına tecavüz eder veya Türkiye'nin bağımsızlığına kastederlerse bu takdirde de her ne pahasına olursa olsun Vatan topraklarını çiğnetmemeye ve Türk istiklalini müdafaaya kesin kararlı olduklarını fiili delilleriyle göstermişlerdi. Bu ihtimal dışında Almanya'ya savaş açmak günün şartları içinde sadece bir intihar olurdu.

Bu nokta üzerinde Türkiye Müttefiki İngiltere ile de mutabık kalmıştı. Bunun üzerine 1941 Haziranın 13 inde Ankara'da Dışişleri Bakanlığında Türkiye ile

Almanya arasında bir saldırmazlık paktı imzalandı. Bu pakt imzalandığı zaman , Rusya ile Almanya arasında 23 Ağustos 1939 da kurulmuş olan dostluk hala devam ediyordu.

Ancak Almanya Türkiye'nin tarafsızlığını elde ettikten dört gün sonra Rusya'ya savaş açtı. Bu suretle İkinci Dünya savaşında Türk – Rus ilişkilerinin en çok dikkat çeken safhalarından biri kapanmış oluyordu.

Avrupa Rusya'sında hızla ilerleyen Almanların hızını kesmek ve muhtaç olduğu malzemeleri kısa yoldan elde etmek için Sovyetler şimdi, Fransız-Türk-İngiliz anlaşmasına dayanarak Türkiye'nin savaşa girmesini istemeye başladılar. Türkiye tekrar zor günlere geldi. İnönü bir yandan Türk-Alman anlaşmasını ileri sürerek, öte yandan ordunun modern araç gereçlerden yoksun bulunduğunu söyleyerek ülkeyi savaş felaketinin dışında tutmaya çalışmıştır.¹²⁵

19 Ekim 1943'te Moskova'daki Cardel Hull-Eden-Molotov görüşmesinde, Rusların Türkiye'nin savaşa katılması için zorlanmasını teklif ettiğini, eğer girmezse askeri yardımın kesilmesini talep ettiğini görüyoruz.

28 Kasım 1942'de Stalin, Türkiye'nin savaşa girmesinin Hitler'in mağlubiyetini çabuklaştırması bakımından çok önemli olduğunu Churchill'e anlatmıştır. Sovyetler, 1942 Kasımında Stalingrad da Almanlara karşı başarı kazandıktan sonra Türkiye'ye karşı eski düşmanlıklarını devam ettirmişlerdir.

Rusya, önce Türkiye'nin kendisi gibi tarafsız kalmasını istemiş, bunu temin edemeyince Türkiye'yi savaş yanlısı olarak suçlamıştır.¹²⁶

H. ALMANYA 'NIN TÜRKİYE'Yİ SAVAŞA SOKMA ÇABALARI

Almanya, Türkiye'yi kendi yanlarında savaşa sokmak amacıyla askeri, siyasi ve ekonomik alanda etkileme çabalarını geniş ölçüde propaganda faaliyetleri ile desteklemiştir. Almanya, Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin izlemeye

---

¹²⁵ Mumcu, Ahmet, *Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi*, Ankara, 1997, s. 100

¹²⁶ Gürün, a.g.m., s. 1466-1468

çalıştığı Turancı Politikayı desteklediği gibi İkinci Dünya Savaşı'nda da Sovyetler Birliğine saldırmasından sonra Türkiye'yi savaşta yanına alabilmek için Turancı akımları desteklemiş ve bu yolla Türk Hükümeti'ni harekete geçirmeye, onun üzerinden baskı kurmaya çalışmıştır. Alman Hükümeti'nin Turancı eylem ve düşünceleri desteklemesindeki ana amaç Türkiye'nin Sovyetlere karşı savaşa girmesini sağlamak olmuştur.

Alman Hükümeti, Türkiye'nin kendi yanında savaşa girmesini sağlamak için birkaç koldan harekete geçti. İlk olarak Alman propaganda faaliyetlerinin¹²⁷ daha etkili kılınması yolunda çaba harcandı, ikinci olarak ordularının askeri zaferlerinin etkisini göstermesini bekledi ve nihayet Türkiye'nin bazı toprak faaliyetlerini kabul etmeye karar verdi.

Von Papen, 14 Temmuz tarihli raporunda Ribbentrop'a Türk Hükümeti'ne Almanya'ya katılması gerektiğini, Kuzey Suriye'deki toprak taleplerini ancak bu şekilde gerçekleştirebileceğini anlatmanın yerinde olacağını yazmaktadır. Ayrıca Ege'de bazı Yunan Adalarını da önermek mümkündü. Türkiye'nin Adalar konusunda daha aktif bir tutum izlemesi için de, bu adalardaki İtalyan birlikleri ile Alman birliklerinin yerleri değiştirilmeliydi.

Hitler 20 Temmuz'da Mussolini'ye yazdığı mektupta; gelecekteki Doğu Cephesi'ndeki askeri başarılarının Türkiye'yi mihvere katacağını belirtiyordu. Türkiye'nin mihvere katılması Yakın Doğu'ya inen Alman Ordularını rahatlatıyordu.

Almanya'nın bir an önce Türkiye'yi savaşa sokma çabaları, Türkiye tarafından kuşku ile karşılanıyordu. Türkiye'nin ancak Alman Ordularının Kafkasya'da görülmesi ile kesin tutumunu saptayacağını Hitler bilmekteydi.

25 Ağustos 1941'de Sovyet ve İngiliz kuvvetlerinin İran'ı işgal etmeleri Almanya'nın yeni bir takım önerilerine neden olmuştur. Almanya, Türkiye'nin Montrö Antlaşması'nı tek taraflı olarak iptal etmesini istemiş ve ticaret gemileri dâhil tüm gemilerin boğazlardan geçişinin yasaklanmasını önermiştir.

---

¹²⁷ Bkz. Ek I: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri, Başbakanlık Yazısı, Kayıt No: 030.01.30.79.1

Almanya'nın Türkiye Politikası, 1942 yılı boyunca hiç değişmemiştir. Amaç 1941 yılında varılmayan hedefleri 1942 yılında gerçekleştirmektir. 1942 yılında Alman zaferi ufukta görülmüş, Alman Genelkurmay ve Dış İşleri Bakanlığı, artık Türkiye'nin Sovyetlere karşı savaşa girmesi ya da en azından Avrupa'ya aktif bir biçimde kolaylıklar sağlaması zamanının geldiğini Ankara'daki büyük elçisi ile anlatmaya çalışmışlardır.

Alman Hükümeti, Sovyetlere karşı alınan zaferi kanıtlamak için daha çok propaganda amaçlı bir davet planlamış ve bir Türk Basın Heyetini Doğu Cephesini gezmesi için resmen davet etmiştir.

Türkiye'yi kendi yanlarına çekebilmenin yanında Türkiye üzerinde Alman baskısının bir diğer nedeni Balkanlar idi. İngilizler savaşın başından beri Türkiye'ye silah yardımı yapıyor ve ulaşım yollarını çoğaltıyordu. Bu durum Almanya'ya korkutuyordu. Çünkü İngilizler Türkiye'de üs ister ve Balkanlara saldırabilirdi.¹²⁸

I. ADANA GÖRÜŞMELERİ VE GÖRÜŞMELERİN TÜRKİYEYE ETKİSİ

30 OCAK 1943'de Adana'da toplantının yapılması kararı benimsendi. Adana görüşmelerinde genel görüşme dışında askeri ve siyasi heyetler arasında ayrı ayrı olarak ikişer toplantı yapıldı. 30 Ocak 1943 günü yapılan ilk toplantıda (genel) Churchill görüşmelere temel oluşturmak amacı ile hazırlamış olduğu bir notu okuyarak bir örneğini de İnönü'ye verdi. İnönü bu notun askeri ve siyasi bir çalışmanın ürünü olduğunu gözlemlediğini, politik çerçevesinin Türkiye'nin bir saldırıya uğraması durumunda yapılacak yardımların organizasyonu ile ilgili olduğunu belirterek Türkiye'nin hali hazırda tarafsız bir konumda bulunduğunu söyledi. Bu arada İnönü'nün değindiği bir husus da, ilgili notta yer aldığı üzere balkanlarda çıkacak bir karışıklık sonucunda Türkiye'ye yönelik bir saldırının her zaman için mümkün olabileceği idi. Bunu Cumhurbaşkanı İnönü'nün yaptığı bir

---

¹²⁸ Esmer - Sander, a.g.e., s. 162

önerinin benimsenmesi izledi. Buna göre genel toplantı ertelenecek, askeri ve politik toplantılar heyetler arasında ayrı ayrı yapılacaktı.¹²⁹

Genel toplantıyı takiben yapılan politik toplantının ilkinde görüşmeler, yukarıda belirttiğimiz gibi Churchill tarafından okunan ve bir örneği İnönü'ye sunulan doküman üzerinde yoğunlaşmıştır. O halde bu dokümanın içeriğinde neler vardı. Bunun üzerinde durmak gerekiyor. Sekiz Maddeden meydana gelen dokümanda yer alan hususları kısaca belirtiyoruz: Churchill, başkanın (Roosevelt kast ediliyor) da kendisinin de Türkiye'nin güçlü bir konumda ve güvenlik içinde olmasını istediğini belirtiyor, bunu sadece içinde bulunulan dönemle değil savaş sonrası “ İki Büyük Batı Demokrasisi “ oluşumu ile de büyük ölçüde ilişkisi olduğunu vurguluyordu. Bir Alman hücumu neticesinde ya da Bulgaristan ve Balkanlarda bir anarşi durumunun ortaya çıkması durumunda ve Türk hükümetinin kendi çıkarlarını koruma çerçevesinde Türkiye'nin savaşa gireceği hipotezi söz konusu ediliyor, Türkiye'nin savaş ne yönde gelişirse gelişsin etkin bir rol oynaması isteniyordu. Türkiye adımlarını tamamıyla özgür biçimde atabilecekti. Müttefiklerin niyeti; İtalya'nın imha edilmesi, bütünüyle parçalanması ve Tunus ile İngiltere'den yapılacak dehşetli bombalamalarla, denizden ağır saldırılarla savaşın dışına atılmasıydı. Böylece İtalya çökecek ve Batı Balkanlar ile bağların kurulması sağlanacaktı.

Yaz aylarında kriz termometresi çok yükseleceğinden bu aşamada Türkiye'nin güvenliği en önemli konu olarak ortaya çıkacaktı. Churchill'e göre Stalin, Türkiye'yi çok iyi silahlanmış ve gelecek saldırılara karşı kendini korumaya hazır oluşunu görme konusunda çok arzulu idi. Savaşı Müttefiklerin kazanacağı son derece kesin bir durumdu ve bu nedenledir ki Roosevelt, Casablanca konferansına “koşulsuz teslim konferansı” olarak isimlendirmekteydi. Gösterilen bütün çabalar aslında birlikte hareket ile barışçı insanların barış içinde olacağı ve tüm insanların birbirlerine yardım edebileceği yeni bir dünya düzenini kurmaya yönelikti.¹³⁰

---

¹²⁹ Denniston, Robin, *Churchill's Secret War, Diplomatic Decrypts*, The Foreign Office And Turkey 1942–1944, New York, s. 89

¹³⁰ Denniston, *a.g.e.*, s. 89

İnönü bu söz konusu dokümandaki hususlara katıldığını söyleyerek, şu anda iki tehlikenin görüldüğünü, bunların da Almanların petrol kuyularını elde etmek zorunda olmaları ile “Drang Nach Osten“ politikasını sürdürmeleri idi. Bu durumda Churchill, Almanların Türkiye’ye saldırması halinde bile, Balkanlarda ortaya çıkabilecek bir kaosun Türkiye’nin tarafsız konumunu etkileyeceğini ileri sürerek, İnönü’nün işaret ettiği “Drang Nach Osten” tehlikesine katıldığını belirtiyordu. Bu noktada İnönü, Türkiye’nin herhangi aktif bir görev almamakla birlikte Büyük Britanya ile tam bir güven içinde olmayı arzu ettiğini ve bu güne değin de bunun başarıldığını söylüyor, ileriye dönük olarak da, savaş sonrasında Türkiye’nin, Büyük Britanya ile birlikteliğinin süreceğini vurgulatarak, Churchill’e şu soruyu yöneltiyordu: “Türkiye’yi savaş sırasın da ve sonrasında da nasıl görmek istiyorsunuz?” Kuşkusuz İngiliz başbakanına yöneltilen bu soru, Churchill’in şahsında Müttefiklerin Türkiye ile ilgili düşüncelerinin açık bir biçimde ifade edilmesine yol açmayı amaçlıyordu ve Türkiye’nin konuların “alenilik” içinde ele alınmasından yana olduğunu da gösteriyordu.

Churchill, beklentilerini şöylece sıraladı:1- Türkiye güçlü olmalıdır. 2- Türkiye hazır olmalıdır. Türkiye’nin güçlü ve hazır olmasını gerektirecek bir durumun ortaya çıkabileceğine dikkat çeken İngiliz Başbakanı, bu hususla ilgili olarak da Balkanlarda bir anarşinin oluşabileceğine işaret ederek, bunun da Türkiye’nin Almanlara karşı bir

“tavır almak zorunluluğunu” doğurabileceğini belirtiyordu. Türkiye’nin tutum ve davranışına ilişkin olarak Churchill aynen şunları ifade ediyordu: “Zamanı geldiğinde ve Türkiye’nin çıkarları söz konusu olduğunda Türkiye ağırlığını koyabilmelidir...” Türkiye’nin muzafferler arasında olması büyük önem taşımaktadır. Savaş sonrasında tartışılacağı ve bir ülkenin diğerine saldırmasının önüne geçilmesi için kararların alınacağı Konsey’de Türkiye’nin de bir sandalyesi olmalıdır. İngiliz Başbakanı bu düşüncelerini açıklarken, Adana görüşmeleri boyunca sık sık vurgulamak ihtiyacını duyduğu bir hususu “ki bu husus Türkiye’nin karar vermede tamamıyla özgür davranmasının kendisi için çok iyi bir şey olacağı ile

kararını verme talebinin altı ayda da, on sekiz ayda da gelebileceği idi,” bu sırada da bir kez daha belirtmekten geri durmamıştır.

İleriye dönük gelişmeler üzerinde görüşülürken İnönü, şu soruyu Churchill’e yönelterek Türkiye’nin tutumu konusunda İngiliz başbakanının düşüncelerini somutlaştırmaya sevk etmek istiyordu: “Almanların yakın bir zamanda çökmesi halinde dahi Türkiye’nin işbirliğine ihtiyaç var mıdır?” Churchill Büyük Britanya’nın ya da Türkiye’nin çıkarları gerektirmedikçe Türkiye’nin savaşa dahil olmasını isteyeceğini bir kez daha belirterek şunları ekler: “Ancak gereken an gelecektir. Boğazlara yönelik bir tehdit Türkiye’yi harekete geçmeye zorlayacaktır. Ploesti petrol kuyularını imha etmek büyük önem taşımaktadır. Bu Almanlara karşı ölümcül bir darbe olacaktır. Dolayısı ile bir an gelecek Türkiye, hava alanlarını kullanmak veya benzin ikamesi için sınırlarını koalisyon güçlerine açmak durumunda kalacaktır. Churchill’in siyasi ilk toplantıda çok sık vurguladığı bir başka husus Rusya’nın hem savaş içindeki hem de savaş sonrasındaki tutum ve davranışlarının nasıl olacağı idi. Bununla ilgili olarak da O, Rusya’nın yaptıklarına müteşekkir olduğunu ve bu devletin savaştan çok güçlü olarak çıkacağını sık sık dile getiriyordu. O böylece bir yandan dolaylı da olsa Türkiye üzerinde Rus kartını oynuyor, bir yandan da son kararın Türkiye’ye ait olduğunu belirtse de Balkanların konumunu ve Almanya faktörünü öne çıkartarak Türkiye’nin yakın bir zaman içerisinde kendisini savaş alanı içinde bulacağını ileri sürüyor, bu durumun da, onun hazırlıklı bulunmasını gerektirdiğini bunun da müttefiklerin yanında eylemsel olarak yer almasını kaçınılmaz kıldığına işaret ediyordu. O halde Churchill’e göre Türkiye için en iyi koruma Türkiye’nin uluslar arası antlaşmalar içinde yer alması ve özel garantiler ile donatılmasıdır.¹³¹

Rusya bu garantileri vermeye hazırdır. A.B.D. de muhtemelen bu görüşü benimsemektedir. Türkiye kesinlikle genel güvenlik organizasyonuna dâhil edilecektir. Churchill’in görüşlerini açıklamasını takiben Saraçoğlu, yaptığı konuşmaya Türk-Rus ilişkilerinin yakın tarihinin özetinden bahsederek başlar, 1939 Eylülü’nde Moskova’ya yaptığı ziyaretin sonuçlarını anlatır ve Rusya’nın Birleşik

---

¹³¹ Bkz. Ek J:Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri, Dışişlerine yazılan yazı, Kayıt No: 030.10.235.588.3

Krallık ile olan ilişkilerinde uyumlu olma politikasını terk etmesinin mümkün olduğunu belirterek, bu durumda Büyük Britanya'nın nasıl bir çizgi izleyeceğine yönelik bir soru sorar.

İngiliz bakanı ekonomik olarak Rusya'ya, Büyük Britanya ve A.B.D'nin verebilecek çok şeyinin olduğunu ve Rusya'nın kayıplarının karşılanacağını, Rusya ile 20 yıllık bir anlaşma yapacaklarını belirterek yöneltilen soruyu cevaplamaya başlar. O, böylece Rusya'nın müttefiklerle var olan ilişkilerinde çok önemli bir aykırılığa yöneleceği inancında olduğunu olasılık dâhilinde örtülü bir biçimde ifade etmiş oluyordu. Churchill, belirli bir dönemin sakin geçebileceğini de A.B.D'nin Büyük Britanya ile birlikte hareket ederek kuvvetli bir hava gücünün oluşturulabilmesine bağlıyordu ve Rusya bu şekilde hareket edildiğinde kazanılabilecekti.

Saraçoğlu'nun, Rusya'nın çok güçleneceğinin ifade edildiğini, bu durumda Türkiye'nin çok daha fazla ihtiyatlı olması gerektiğini söylemesi karşısında Churchill, var olan Uluslar Topluluğu'ndan (Cemiyet-i Akvam'ı kastediyor) çok daha güçlü bir uluslar arası organizasyonunun kurulacağı üzerinde durarak, komünizmden de korkmadığını ekler. İngiliz başbakanının ileriye dönük oluşumlar konusundaki bu açıklamaları karşısında tatmin olmadığı anlaşılan Saraçoğlu bu kez düşüncelerini somutlaştırarak, tüm Avrupa'nın Slavlar ve komünistler ile dolu olduğunu, Almanya'nın yenilmesi durumunda bu devletin vurduğu tüm ülkelerin Bolşevik ve Slav olacaklarını ileri sürer. Bu sav karşısında Churchill, Türkiye'nin güçlü olması gerektiğini ve bunun için de Birleşik Krallık ve A.B.D. ile yakın ilişkiler içinde bulunmasına ihtiyaç olduğunu belirtir. Bunun hemen ardından İngiliz Başbakanı Türkiye'nin hazır olmadığı sürece savaşa girmemesi düşüncesinde olduğunu bir kez daha belirterek, Ploesti'nin vurulmasında Türk hava alanlarının açılması hususunu eklemekten de geri durmaz. Bu nokta Menemencioğlu'nun Churchill'e yönelttiği soru, Türkiye'nin bir Sovyet eylemine uğraması karşısında İngiltere'nin nasıl davranacağını açık olarak bilinmesine yönelikti. Türk Dışişleri Bakanı şunu soruyordu: "...Bir Sovyet hareketinde majestelerinin hükümeti nasıl bir tavır alacaktır?" Churchill'in yanıtı oldukça açıktı: "Tecavüz içinde olan her güce

karşı ortak savunma ve güvenlik içinde hareket edilecektir...” Avrupa’da düzen yeniden kurulacaktır ve Türkiye bu düzen içinde yerini alacaktır. İngiliz başbakanı ortak çıkarlar dışında Türkiye’den hiçbir talepte bulunulmayacağını yinelerken, Ploesti’ye gitmek için uçaklarının Türkiye’den geçmesini isteyebileceklerin bir kez daha vurgular.

Bu varsayım, Türk heyetini oluşturan delegeler arasında bir tartışma konusuna yol açar. İnönü, Türkiye’nin son üç buçuk yıldır teçhizat istediğini, ödeme ile ilgili bir kaydın bulunmadığını, bu nedenle Birleşik Krallık ile A.B.D’nin asıl amacının herhangi bir ödeme olmaksızın Türkiye’yi güçlendirmek olduğunu belirterek, bunun amacı nedir? Sorusunu yönelttiğinde Churchill, amacın üç hususu içerdiğini söyleyerek bunları şöylece sıralamıştır:

1-Alman kuvvetlerinin gelmesi durumunda Türkiye’nin savunma güvenliğini arttırmak,

2-Mümkün olan en fazla sayıda güç toplayarak birlik ve beraberliği güven altına almak,

3-Bir fırsat olur, çok masraflı ve tehlikeli olmadığı takdirde Türkiye’nin Bulgaristan’a Balkanlara girmesini ve Almanlara karşı olan genel savunmaya destek vermesini sağlamak,

Menemencioğlu’nun Türkiye’nin, Büyük Britanya ile ortak hareket ederek Müttefikleri desteklemek için elinden geleni yaptığında Sovyet Rusya, Müttefikler ile işbirliği yapmazsa, bu durum da, Türkiye’nin Müttefiklere katılmasıyla güvenliğinin nasıl artmış olacağı sorusunu yönelttiği görüldü. Bu soru, Türk heyetinde yerleşik bir konum kazanmış olan Rusya’ya karşı duyulan güvensizliğin bir kez daha ortaya konulduğunu gösteriyordu. Churchill, bu soruyu, daha önce kendisine yöneltilen sorulara verdiği cevaplarda yer alan düşüncelerini bir kez daha tekrar ederek yanıtladı. O da; savaş sonrası garantilerin sadece Türkiye için değil, tüm Avrupa için farklı olacağı ile Rusya’ya gerektiğinde mümkün olan en iyi kombinasyonla karşılık verileceği ve bunu da Stalin’e söylemekten bir an bile tereddüt etmeyeceği biçimindeydi. Çünkü ona göre Rusya, bu güne değin hiçbir anlaşma hilafına davranışlar içinde olmamıştı.

Adana görüşmeleri ile ilgili bu ilk siyasi oturumun en çok konuşulan hususlarını kuşkusuz Türkiye'nin savaşa girip girmeyeceği, gelişmelere göre girmesi durumunda güvenlik ve güvence unsurlarının nasıl tezahür edeceği ile Türk-Sovyet ilişkilerinin ne tür bir gelişme seyredebileceği oluşturmuştur. Türk Cumhurbaşkanı İnönü, Başbakan Saraçoğlu ve Dışişleri Bakanı Menemencioğlu'nun yönelttikleri sorular bu hususlar ile ilgili olmuştur. Churchill'in yukarıdaki açıklamasının ardından İnönü'nün: Türkiye'nin Sovyetlere oranla Büyük Britanya ile çok daha fazla dostane ilişkiler içerisinde olduğunu anımsatarak başladığı konuşmasında.

Sovyetler ile ilgili olarak burada söylenen her şey sır olarak kalmalı bu konferans odasının dışına hiçbir şekilde çıkmamalıdır, biçimindeki cümleleri bir çeşit uyarı niteliğindedir ve duyulan bir ihtiyacın sonucu olarak ortaya konan bu istem, çok büyük olasılıkla Stalin ve Molotov ile görüştüğünü söylemiş olan Churchill'e yöneliktir. İnönü, Sovyetlere güvenmemesinin nedenlerini esas itibari ile şu şekilde açıklamaktaydı:

1-Anglo-Türk ittifakı sırasında Sovyet hükümeti ile yapılan görüşmelerde, Sovyet hükümeti bu ittifakı tanımayacağını ifade etti. Türkiye, Büyük Britanya ile ittifak yaptıktan sonra artık bizi enterese etmemektedir demiştir.

2-Fransa düştükten sonra Almanlar M. Molotov'u Berlin'e davet etmişlerdir, sonrasında da Sovyetlerin tutumu tamamen değişmiştir.

3-Kasım 1940'da M. Soboleff'in Sofya'yı ziyaretinde, Bulgar hükümetine bir ortak yardımlaşma teklif ve Sovyet hükümetinin de katılımıyla üçlü bir paket anlaşması öngörülmüştür.

İngiliz Başbakanı, İnönü'nün Sovyetlere karşı duyulan güvensizlikle ilgili olan düşüncelerine verdiği cevapta, Rusların Atlantik Antlaşması imzaladıkları ve bu anlaşmayla daha önce Rusya'ya ait olan alanların dışlandığı şekilde de bir görüş içinde olmadıkları, yer alıyordu. Churchill bununla kalmayarak, İnönü'nün Türkiye'nin bağımsızlığı ile çıkarlarının riske edilip edilmeyeceği hususuna ilişkin sorusu üzerine de "Majestelerinin hükümetinin bir garanti vermeye hazır olduğunu, Rusya'nın da bu şekilde düşünmesi yönünde gerekenlerin yapılabileceğini" söyledi. Ona göre garanti konusunda belki de en önemli oluşum kurulacak uluslararası

organizasyon idi. Ve bu organizasyon askeri temele dayandırılacak, Türkiye’de buna katılacaktı. Görüşmelerin ilk toplantısının sonlarına doğru Churchill, İnönü’ye şu soruyu yöneltti: Almanların bu toplantıyla ilgili reaksiyonları ne olabilir?

Türk Cumhurbaşkanı’nın cevabında şu cümleler yer aldı: Almanlara, Türkiye’nin her yerden silah aradığını, Majestelerinin hükümetinin oldukça fazla miktarda silah teklifi içinde olduklarını, söylerim.¹³²

Adana görüşmelerinin ikinci politik toplantısı 31 Ocak 1943 de yapıldı. Toplantının başlangıcında İngiliz başkanı Cumhurbaşkanı’na yeni bir doküman vereceğini, bunda yer alan görüşlerin kendisinin kişisel görüşleri olduğunu söyledi.¹³³ Churchill’in bu dokümanının, içeriği kısaca şöyleydi: Barış konferansında, yenik duruma düşen saldırgan ülkeler galip ülkelerin direktiflerini kabul edeceklerdir. Bu direktiflerin amacı Avrupa’da iki kez tekerrür eden bu korkunç savaflara neden olan saldırgan davranışların mümkün olduğu ölçülerde etkin bir biçim de önlenmesi içindir. Bu ulusların silahsızlandırılması için tazyik yapılacaktır. Atlantik antlaşması çerçevesinde Rusya ve büyük Britanya, birbirine yardımcı olma hususunda bir anlaşma yapmış bulunmaktadır. Bu anlaşmanın süresi yirmi yıldır. Bu iki anlaşma çerçevesinde her iki ülkede tüm toprak kazanma düşüncelerini reddetmektedir. Savaş sonrasında Türkiye için en yüksek güvenlik; zaferi kazanmış bir ülke olarak yerini almasına ve Büyük Britanya, A.B.D ve Rusya ile ittifak halinde olmasına bağlıdır. Nazi gücünün umutsuz çırpınışları sırasında yapacağı bir hücum ile Türkiye savaşa girebilir veya çıkarları Balkanlarda çıkacak bir anarşiyi önlemeyi gerektirdiğinde ya da modern Türkiye’nin çok hassas olarak üzerinde durduğu birçok husus, Atlantik antlaşması’nın kapsadığı büyük düşüncelerle benzerlik ve uyum gösterdiğinden dolayı Türkiye savaşa girebilir. Bu nedendir ki Türkiye’nin de bu savaşa gireceğini dikkate almalıyız. Türkiye’nin saldırıya uğramadığı halde savaşa girmesi yanlış olacaktır, felaket getirecektir. Türkiye nötr ve savaş dışı bir davranış içinde olmayı arzu edebilir. Bu bağlamda İngiliz ve Amerikan uçakları Romanya’daki petrol alanlarını imha için Türkiye’nin

---

¹³² Weisband, Edward, *2. Dünya Savaşında İnönü’nün Dış Politikası*, çev. M. Ali Kayabal, Milliyet Yayınları, s. 158–160

¹³³ Erkin, *Türk - Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*, s. 195

havaalanlarını kullanabilir ya da Türkiye’de yakıt ikmal yapabilir. Bunun sonucu olarak da Almanya yakıt sıkıntısına düşebilir ve bu da savaşın bir an önce bitmesini sağlayabilir. Yine aynı şekilde, Türkiye’deki hava alanlarının kullanımı ya da Türkiye’de ikmal yapılması İngiltere’nin Dodecanese (on iki ada)’ya ve daha sonra da Girit’e hücumunda büyük yarar sağlayacaktır. Son derece önemli bir sorun da Boğazların Müttefiklere açılması, Mihver ülkelerine kapatılmasıdır.

Türkiye’nin saldırgan bir biçimde savaşa girmesi ya da saldırıya uğrayarak savaşa girmesi halinde Müttefiklerden en yüksek düzeyde yardım alacağı tabiidir. Buna ek olarak, bir takım ilave risklere maruz kalmaması, sınır güvenliğini koruyabilmesi ve savaş sonrasında haklarını alabilmesi için de doğru olan savaşa girmesidir. İngiltere ne zaman isterse Türkiye’ye bir anlaşma çerçevesinde bu garantileri vermeye hazırdır.

Rusya’da bir anlaşma çerçevesinde Türkiye’nin Büyük Britanya’ya katılarak ya da bağlantısız olarak savaşa katılmasını arzu etmektedir. Bu dokümanla Churchill özellikle şu konuları gündeme getiriyordu.: “Barış Konferansı neler yapacak, Türkiye, savaş sonrası oluşturulacak uluslararası örgüt ve uluslar arası anlaşmalar çerçevesinde nasıl bir konumda bulunacak Türkiye açısından Alman tehlikesi Türkiye’nin savaşa girmesiyle ilgili gelişmeler neler olabilir, gerektiğinde Müttefiklerin Türkiye’den neler talep edebilecekleri ve bunların Türkiye’nin savaşa girmesi hususundaki etkilerinin ne yönde oluşabileceği.”

Churchill’in görüşlerine göre üç muhtemel seçenek vardı. Birincisi, Türkiye’nin gücünün artırılmasıydı. İkincisi; Birkaç ay içinde düşman son derece güçsüz bir duruma düşebilirdi ve Türkiye gücünü belirli ölçüde arttırmış olacağından tarafsız kalma zorunluluğundan sıyrılma isteğinde bulunabilirdi. Buna kuşkusuz Türk hükümeti karar verecekti. Bu durumda bilmek istediği husus şu idi: Türkiye, Romanya’daki havaalanlarının bombalanması için İngiliz ve Amerikan uçaklarına Türk üslerini açmak gibi bir kolaylık gösterecek miydi. Ayrıca, Dodecanese (on iki ada)’ye bir operasyon başlatıldığında Türkiye bize destek verecek miydi? Türkiye, Boğazları Müttefiklere açıp, buna karşılık Mihver ülkelere kapatmak suretiyle

desteğini yine sürdürebilirdi. Bu adımlar savaşa girmek anlamına gelmezdi. Bu tür davranışlar içine girmeden önce Türkiye garanti talebi içinde olabilirdi.

Üçüncü seçenek ise Türkiye'nin tamamıyla savaşa girmesidir. Bu arada İngiliz başkanı 24 Kasım 1942 tarihinde Stalin'e gönderdiği telgraf ile Stalin'den gelen cevabı telgrafta yer alan Türkiye ile ilgili kısımları Cumhurbaşkanına okumuştur.¹³⁴ Görüşmelerin bu aşamasında yukarıda söz konusu ettiğimiz doküman Churchill tarafından İnönü'ye verilmiş ve toplantının bundan sonraki akışı bu dokümanın içerdiği hususlar bağlamında gelişmiştir.

Görüşmelerin bu aşamasında yukarıda söz konusu ettiğimiz doküman Churchill tarafından İnönü'ye verilmiş ve toplantının bundan sonraki akışı bu dokümanın içerdiği hususlar bağlamında gelişmiştir.

İnönü, dokümanın içeriğine genel olarak katıldığını belirterek, Türkiye'nin güçlendirilmesinde muhtemelen dört beş ay sürecek bir kritik dönemin söz konusu olacağını söylemiştir. Churchill, bunun üzerine Avrupa sahnesinde esas itibarı ile üç ana grubun varlığının gözlemlendiğini, Türkiye'nin gönüllü olarak savaşa girmesinin dördüncü gücü oluşturacağını, bunun büyük bir fırsat olduğunu öne sürerek, bunun da Türkiye'nin barış konferansında zayıf konumda olmayan dört güçten birisini oluşturma imkânını sağlayacağını savunmuştur.

Bu sırada Saraçoğlu her zaman bir İngiliz zaferini görmeyi arzu ettiğini ve olanaklar ölçüsünde de bunun gerçekleştirilmesinde çalıştıklarını belirterek, boğazlar konusuyla ilgili olarak açık bir biçimde şunları ifade eder; "Boğazlar konusu gibi direkt aktivite içine girmek gibi çok ileri gitme konusunda ise şuan bir şey söylememiz mümkün değildir." Churchill'in cevabı ise genel niteliklidir: "Hiçbir zaman Türkiye'nin bir risk almasını istemiyoruz... Boğazlar diğer hususlardan farklı olarak düşünülmelidir." İnönü, Alman faktörünü bir kez daha öne çıkararak Türkiye'nin A.B.D' den silah almasına Almanya'nın karşı çıkacağını, bir Alman saldırısı olursa Türkiye'nin bu duruma karşı koyacağından kuşku duymaması gerektiğini belirtti. Ayrıca, durumun Müttefik ülkeler için daha iyiye gitmesi halinde

---

¹³⁴ S.S.C.B. Dışişleri Bakanlığı *Stalin-Roosevelt ve Churchill'in Gizli Yazışmalarında Türkiye (1941-1944)*, çev. Levent Konyar, Havas Yayınları, Birinci Baskı, Ocak 1981, No:88-89, s. 80-83

Türkiye'nin değişik seçenekleri görebilme imkânına kavuşacağını ileri sürdü. Bu yaklaşım savaş durumunun Müttefikler lehine gelişme kaydetmesi halinde bile doğabilecek seçeneklerin değerlendirilmesi hususuyla ilgili irade göstermenin ve inisiyatif almanın Türkiye'ye ait olacağını göstergesi olarak kabul edilebilir.

İnönü'den hemen sonra konuşan Başbakan Saraçoğlu, bu hususu daha açık bir biçimde ifade etti: Bu konudaki anahtar karar Türk hükümetine bırakılmalıdır.

Türk heyetinin Almanya'nın tutumuna ilişkin görüşleri karşısında Churchill, Kuzey Afrika'daki operasyonlar için hayati öneme sahip olan Gibraltar (Cebelitarık)'da birçok şeyler yapıldığını İspanyanın tarafsızlığının muhtemel bir tehlikeye düşmesine karşın, Almanya'nın beklenen bir reaksiyonda bulunmadığını belirterek, Türkiye'nin pozisyonunun bu bir yıl önce olanlardan çok farklı olduğuna dikkat çekiyor, böylece Balkanlarda Türkiye'nin de yer alabileceği sıcak gelişmeler nedeni ile Alman faktöründen pek çekinilmemesi gerektiğini örtülü bir biçimde savunuyordu.¹³⁵

Görüşmelerin hemen ardından Churchill, Adana toplantısında Türk heyetine de söylediği gibi Stalin'i bilgilendirmek yoluna gitti. 1 Şubat 1943 tarihini taşıyan telgrafta Türkiye'nin savaşa katılmasıyla ilgili olarak Türklerin siyasal taahhüt ya da vaatte bulunmadığını, alacakları kararda diledikleri gibi davranmakta serbest olduklarını söylediğini belirtmiştir. Bu arada O, Sovyetlerin konumu ile Türkiye'nin Sovyetlere bakışına ilişkin olarak da şu cümlelere yer vermişti: "Sovyetler Birliğinin büyük gücü açısından savaş sonrası konumlarından doğal olarak endişe duymaktalar. Kendi deneyimlerime dayanarak, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin şimdiye kadar hiçbir antlaşma ya da taahhüdünü bozmamış olduğunu kendilerine söyledim; İyi bir anlaşma yapmanın zamanının şimdi olduğunu ve Türkiye için en emin yerin barış masasında bir muharip gibi muzafferler ile oturması olduğunu belirttim. Bütün bunları bağışıklığımıza uygun bir biçimde ortak çıkarımız için söyledim. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nden gelecek herhangi bir dostça davranışa eminim ki, cevap vermeye hazır olacaktırlar."¹³⁶ Churchill'in bu telgrafı

---

¹³⁵ Denniston, *a.g.e.*, s. 89

¹³⁶ Erkin, *a.g.e.*, s. 204

Stalin tarafından, 6 Şubat 1943 tarihinde cevaplandı. Bu telgrafta Türk-Sovyet ilişkileriyle ve hem de Türkiye'nin müttefikler ve Almanya karşısındaki tutum ve davranışıyla ilgili olarak şu cümleler yer almıştır: Türkiye'nin uluslar arası konumu oldukça nazik kalmaktadır. Bir yandan Sovyetler Birliğine dostluk ve tarafsızlık anlaşması, İngiltere'ye karşılık yardım ve saldırıya karşı koyma anlaşması ile bağlıdır; Öte yandan, Almanya'nın Sovyetlere saldırısından üç gün önce tamamlan dostluk anlaşmasıyla Almanya'ya bağlıdır. Şimdi komşularda, Türkiye'nin Sovyetler Birliği ve İngiltere'ye olan yükümlülüklerini yerine getirmesiyle Almanya'ya olan yükümlülüklerini yerine getirmeyi nasıl bağdaştırmayı düşündüğünü bilemiyorum.

Buna rağmen, Türkiye Sovyetler Birliğine daha yakın ve dostça ilişkiler istiyorlarsa Sovyetler Birliği onları yarı yolda karşılayacaktır.¹³⁷ Stalin'in bu telgrafi mağrur ve soğuk bir eda taşıyordu. Çünkü bu cümleler Türkiye'nin dış politikasında barış ve hürriyet prensiplerinin egemen olduğunu, 1939 ilkbaharından beri aynı ilkeleri savunmaya kararlı devletlerin yanında yer aldığını ve savaşın en karanlık günlerinde dahi ittifakına bağlı kaldığını bilmezlikten gelmeyle ilgiliydi. Yine dikkati çeken husus, S.S.C.B'nin Türkiye'ye savaşa katılma telkininde bulunmaktan itina ile kaçınması idi. Bu nedenle faal müdahale tavsiyeleri, Ankara'ya, bir Rus hatta Müttefikler arası bir telkin olarak değil, ittifak antlaşmasından doğan bir İngiliz talebi olarak doğrudan doğruya Londra tarafından tebliğ olunuyordu. Stalin tarafından gösterilen bu tepki, Adana görüşmelerinin Sovyet lideri katında şüphe ve kuşku uyandırdığını açıkça göstermiştir. Çünkü Stalin tarafından şu cümlelere de yer vermişti: İngiliz-Türk toplantısı hakkında bana bilgi verdiğiniz söylemenize kesinlikle itirazım yok, ancak aldığım bilginin tam olduğunu söyleyemem.¹³⁸

Türk-Sovyet bağlantılarının geliştirilmesi için Türk Hükümeti'nin müzakerelere girişmek istediğine ilişkin haberin Stalin'in Churchill'e gönderdiği 2 Mart 1943 tarihli mesajda yer aldığını görüyoruz. Bu müzakerede Molotof ile Açıkalin arasında 1943 Mart ve Nisanında yapılan çok sayıda görüşmelerle

---

¹³⁷ *İkinci Dünya Savaşı Yılları*, s. 137–138

¹³⁸ *Gizli Yazışmalar, a.g.e.*, No:115, s. 96

sürdürülmüştür.¹³⁹ buna paralel olarak da Türkiye'nin savaşa girmesi hususundaki İngiliz istemleri 1943 yılı ilkbaharında ısrarlı bir biçimde yinelenmiştir. Türkiye, İngiltere'nin Türkiye'de "üs" almak konusundaki taleplerini çeşitli eksikleri sebep göstererek hep geri çevirdi.¹⁴⁰ Çünkü bu Türkiye'nin savaşa girmesi, Sovyetlerin tahrik edilmesi ve Romanya petrolünün bombalanması anlamına geliyordu. Churchill, Sovyetlerin tutum ve davranışlarından kaynaklanan Türkiye'nin endişelerini, kullanmaya kalkışmıştır. Bu kullanım girişimleri Adana toplantısı sonrasındaki aylar içinde de kendisini devamlı göstermiştir. Oysa Türkiye'nin dış politikasının hedefleri bellidir: Türkiye savaş sonrası dönemde muhtemel bir Sovyet saldırısına karşı hazırlıklı olmak için ordusunun silahlanmasından başka bir şey düşünmemektedir. Bunun bir sonucu olarak da çok zorunlu nedenler oluşmadıkça savaşa girmekten yana değildir. Aynı zamanda Almanya'nın Rusya ya karşı bir güç olarak yaşamasını isteyen Türkiye, bu nedenle Almanya'nın topyekün mağlup olmasından bir çıkar ummamaktaydı. Bu yaklaşım ise İngilizlerin savaş hedefleri ile örtüşmemektedir.

Öte yandan Saraçoğlu Menemencioğlu ikilisi olabildiğince İngiliz-Alman çıkar çatışmasından yararlanmayı gözetmişlerdir. Çünkü Türkiye, Yakındoğu'da İngiltere'nin bir "üssü" olmaktan daha farklı bir konumda olmak istiyordu. Bu nedenle ancak toprakla ilgili çıkarları söz konusu olursa savaşa girmesi gündeme gelebilirdi. Bu gerçeği Adana toplantısına katılanlardan İngiliz Dışişleri Daimi Müsteşarı Cadogan şöyle değerlendirmişti: Türk liderler içerisinde savaşa girilmesi yanında ikna edilebilen bir kişi bile yoktu. Oysa İngiliz Başbakanı Churchill doktoru Sır Charles Wilson'a Adana da elde ettiği sonuçlardan memnuniyet duyduğunu şöyle belirtmiştir: Türkiye'yi savaşa dahil edeceğime bütün kalbimle inanıyorum. Bu güne kadar hayatımda yaşadığım en iyi gün.¹⁴¹ Onun Adana toplantısını düzenlemesinden Türkiye'yi savaşa sokmayı arzuladığı çok açık bir biçimde ortaya çıkmaktadır. Bu durumu, Adana toplantısı sonrasındaki diplomatik gelişmeler kanıtlamaktadır.

---

¹³⁹ *İkinci Dünya Savaşı Yılları*, s. 139–147

¹⁴⁰ Bkz. Ek D: Atase Arşivi, Genelkurmay Başkanlığı'nın 24 Mayıs 1943 günü İngiliz Deniz Ataşeliğine yazdığı yazı

¹⁴¹ Denniston, *a.g.e.*, s. 93

Adana görüşmelerine katılmış olan Erkin, bu hususla ilgili şu kaydı düşmüştür: Churchill Adana'ya, Başkan İnönü'yü ve diğer Türk devlet adamlarını incitmeden ve lüzumsuz şüpheler uyandırmadan Türkiye'nin savaşa girmesini hazırlamak gizli amacıyla gelmiştir.¹⁴² Adana görüşmelerinin siyasi yönünün kamuoyunda karşılanış ve yorumuna gelince;

Ayın Tarihi'nde Adana görüşmelerine ilişkin olarak 1 Şubat 1943 tarihi itibari ile yayınlanan resmi tebliğ, toplantıya katılan iki ülkenin heyetlerinde bulunanlarla ilgili listeye başlıyor, ardından da diplomasi dili ile klasik nitelikli açıklamalara değinilerek siyasi yöne ilişkin oldukça kısa olan şu cümleler yer alıyordu. Türk Devlet adamları Türk Politikasının cereyan şeklini izah etmişler ve başvekil Churchill majeste Kral Hükümetinin bu politikayı sempati ve tam bir anlayışla takip ettiğini kendilerine temin eylemiştir... Türkiye'nin menfaati bulunan noktalarda vaziyeti birlikte incelemişler ve görüş birliğine varmışlardır. Harp sonunda zuhur edebilecek meseleler de incelenmiş ve bu noktalar üzerinde de aynı görüş birliği müşahede edilmiştir.¹⁴³ İngiliz Başbakanı Churchill Adana görüşmelerinden sonra ilk demecini Kahire'de verdi. Bu demecinde siyasi yönü ile ilgili olarak "Türkiye ile İngiltere arasında mevcut olan ve geçen harp faciasıyla (Birinci Dünya Harbini kastediyor.) zedelenen eski dostluk bütün manasıyla ve en samimi bir tarzda yeniden teessüs etmiştir." Diyerek yukarıda belirttiğimiz resmi tebliğe hâkim olan diplomatik açıklamanın ve genel bir uzlaşının varlığına ilişkin anlayışı yinelemiş oluyordu. Churchill'in bu tür anlayışını yansıtan açıklamalarına ilişkin bir başka demecini de Lefkoşe'de verdiğini görüyoruz. Roosevelt'in "Müttefiklerin gayesi düşmanın kayıtsız şartsız teslim olmasıdır." Sözüünü tekrarlayan İngiliz Başvekili, Türk'lerin görüşleri bizim görüşlerimizin aynıdır. Türkiye ile münasebetlerimiz son derece dostanedir, Türkiye'ye umumi müdafaa emniyetleri için iktidarımız dâhilinde olan bütün vasıtalarla yardım etmek

---

¹⁴² Erkin, *a.g.e.*, s. 199

¹⁴³ *Ayın Tarihi*, Ankara Şubat 1943, nu.111, s. 111

niyetindeyiz.” Biçimindeki açıklamalarıyla Adana görüşmelerinden çok olumlu izlenimlerle ayrıldığını belirtiyordu.¹⁴⁴

İngiliz Başvekilinin yaptığı en önemli açıklama 11 Şubat 1943 tarihli Avam Kamarasında yaptığı konuşmadır. Churchill bu konuşmasına Adana görüşmeleri hakkında yayınlanan resmi tebliğin dışında bir şey söylemeyeceğini belirterek başlıyor, siyasi yöne ilişkin olarak Türkiye topraklarının, haklarının ve menfaatlerinin tesirli bir biçimde korunmasını ve bilhassa Türkiye ile Rusya arasında hararetli ve dostane münasebetlerinin tesisini temenni ediyoruz, diyerek Türk–Rus ilişkilerindeki gerginliğin yumuşamaya dönüşmesi dileğini örtülü olarak ifade ediyordu.¹⁴⁵

Adana görüşmelerinin İngiliz basınındaki etkilerine ve yapılan yorumlarına gelince: savaş sonrası sorunlarla ilgili bir anlaşmaya varıldığını ileri süren Daily Telegraph, Rusya’nın Adana Konferansını iyi karşılayacağını savunuyor, Türkiye’nin yansızlığına bütünü ile güvenebilecek bir durumda bulunmanın Stalin açısından da yararlı olduğunu belirtiyordu.

Türkiye’nin yansızlığını örnek olacak bir dürüstlikle koruduğu üzerinde duran Daily Mail, Türkiye’nin Almanya ile olan ilişkilerinin üstünde Büyük Britanya ile olan dostluğuna büyük değer verdiğini vurguluyor ve Adana görüşmelerinde siyasi sorunların oluşturduğu konuların aşıldığını ileri sürüyordu. İngilizlerin ünlü gazetesi Times ise, bir yazısında;

Güneydoğu Avrupa’nın geleceğine ilişkin olarak her iki ülkenin bu bölge konusundaki ilgilerinin paralellik gösterdiğine işaret ediyor, İngiliz ve Türk devlet adamlarının Mihver tarafından ele geçirilmesi İngiltere ve Türkiye için daima tehlike oluşturacak olan Yunanistan ile adaların “Mukadderatına karşı lakayt” kalamayacaklarını savunuyordu. News Chronicle gazetesi başyazısında Adana Görüşmelerinden söz ederek Adana’da özellikle şu iki sorunun düşünüldüğü üzerinde duruyordu: 1-Türk–Rus ilişkileri. Bu hususla ilgili olarak Churchill, Rusya’nın Türkiye’ye karşı tecavüz niyetleri gütmeyeceği hakkında Türkiye’ye

---

¹⁴⁴ *Ayın Tarihi*, Ankara Şubat 1943, nu.111, s.112–113

¹⁴⁵ *Ayın Tarihi*, Ankara Şubat 1943, nu.111, s. 114–115

güvence vermiştir. 2-Savaş sonrası Avrupa'sında Türkiye'nin rolü ve Akdeniz Devleti sıfatıyla coğrafi konumu. Türk'ler özellikle Balkanlar ve Doğu Avrupa'nın alacağı durumla yakından ilgilenmektedirler.¹⁴⁶

Görüldüğü üzere İngiliz Gazeteleri Adana görüşmelerine ilişkin olarak benzer konuları farklı bir anlatım biçimi ile aktarıyorlar, değerlendirmeleri de olumlu bir nitelik taşıyordu. Özellikle Türkiye'nin güvenilecek bir dost olduğuna işaret ediyorlar, tarafsızlığını samimi buluyorlar ve Türklerin barış sonrası mevcut durumu ve Sovyetlerin tutumuyla yakından ilgilendiklerini de belirtiyorlar. Öte yandan Adana görüşmelerinin siyasi yönüne ilişkin olarak New York Times bir yazısında Churchill'in bu ziyaretinin, girişimin Birleşmiş Milletlerin eline geçtiğinin parlak bir görüntüsü olduğunu, bu olayın devletlerarası dengenin Müttefikler lehine seyir etmeye başladığını gösterdiğini ileri sürerken, bir başka Amerikan gazetesi New York Herald Tribune ise Adana toplantısıyla ilgili olarak, terazinin korkunç bir süratle Almanya aleyhine ağır bastığını ve Alman hezimetinin başlamış olduğuna delalet eden bir olay olarak göstermektedir, diyordu.¹⁴⁷

Adana toplantılarının Alman basınındaki yankı ve değerlendirmelerine gelince:

Berlin de yayınlanan gazetelerin görüşlerine göre, İnönü ile Churchill arasında Adana'da yapılan görüşmelerde takip edilen başlıca gaye, Roosevelt tarafından ikinci plana atılmış olan İngiliz Başvekilini tekrar ön plana getirmekten ibaret idi. Örneğin Berliner Böser Zeitung Gazetesi, Adana Görüşmelerinde Churchill'in Türkiye'yi yansızlıktan ve ölçülü davranıştan ayırmak için yaptığı girişimlerde başarılı olamadığını ileri sürüyor, Müttefikler arasında da özellikle de Anglosakson Devletleri ile Sovyetler Birliği arasında gerçek bir birliğin meydana getirilmeyeceğini, Almanlar gibi Türklerin de pekâlâ bildiklerini savunarak, Türkiye'nin Müttefikler ile olan ilişkilerini olumsuz yönde ve Almanya'nın istemine uygun olacak bir şekilde etkilemeye çalıştığı gözlenmektedir. Bu duruma ilişkin olarak da Stalin'in Casablanca görüşmelerine katılmamasından onun her türlü

---

¹⁴⁶ Erkin, *a.g.e.*, s. 203, Ayrıca: *Ayn Tarihi*, Ankara Şubat 1943, s. 138-142

¹⁴⁷ *Ayn Tarihi*, Ankara Şubat 1943, nu.111, s.143

uzlaşmadan yana olmadığı sonucunu çıkarmaktaydı. Bir başka Alman gazetesi Berliner Nacht Ausgabe ise Almanya ile Türkiye arasında ulusal savunmaya harcanacak 100 milyon marklık bir kredi anlaşmasının bulunduğu dikkati çekmekte ve Türkiye'nin karşısında bir tek sorun var olduğunu ileri sürmekteydi. Gazete bu sorunu, Bolşevikliğin güneye yayılma gücüne sahip olduğu gün Türkiye'nin ne yapacağı meselesi, olarak ortaya koyuyordu. Donauzeitung ise Churchill'in Türkiye'yi ziyareti ile ilgili olarak yaptığı değerlendirmede tek bir konuyu ele alıyor; Türkiye'yi yönetenlerin ülkenin menfaatlerini bugüne değin koruduklarını belirterek, Türk tarafsızlığının sağduyuya dayandığını da ekliyordu.¹⁴⁸

İtalya'nın etkin gazetelerinden Giornale D'italia Adana görüşmeleri ile ilgili bir yayınında Türkiye ile İngiltere arasında bir ittifak antlaşmasının bulunduğunu anımsatarak, bunun Türk hükümetinin tarafsızlığını korumasına bir engel oluşturmadığına, yayınlanan tebliğde de bu hususta bir değişikliğin yer almadığına işaret ediyor ve Mihver devletlerinin de Türkiye'nin izlediği tarafsızlık politikası üzerinde etkisini gösterecek yeni koşullar önermemiş olduklarını belirterek, Londra'nın tutumuna ilişkin şunları ileri sürüyordu: Londra, yakın doğu ülkelerini genel bir politik manevraya sürüklemek amacıyla kendi niyetlerinden daha fazla taahhüt altına sokmak ve zor duruma düşürmek için her fırsattan yararlanarak, girişiminde ısrar etmektedir.¹⁴⁹ Adana görüşmelerinin Türk basınındaki yankı ve yorumlarına gelince; hükümetin sözcüsü konumunda bulunan Ulus gazetesi Churchill ile ilgili övücü cümlelerin ardından yapılan görüşmeleri Türk – İngiliz ittifakının güzel bir eseri olarak niteliyor, Türkiye'nin kendi güç ve kuvvetine dayanarak bir “nizam ve sulh âmili olarak kalmayı hedefleyen politikasının” Britanya hükümetince tamamıyla onaylandığını göstermesi bakımından da güzel bir eser olduğunu savunuyordu.

Vakit gazetesinin 3 ve 5 Şubat 1943 tarihli sayılarında yayınlanan başyazılar Adana görüşmeleri ile ilgiliydi. Bu görüşmelerin yakın doğu barışının temeli olan Türk-İngiliz ittifakını bir kez daha doğruladığı ile savaş sonrası dönemin sorunları

---

¹⁴⁸ *Ayın Tarihi*, Ankara Şubat 1943, nu.111, s. 144

¹⁴⁹ *Ayın Tarihi*, Ankara Şubat 1943, nu.111, s.145

üzerinde tam bir görüş birliği bulunduğunun anlaşıldığı vurgulanıyor, bu toplantının yankılarının Türkiye'nin tarafsızlığı konusunda İngiliz kamuoyunda en küçük bir şüphne ve duraksamaya yer vermediği ileri sürülerek, bununla ilgili olarak Daily Telegraph'da yer alan şu cümleler gösteriliyordu: Türk tarafsızlığını teyit etmenin Müttefikler davasına vereceği faydalar üzerinde durmak lüzumsuzdur. Dünyanın bu kısmında esasen hakim kalacak olan ümitsiz bir teşebbüse karşı emniyetin korunmuş olması, Afrika'da zaferi tamamlamak üzere bulunan kuvvetlere daha büyük bir hareket serbestliği anlamına geldiğini ifade eder. Hüseyin Cahit Yalçın, Yeni Sabah'ın 3 şubat 1943 tarihli sayısında İnönü-Churchill görüşmesinde savaş sonrası dönemle ilgili hususlarında ele alınmış olabileceğini belirterek bir Akdeniz devleti olan Türkiye'nin önemli bir Balkan devleti olduğuna da işaret ediyor, onun aynı zamanda Asya devleti konumunda bulunması nedeniyle "Yakın doğunun bir kilit taşını teşkil etmesinin" Sadabat Paktı dolayısıyla bu nazik ve hassas bölgede senelerden beri bir "emniyet ve istikrar âmili" rolünü oynamasını sağladığını vurguluyor, bu nedenle de özellikle yakın doğunun savaş sonrası durumunu yakından ilgilendiren bazı hususlar hakkında fikir alışverişinde bulunmasının doğal karşılanması gerektiğinin altını çiziyordu. Yazar, Kahire radyosunun Adana görüşmelerinden Roosevelt ve Stalin'in tamamıyla bilgilendirildiklerini duyurmasını "ülkemiz hakkındaki iyi niyetlerini dostumuz Rusların tekrar teyid etmiş olmalarının bir delili" olarak niteliyordu. Adana görüşmeleri ile ilgili olarak yayınlandığını belirtmiş olduğumuz resmi tebliği esas alarak yorum ve değerlendirmelerde bulunan İzzet Benice; İngiliz hükümetinin Türk ulusal politikasını tam bir anlayış ve sempati ile takip ettiğini, Türkiye'nin, çıkarlarıyla ilgili gördüğü bölgeler hakkındaki düşüncelerinde bir görüş birliği sağlandığını, savaş sonrasında ortaya çıkabilecek sorunlar üzerinde tarafların müşahede birliği içinde olduklarını ileri sürüyor, sonuç olarak şunları belirtiyordu: "Adana konferansı Türk milli siyasetinde hiçbir değeriklik sebebi olmamıştır. Türkiye tarafsız, sulhsever, ahilerine ve ittifaklarına vefalı yolunda ve tam rey serbestisi ve istiklalini mahfuz tutarak yürümekte devam edecektir. Adana mülakatı bu gidişi tahkim eden bir görüşme ve toplanma olmuştur".

Türk basınının Adana görüşmeleriyle ilgili değerlendirmelerinde yer alan bir husus da, İngiltere'nin Türkiye üzerinde "tazyik" yaptığına ilişkin yabancı kimi gazete ve radyolarda söz konusu edilmiş olan haberlerdi. Times gazetesinin Ankara muhabirince Matbuat Umum Müdürü Selim Sarper'e yöneltilen soru İngiltere'nin Türkiye üzerinde "tazyik" yaptığı konusunda yabancı radyolarca çıkarılan söylentiler ile ilgiliydi. Selim Sarper, kısa ve kestirme bir cevap vererek, İngiltere'nin herhangi bir talepte bulunmadığını ve Türkiye'nin herhangi bir taahhüde girmediğini, söylemişti.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYENİN KONUMUNUN VE TUTUMUNUN TARTIŞILDIĞI KONFERANSLAR

Almanya'nın Stalingrad savaşını kaybetmesi II. Dünya Savaşı'nda bir dönüm noktası olmuş, 1943'den itibaren Müttefiklerin lehine dönen durum, gerekli askeri tedbirleri almak ve aynı zamanda savaş sonrası düzeni tespit etmek için bir dizi konferanslar yapılmıştır. Bunlardan sonuçları dolayısıyla önemli olanları içerisinde ilk denilebilecek olanı; Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Roosevelt ile İngiltere Başbakanı Churchill arasında 9 Ağustos 1941'de Atlantik'te bir savaş gemisinde yapılan toplantıydı. Bundan sonra ise, savaşın gösterdiği gelişmelere göre yeni siyasî toplantılar yapılmıştır.¹⁵⁰

Savaşın yürütülmesi ile ilgili konferanslar şunlardır:

A. CASABLANCA KONFERANSI

Churchill, Roosevelt arasında yapılan toplantı 14–24 Ocak 1942 tarihinde olmuş, ana sonucu, Sicilya ve İtalya'nın işgali planlanması, Fransa'nın 1944'de kurtarılması hakkında karar verilmiş olmasıdır, bir de Mihverden kayıtsız şartsız teslim olması istenmiştir.¹⁵¹

1941 yılında Birleşik Amerika savaşa girdikten sonra Sovyet Rusya'nın üzerinde en fazla ısrarla durduğu nokta, İngiltere ve Amerika'nın Almanya'ya karşı ikinci bir cephe açmak suretiyle, üzerindeki Alman baskısını hafifletmeleriydi. Fas ve Cezayir'e çıkmaları ile Kuzey Afrika savaşlarının sona erdirilmesi mümkün olacağına göre, bundan sonra ne yapılacaktı? Bu mesele üzerinde epey durulmuştur.

---

¹⁵⁰ Uçarol, *a.g.e.*, 1995, s. 613

¹⁵¹ Öndeş, Osman, *İkinci Dünya Savaşı (1939–1945)*, İstanbul, 1974, s. 737

Mihverin kayıtsız şartsız teslim olması konusunda alınan karar, Mihver Devletlerine hiçbir ümit ışığı bırakmamasıyla da savaşın uzamasına sebep olması gerekçesiyle, sonradan bazı tenkitlere konu olmuştur.¹⁵²

Casablanca Konferansının sonuçları Türkiye için de önemlidir. Türkiye'ye göre Amerika'nın politikasını çizenler, Güneydoğu Avrupa'da oynayacak bir rolleri olmadığını düşünmekteydiler. Türk politikasını çizenler Güneydoğu Avrupa'da Amerikan varlığından yanaydılar. Bunun en önemli nedeni Rusya'nın Avrupa'yı Bolşevikleştirmesinden korkulmasıdır.

13 Temmuz 1943'te Menemencioğlu, Casablanca Antlaşması karşısında tepkisini açıkça Von Papan'e duyurdu. Alman Büyükelçisi kendisine, Türkiye'yi İngiliz etki alanına aldıklarını düşündüğünü söyleyip,"öyle değil mi?" diye sorunca, Türk Dışişleri Bakanı da "Türkiye İngiliz etki alanı içindedir, tıpkı Rusya'nın Amerika etki alanı içinde olduğu gibi." dedi.

Türkiye'ye göre kayıtsız şartsız teslim ilkesi, yapılan büyük bir hataydı. Bu savaşın fanatik bir yöne kaymasına neden olmuştur.¹⁵³

Casablanca Konferansı Türk tarafına, 19. yüzyıl emperyalizminin "nüfuz alanları tayin etme" politikasını rahatsız edici biçimde hatırlatıyordu. Türkiye'nin kesin görüşü Avrupa'nın barış ve dengesi için güçlü bir Almanya'nın zorunlu olmasıdır, bu yüzden Türkiye Almanya'nın yok edilmesini istememektedir.¹⁵⁴

B. WASHINGTON KONFERANSI

Bu konferansa şifre adı nedeniyle Trident Konferansı da denir, 25–27 Haziran 1942 tarihleri arasında yapılmıştır. Konferansın ana konusu, Kuzey Afrika'daki Mihver kuvvetlerine saldırı ve peşinden Merkezi Avrupa'ya saldırının

---

¹⁵² Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 390

¹⁵³ Weisband, *a.g.e.*, s. 25

¹⁵⁴ Deringil, Selim, *Denge Oyunu (İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası)*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1994, s. 189

başlamasıdır.¹⁵⁵ Savaş sonrası düzeli için Churchill tarafından ileri sürülen şu fikirler kabul edilmiştir. Barışı korumak sorumluluğu Birleşik Amerika, İngiltere, Sovyet Rusya ve Çin'e verilecekti. Bu dört devletin oluşturduğu Dünya Konseyi'ne bağlı olmak üzere, Avrupa, Amerika ve Uzakdoğu Bölge Konseyleri kurulacaktı. Avrupa'da bir Konfederasyon kurulacak ve bu, Tuna, Balkan ve İskandinav Federasyonlarını ihtiva edecektir. Türkiye, Balkan Federasyonuna dâhil olacaktır. İngiltere ile Rusya arasında da kuvvetli bir Fransa bulunacaktı, ayrıca, Polonya ile Çekoslovakya Sovyetlerle iyi geçineceklerdir.¹⁵⁶

Quebeck Konferansı ise, Kanada'nın Quebeck şehrinde Roosevelt, Churchill, Kanada ve Avustralya Başbakanları arasında gerçekleştirilmiştir¹⁵⁷.

Bu üç önemli konferansta ağırlıklı olarak ele alınan konular, Almanya ve İtalya'nın teslim koşulları ile Pasifik'teki gelişmeler olmuştur. Bunların yanında, son Quebeck Konferansı'nda Sovyetler Birliği'nin de Konferanslara davet edilmesi ve bundan böyle Müttefikler arası görüşmelerin ikili değil, üçlü bir nitelik alması da karara bağlanmıştır¹⁵⁸ ki, bu sonraki gelişmeleri etkileyecek bir karar olmuştur.

Savaş sonrası düzeni belirlemek üzere yapılan konferanslar ise şunlardır:

C. MOSKOVA KONFERANSI

Bu konferans ile Türkiye üzerine yapılan baskı artıyor, Ruslar Türkiye'nin savaşa katılması için zorlamayı deniyorlar. Sovyetler, Amerikan ve İngiliz Dışişleri Bakanlarından Türkiye'nin savaşa katılması için bir vaat koparma çabaları bakımından bu konferans anlamlıydı. Molotov konferansın sonunda böyle bir vaat koparmayı başardı. Konferans başlarken Molotov Hull ve Eden'den ikinci cephenin önceden kararlaştırıldığı gibi 1944 ilkbaharında açılmasını garanti etmelerini istiyordu, ikinci isteği ise Türkiye'nin hemen savaşa katılmaya razı edilmesiydi,

---

¹⁵⁵ Öndeş, *a.g.e.*, s. 737

¹⁵⁶ Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 391

¹⁵⁷ Öndeş, *a.g.e.*, s. 737

¹⁵⁸ Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 391

üçüncüsü İsviçre hava üslerinin kullanılmasıyla ilgiliydi. Molotov bu isteklerinin ardından toplantıyı erteledi. İkinci toplantıda Eden Sovyetlerle Türkiye'nin savaşa katılması konusunda aynı fikirde olduklarını söyledi; ancak Türkiye'nin askeri açıdan hazırlıksız oluşu dile getirildi. Eden'nin aksine Hull Türkiye'nin savaşa katılması konusunda hiç istekli değildi.¹⁵⁹

Moskova konferansı beş başlık altında toplanmıştır: 1) Savaşın kısıtlanması. 2) Dört devlet deklarasyonu. 3) Nüfuz alanları.4) Sömürgeler. 5) Savaş suçluları. Bunların dışında konferansta, birçok mesele tartışılmıştır.¹⁶⁰

D. KAHİRE KONFERANSI

Moskova Konferansında üç Dışişleri Bakanı'nın toplandığı bir görüşmenin yapılmasına karar verildi, toplanma yeri uzun süre tartışıldı. Bu görüşmeye Çin'in de Uzakdoğu Cephesinin durumu için çağrılması düşünülse de buna Stalin karşı çıkmıştır. Bunun üzerine Churchill ve Roosevelt, Çin'in de katılacağı bir toplantıyı Tahran'da görüş birliğine varmak için 22–26 Kasım 1943'de Kahire'de bir toplantı yaptılar ve buna Çin adına Chiang Kai-shek'de katıldı. Churchill yine ikinci cephenin Balkanlarda açılması için ısrar etti ise de kabul ettiremedi. Chiang Kai-shek ile yapılan görüşmelerden de bir karar alınamaması ile sadece görüş paylaşımı ve bilgi toplama yapıldı. Roosevelt ve Churchill Tahran Konferansına bu durumda katıldı.¹⁶¹ Söylenebilecek ana sonuç, Çin'de Japonlara karşı müşterek tecavüzi harekâta geçilmesi hakkında uyuşmaya varılmasıdır.¹⁶²

---

¹⁵⁹ Weisband, *a.g.e.*, s. 71

¹⁶⁰ Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 392

¹⁶¹ Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 393

¹⁶² Öndeş, *a.g.e.*, s. 738

E. TAHRAN KONFERANSI

Churchill, Stalin ve Roosevelt arasında yapılan toplantı, 23–26 Kasım 1943’de yapıldı.¹⁶³ Buna şifre adı ile “eureka” da denir. Söz konusu olan meseleler: 1) Rusların ikinci cephenin açılması için ısrarı ve ikinci cephenin açılma tarihi olarak 1 Mayıs 1944 kararlaştırılmıştır. 2) ikinci cephenin açılması ile ilgili olarak Türkiye’nin savaşa katılması kararlaştırılmıştır. 3) savaş sonrası düzen için milletlerarası teşkilatın kurulması bütün devletlerce kabul edilmiştir. 4) Polonya meselesi söz konusu olmuştur. Tahran konferansında görüş ayrılıkları dikkat çekmektedir. Churchill Türkiye’nin savaşa girmesi hakkında şunları söylemişti “Türkiye inat etmekte direnirse ben şahsen Boğazların statüsünün yeniden gözden geçirilmesinden yanayım” demişti, ayrıca 1 Aralık 1943’te oturumun ilk gününde “Türkiye işinden şimdi ve savaştan sonraki barış konferanslarında ellerini çekeceğini” belirtti.¹⁶⁴ Konferansa katılan üç lider de İnönü’nün Kahire’ye çağrılması konusunda anlaşıldılar.¹⁶⁵

Tahran konferansı savaş sonrası oluşturulması düşünülen yeni düzen konusunda Müttefikler arası görüş ayrılıklarının da belirmeye başladığının ilk işaretlerini veren konferans oldu.

F. DUMBARTON OAKS KONFERANSI

(21 Ağustos–7 Ekim 1944)’nda bir araya gelen Müttefikler, burada Birleşmiş Milletler Anayasası’nın temellerini attılar.

---

¹⁶³ Öndeş, *a.g.e.*, s. 738

¹⁶⁴ Derinçil, *a.g.e.*, s. 218

¹⁶⁵ Weisband, *a.g.e.*, s.71

G. YALTA KONFERANSI

1945 Şubatında Müttefiklerin önderleri Yalta'da bir araya geldiler. Türkiye İngiltere ile yaşamış olduğu soğukluk evresini atlatamamıştı. İngilizler Türkiye savaşa girmediği takdirde savaşta sonunda yalnız kalacağını tekrar tekrar söylüyorlar ve Türkiye'ye savaşa girmesi için baskı yapıyorlardı. Türkiye Yalta konferansının hemen öncesinde Boğazları Sovyetlere askeri mühimmat taşınması için açmıştı. 10 Şubat'ta Stalin Montreux Sözleşmesinin eskidiğini söyledi ve revizyona tabi tutulması gerektiğini söyledi.¹⁶⁶

Roosevelt Yalta konferansına gelirken kafasında iki önemli şey vardı, Birleşmiş Milletler Teşkilatı'nın kurulması ve Uzakdoğu savaşında Sovyet Rusya'nın etkin olması. Churchill Milletlerarası bir teşkilatın kurulması meselesinden daha önce Fransa'nın yeri, Balkanlar ve İran meseleleri halledilmeliydi.

Yalta Konferansı 4 Şubat'tan 11 Şubat'a kadar sürdü. Konferansta Sovyetler Uzakdoğu savaşına katılmayı kabul etti, Almanya üç işgal bölgesine ayrıldı ve 20 milyon dolar tamirat borcu ödemesi kararlaştırıldı, ağır sanayisinin % 80'i yok edilecekti, 1 Mart 1945'e kadar ortak düşmana savaş ilan eden devletlerin Birleşmiş Milletler'e alınması kararlaştırıldı, Varşova'da bulunan geçici Polonya hükümetinin demokratik ve gizli oya dayanan seçimlerini yapması istendi, Nazi Almanya'sının peyki olan ülkelerde demokratik rejimler kurulacaktı, Boğazlar statüsünün Ruslar lehine değiştirilmesi ve Türkiye'ye bu konuda bilgi verilmesi kararlaştırıldı.

Sonuç olarak, Roosevelt hoşnut olarak ayrılırken, Churchill hiç memnun değildi. Bu konferans büyük ittifakın sonu oluyordu, şimdi rekabet ve mücadele kendi aralarında da başlayacaktı.¹⁶⁷

---

¹⁶⁶ Deringil, *a.g.e.*, s. 250

¹⁶⁷ Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 402

H. POSTDAM KONFERANSI

Konferansın ilk gününden itibaren Sovyetler eski İtalya sömürgelerinden biri üzerinde hak sahibi olma için mücadele etmeye başladı, bunun üzerine Churchill, Boğazlar meselesini açarak, son Sovyet isteklerinin, Bulgaristan'a Sovyet kıtalarının yığılmasının ve Sovyet Basınının Türkiye'ye karşı hücumlarının Türkiye'yi korkuttuğunu, Rusya'nın Boğazlar meselesinde Türkiye ile baş başa kalarak çözümlenmeye çalışmasını tasvip etmediğini, belirtti. Moskova Türkiye ile irtibata geçerek Kars ve Ardahan'ı istemiş ayrıca Boğazlarda üs talebinde bulunmuştu, İngiltere, Molotov'un bu isteklerine İngiltere'nin Türkiye'yi bu isteklerine zorlayamayacağını belirtti.¹⁶⁸

Almanya'nın savaştan çekilmesi beraberinde bir sürü problemi de getirmişti. Postdam Konferansında görüşülmeseler de bu problemler şunlardır:

Polonya Meselesi: Rus askerleri Polonya ve Almanya'yı işgal ettikten sonra, Curzon hattına kadar Doğu Polonya'yı almış, geri kalan toprakları da Polonya hükümetine bırakmıştır. Amerika ve İngiltere Postdam'dan Rusya'nın tüm çabalarına rağmen Curzon sınırını tanımadı. Sovyetler 16 Ağustos 1945'de Polonya ile yaptıkları bir anlaşma ile Polonya-Rusya sınırını Curzon çizgisi olarak kabul etti.

Almanya Meselesi: Almanya'daki Nazi örgütü dağıtılacak, Alman savaş sanayisi barış ekonomisinin ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde düzenlenecek, tamirat borcu için her hangi bir reklâm tespit edilmedi, Alman donanmasının büyük kısmı tahrip edilecekti. Savaş suçluları yargılanacaktı.

Avusturya: Avusturya ve başkenti Viyana dört devlet arasında işgal bölgelerine ayrılacaktı.

İtalya:1943'den itibaren demokrasiler ile işbirliği yapması nedeniyle barış hükümleri mümkün olduğu kadar yumuşak tutulacaktı, Sovyetler İtalyan sömürgelerinden pay istemişti. Batılılar Sovyetlerin bu isteğini kabul etmemekle beraber, meselenin barışın hızlanması sırasında ele alınmasına karar verdiler.

---

¹⁶⁸ Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 416

Sovyet Peykleri İle Barış: Bu peykler, Sovyet askeri işgali altına girmiş hükümetlerde komünistlerin egemen olduğu, Romanya, Bulgaristan, Macaristan bu devletlerdendir. Amerika ve İngiltere barış yapılmadıkça bu hükümetleri tanımayacağını söyledi.

İspanya: Mihver ile sıkı ilişkileri bulunuyordu, savaşa girmemişti ama Birleşmiş Milletlere alınmayacaktı.

İran: İran'ın derhal boşaltılmasına karar verildi.

Tuna Nehri: Tuna üzerinde bulunan bütün memleketler Sovyetlerin askeri alanı altında bulunduğundan, Tuna Nehri fiilen Sovyet egemenliği altındaydı, bunun için Tuna üzerinde gidiş geliş serbestisinin de ele alınmasına karar verildi.

Bu meselelerin dışında “Boğazlar meselesi” de gündemde tutulmuştur.¹⁶⁹

---

¹⁶⁹ Armaoğlu, *a.g.e.* , s. 405

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRK - SOVYET İLİŞKİLERİNİN KOPMASI

4-11 Şubat 1945 tarihinde savaşın ardından barış düzeninin çerçevesini belirlemek maksadı ile gerçekleştirilen Yalta Konferansının 10 Şubat 1945 günü yapılan 7. oturumunda Stalin'in Boğazlar ve Montreux Sözleşmesinin durumunu öne sürmesi sebebiyle Türkiye bahis konusu olmuştu. Stalin'e göre Montreux rejiminin modası geçmiştir. Hazırlanması için Japonya bile Sovyetlerden fazla rol oynamıştı. Ayrıca bu sözleşme İngiliz-Sovyet ilişkilerinin iyi olmadığı bir sırada yapılmıştır. Türklere sadece savaş halinde değil, savaş tehdidi halinde de boğazları kapatma hakkı vermektedir. Türkiye'nin bir şekilde Sovyetler'in boğazını sıkıya haklarının olmadığını ileri süren Stalin, sözleşmenin hemen revizyonunun değil, Yalta'dan sonra dışişleri bakanlarının bu konuyu görüşmek üzere görevlendirilmesini istemiştir. Buna karşılık Churchill ve Roosevelt, Sovyetlerden düşüncelerini bir nota ile bildirmelerini istemişlerdi. Sonuçta meselenin Londra'da yapılacak dışişleri bakanları toplantısında görüşülmesine ve Türkiye'nin de haberdar edilmesine karar verilmişti.¹⁷⁰ Stalin teklifini Ekim ayında Churchill'e açıklamış ve Churchill bu teklife karşı çıkmamıştı.¹⁷¹ Ancak ABD yönetiminde ise hükümetin Yalta öncesinde başkan için hazırladığı muhtıradaki "Montreux sözleşmesi şimdiye kadar görevini yerine getirerek iyi işlemiş ve Türkiye Boğazlar'ın iyi bir bekçisi olmuştur."¹⁷² Deniliyordu.

Yalta Konferansı sırasında 25 Nisan'da San Francisco'da toplanacak olan Birleşmiş Milletler Örgütüne kurucu üye olabilmek için ülkelerin 1 Mart 1945 tarihine kadar Almanya'ya savaş ilan etmelerine karar verilmişti. 20 Şubat günü İngiltere büyükelçisi bu durumu Türkiye'ye bildirdi. Türkiye 23 Şubat günü Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etti. Bu konu ile ilgili olarak S.Sarper 24 Şubat

---

¹⁷⁰ Sarıay, *a.g.e.*, s. 40

¹⁷¹ Gürün, *a.g.e.*, s. 134

¹⁷² Ülman, *a.g.e.*, s. 45

günü Molotov ile görüştü. Molotov, savaş ilanı konusunda Türkiye'yi tebrik ettikten sonra, Yalta Konferansı hakkında kısa bilgi vermişti. Montreux sözleşmesinin görüşüldüğünü söylemiş, Sovyetlerin toplantıya bir proje sunmamış olmaları nedeni ile meselenin ileride ele alınacağını, revizyon hakkında üç büyüklerin fikir birliğinde bulduklarını belirtmişti. Sarper, revizyon hakkında ne düşünüldüğünün sorulması üzerine, bunun tetkik edildiği cevabını vermiştir. Türkiye ile bu meseleyi görüşmek mecburiyetinde olduklarını söylemiştir. Sarper cevabında Montreux sözleşmesinin çok taraflı bir antlaşma olduğunu ve iki ülke arasında görüşülerek değişikliğe uğratılmayacağını söylemişti.¹⁷³

S. Sarper'i 19 Aralık 1945 günü kabul eden Molotov, Sovyet hükümeti adına verdiği notada "17 Mart 1925 tarihinde imza edilen Türk-Sovyet dostluk ve tarafsızlık Anlaşmasının yürürlük süresinin sonuna yaklaşılması münasebetiyle Sovyet Hükümeti aşağıdaki maddeleri Türkiye Cumhuriyeti Hükümetine bildirmekten şeref duyar,

Sovyet Hükümeti Sovyetler Birliği ile Türkiye arasındaki dostane ilişkilerin sürdürülmesi içinde 17 Aralık 1925 tarihinde imzalanan Türk-Sovyet anlaşmasının değerini takdir etmekle birlikte, özellikle İkinci Dünya Savaşı sırasında ortaya çıkan derin değişiklikler sebebiyle, işbu antlaşmanın artık yeni şartlara uymadığını ve ciddi bir suretle iyileştirilmeye muhtaç olduğu lüzumunu müşahede etmektedir.

Yukarıda bildirilen husus neticesi Sovyet hükümeti, söz konusu antlaşmanın ve eklerinin feshi şeklini karara bağlayan 7 Kasım 1935 protokolü hükümleri gereğince, işbu antlaşmayı feshetmek arzusunda bulunduğunu Türkiye Cumhuriyeti'ne beyan eder.¹⁷⁴

Rusların fesih bildirgesi, Ankara'da 4 Nisan günü Dış İşleri Bakanı Hasan Saka'nın Vinogradov'a verilen bir bildirge ile cevaplandırılmıştı. 7 Nisan günü Ulus gazetesinde de yayınlanan Türkiye'nin bildirgesini de Molotov'un yaptığı bildiri tekrarlanarak;

---

¹⁷³ *İkinci Dünya Savaşı Yılları*, s. 245

¹⁷⁴ *İkinci Dünya Savaşı Yılları*, s. 248

“Türkiye ile Sovyetler Birliğini uzun zamanlardan beri birbirine bağlayan, samimi dostluk ve iyi komşuluk ilişkilerini sürdürmeyi ve geliştirmeyi daima isteyen Türkiye Cumhuriyeti, Türk-Sovyet dostluğuna önemli katkılar yapmış bu antlaşmaya verdiği kıymeti belirtirken, 7 Kasım 1935 tarihli protokol hükümleri çerçevesinde izhar edilmiş fesih arzusunu not etmektedir.

Bunun sonucu olarak sona eren, antlaşmanın, tarafların bugünkü menfaatlerine daha uygun ve ciddi düzenlenmeleri hususundaki Sovyet hükümeti telkinini kabul ederek, bu yönde kendisine yapılacak bütün önerileri büyük bir dikkat ve iyi niyetle tetkike hazır olduğunu bildirmekten şeref duyar.”¹⁷⁵ Demişti.

Türkiye Bundan sonra Sovyetler Birliği'nin cevabını beklemeye başlamıştı; ancak yine de görüşmeler devam etmişti. S.Sarper, Ankara'da bulunduğu sırada 21 Nisan 1945 Günü Vinogradov yaptığı görüşmede Ruslar isterlerse bir görüş teatisinde bulunabileceklerini ifade etmiş Vinogradov ise Sovyetlerin cevabının gecikmesinin Dış İşleri Bakanı Molotov'un San Francisco konferansında olmasına bağlamıştı.¹⁷⁶ Türk Dış İşleri Bakanı Hasan Saka'da 7 Mayıs günü San Francisco'da Molotov ile görüşmüştü. Molotov görüşmede, kendilerinin bir hazırlığının olmadığını Türk hükümetinin kendi fikirlerini bildirebileceğini söylemişti. 21 Mayıs günü S.Sarper ile görüşen Vinogradov iki ülke arasında bir ittifak yapılması önerisi üzerinde durmuştu. 22 Mayıs günü Moskova'ya dönecek olan S.Sarper Vinogradov ile yaptığı görüşmesinde Karadeniz'in güvenliğini konusu ele alınmıştı. Türkiye, yapılacak ittifak antlaşması'na savaş durumunda Rusya'nın düşmanı olan devletlerin de savaş gemilerine boğazların kapatabileceğini söylemişti.

Sarper, Vinogradov ile görüşmesinden sonra dönüşü sırasında Başbakan'ın imzasıyla kendisine verilen talimatta, feshedilen antlaşmanın yerine konmak üzere bir ittifak antlaşmasına kadar gidebileceğini, Montreux Sözleşmesinin iki taraf arasında ele alınamayacağı; ancak yapılacak bir ittifak antlaşmasına Karadeniz'in güvenliği açısından bir savaş halinde Türkiye'den Sovyetlerin düşmanı kara ve deniz kuvvetlerinin geçirilmeyeceği hükmünün konabileceği, savaş halinde Karadeniz'den

---

¹⁷⁵ Gürün, *a.g.e.*, s. 278

¹⁷⁶ *İkinci Dünya Savaşı Yılları*, s. 254

Sovyet Deniz Kuvvetleri'nin Akdeniz'e çıkması Montreux'un Türkiye'ye bıraktığı takdir hakkının İngiltere aleyhine kullanılmaması şartı ile nasıl bir formülle yerine getirilebileceğinin düşünülebileceği, Antlaşmada İngiltere lehine bir çekincenin konması gerekliliği, İngiltere ve Rusya arasında bir savaş çıkması halinde savaşa sürüklenmemiz için bir gerekçenin konması ve böyle bir taslağın ortaya çıkması halinde İngiltere'nin muvaffakiyetinin isteneceği¹⁷⁷ yazılıydı.

Türkiye'nin Sovyet notasını almasından sonraki durumu ABD'de Nisan ayında yapılan hükümet toplantısında değerlendirilmişti. ABD, Donanma Bakanı Forrestal, bu notanın Sovyetler Birliğinin genişleme arz değişikliği peşinde oldukları şeklinde yorumluyordu.¹⁷⁸ Sovyetler Birliği niyetlerini açıklamış; ancak bunu resmen bir nota şeklinde vermemişti. Dışişleri Bakanı Hasan Saka 20 Kasım 1945 günü Mecliste yaptığı konuşmada “Yabancı Basın ve ajanslardan aldığımız malumata göre komşumuzun bizden bazı istekleri varmış”¹⁷⁹ diyordu. İnönü ise 1 Kasım 1945 günü Mecliste yaptığı konuşmada ise “Açıkça söyleriz ki Türk topraklarından ve haklarından hiç kimseye verecek bir borcumuz yoktur. Şerefli insanlar olarak yaşayacağız ve şerefli insanlar gibi öleceğiz” demişti. Kazım Karabekir de konuşmasında “Bütün Dünya Bilmelidir ki Boğazlar Türk Milletinin Boğazıdır. Oraya el kaldırtmayız... Kars yaylası da Milli bel kemiğimizdir. Kırdırırsak mahvoluruz.” Diyordu.

1945 Haziran ayında Dünya Ermeni kuruluşları Kars ve Ardahan'ı Sovyet Ermenistan'a ilhak edilmesini kararlaştırmışlardı.¹⁸⁰ Başlattıkları basın kampanyasına Dünyanın çeşitli ülkelerinde yaşayan Ermenilerde katıldı.¹⁸¹ Hatta Sovyetler Birliği daha da ileri giderek İstanbul'da yaşayan Ermenileri Ermenistan'a göç etmeye davet etti. Sovyetler'in kampanyasına bir süre sonra Bulgaristan'da katılmıştı. Ekim ayı sonlarında ise Sovyet askeri kuvvetlerinin Balkanlardaki sayısı arttırılmaya başlanmıştı.

---

¹⁷⁷ *İkinci Dünya Savaşı Yılları*, s. 263

¹⁷⁸ Toker, Metin, *Türkiye Üzerinde 1945 Kâbusu*, Ankara, 1971, s. 40

¹⁷⁹ Toker, a.g.e., s. 41

¹⁸⁰ Gürün, a.g.e., s. 144

¹⁸¹ Erkin, a.g.e., s. 273

Sovyetler Birliği'nin istekleri öğrenilince harekete geçen İstanbul'daki üniversite gençliği 4 Aralık 1945 günü yaptıkları gösteri sonunda fikirleriyle tanınan Tan, Yeni Dünya, La Turgui gazetelerinin idare binalarına ve Berrak kitap evine saldırarak buraları imha etmişti.¹⁸² Pravda, İzvestia, Trend gazetelerinin 21 Aralık 1945 tarihli nüshalarında iki gürcü profesörün mektupları yayınlandı. Mektuplarda Ardahan, Artvin, Oltu, Tortum, İspir, Bayburt, Gümüşhane, Trabzon ve Giresun bölgelerinin Gürcistan toprağı olduğu iddia ediliyor ve buraların Gürcistan'a bağlanması isteniyordu.¹⁸³ Bütün bu istekler büyük bir tepkiye neden oluyordu. Anadolu ajansının yaptığı bir araştırmada Türk Halkı'nın büyük çoğunluğu bir ateşe atılmaya hazırды.¹⁸⁴ Türkiye, açıkça bir Sovyet tehdidiyle karşı karşıya idi. Türkiye bu nedenle İngiltere ve ABD ile diplomatik temaslara başlayarak yardım sağlamaya uğraştı. Ancak Türkiye'de büyük bir kaygı uyandıran Sovyet hareketi Türkiye dışında önceleri aynı tepkiyle karşılaşmamıştı.¹⁸⁵ Amerikan Dış İşleri Bakan yardımcısı Mr. Grew Temmuz 1945'de kendisiyle bu konuda görüşme yapan Türk Büyükelçisi H.R. Baydur'a Molotov'la Selim Sarper arasında Moskova'da yapılan görüşmelerin şimdilik dostane bir fikir teatisine benzediğini bildirerek, Türk hükümetinin Sovyetlere karşı ABD'den istediği teşebbüse geçme isteğini geri çevirmişti.¹⁸⁶ İngiltere ise Türkiye'ye destek vaat etmişti. İngiltere, ABD ile yaptığı görüşmelerde Postdam konferansı öncesinde ortak bir Anglo-Amerikan politikasını belirlenmesini istemiştir.¹⁸⁷

17 Temmuz - 2 Ağustos tarihleri arasında Berlin de yapılan Postdam Konferansının en önemli tartışma konusunu Türk Boğazları oluşturmuştu, Sovyetler Birliği görüşmelerde Montreux Sözleşmesinin Türkiye ve kendisi arasındaki bir sorunmuş gibi davranmış ve bu meselenin halledilmesini istemişti. Churchill, ise Montreux Sözleşmesinin değiştirilmesine taraftar olduğunu ancak Türkiye'den toprak ve üs isteklerinin Türkiye'yi tehdit etmek olacağını ve bu konuda Türkiye'ye

¹⁸² Burçak, *a.g.e.*, s. 181

¹⁸³ *Ayın Tarihi*, Aralık 1945, s. 153

¹⁸⁴ Toker, *a.g.e.*, s. 94

¹⁸⁵ Gönlübol, - Ülman, "*Türk Dış Politikasının Yirmi Yılı 1945-1965*", SBFD, C.XXI, No.I(1966), s. 151

¹⁸⁶ Esmer - Sander, *a.g.e.*, s. 194

¹⁸⁷ Toker, *a.g.e.*, s. 46

baskı yapılamayacağını söylemişti. Truman ise Montreux'un değiştirilmesine taraftar olduğunu fakat boğazlara milletler arası su yolları statüsünün verilmesini, boğazlardan geçişi üç büyük devletin teminatı altına koymayı teklif etti. Sovyetlerin Türkiye'den talep ettikleri arazi istekleri ise iki ülkeyi ilgilendiriyordu. Bu görüşmeler üzerine Stalin bu tekliflere itiraz ederek görüş ayrılığı sebebi ile konunun ertelenmesini istemiştir.¹⁸⁸

Türkiye 1945 yılında Sovyet istekleri ile karşılaşınca tek başına direnmek zorunda kalmış, halen Sovyetler Birliği ile uzlaşma umudunu taşıyan batılı müttefiklerinin desteğini görememişti.

Yalnız Türk boğazlarının bunun dışında olduğunu söylemişti.¹⁸⁹ Truman'ın bu tutumuna askeri uzmanların Boğazlara milletlerarası su yolu statüsünün verilmesinin Boğazların iki yanında belirli bölgelerin silahtan arındırılmasının gerekeceği ve bunun da Türkiye'nin zayıf düşeceği yolundaki açıklamalarının neden olduğu tahmin ediliyordu. Amerikan notasına Başbakan Ş. Saraçoğlu 5 Aralık 1945 günü verdiği cevapta "Gerek barışta, gerek savaşta ticaret ve savaş gemilerinin serbestçe geçiş haklarına dair Montreux sözleşmesinde mevcut hükümleri Türk güvenliği ve egemenliği ile en iyi bağdaştıracak esaslar bir milletlerarası konferansta tayin ve tespit edilecektir... Amerikan görüşü esas bakımından iyi olup tatbikata ait şekil ve kayıtları zamanında tetkik edilmek üzere bir tartışma ve görüşme zemini olarak kabule değer olduğu tartışmasızdır."¹⁹⁰ Demişti.

Amerikanın tutumunu değiştirmesinin en önemli sebepleri, Sovyetlerin Türkiye aleyhine yürüttükleri kampanya ve İran meselesiydi. 1945 yılının sonlarından itibaren Sovyetlerin bu iki ülke üzerindeki niyetleri ABD'nin politikasını gözden geçirmesini gerekli kılmıştı. ABD bu nedenle Türkiye'yi desteklemeye karar vermişti. 1944 yılında bu ülkede vefat eden Türk büyük elçisi Münir Ertegün'ün cenazesini Missouri zırhlısı ile göndermeye karar vermişti. Gemi 1946 Martında yola çıkmıştı. Gemi 5 Nisan 1946'da İstanbul Limanına demirlediği zaman halk bunu

---

¹⁸⁸ *Tahran, Yalta...* s. 244

¹⁸⁹ Ülman, *a.g.e.*, s. 63

¹⁹⁰ Ülman, *a.g.e.*, s. 65

Sovyetler Birliğine karşı ABD'nin Türkiye'ye açık bir desteği olarak değerlendirdi. Bu gerçekte 1945 sonunda ABD donanma bakanı Forrestalin Sovyetlerin İran'da ki tutumlarına karşı Akdeniz'e büyük bir donanma gönderilmesi yolundaki tutumunun bir parçasıydı. Churchill'in "Çok kısa bir süre önce müttefik zaferlerinin aydınlattığı harp alanlarının üzerine gölge düşürülmüştür. Sovyet Rusya komünist enternasyonalinin yakın gelecekte ne yapmayı düşündüğünü kimse bilmiyor. İstilacı ve komünistleştirici hareketlerin eğer ki varsa çizgilerini kimse tayin edemiyor... Uğrunda savaştığımız Avrupa tam gerçekleştirilmiş değildir. Bu Avrupa, Batının sonsuz barış kriterlerine sahip değildir. Dostumuz ve müttefiklerimiz. Rusya hakkında savaş sırasında edinebildiğim tecrübeler bende onların, güçsüzlükten özellikle askeri güçsüzlükten başka hiçbir şeyin karşısında bu kadar az saygılı olmadıkları kanısını yarattı."¹⁹¹ Sözleri de bu durumu anlatıyordu. Bu konuşmanın yapıldığı günlerde kamuoyuna bildirilen Kenan Raporu ABD Dışişleri bakanlığının da aynı kaygıları paylaştığını gösteriyordu.¹⁹² İngiliz Dış İşleri Bakanı Bevin 21 Şubat 1946 günü Avam kamarasında yaptığı konuşmada, "... Şunu açıkça söylemeliyim ki Türkiye'nin bir peyk devlet haline geldiğini görmek istemem. İstedğim şey Türkiye'nin hür ve bağımsız bir devlet olarak kaldığını görmektir."¹⁹³ Sözü İngiltere'nin tutumunu da gösteriyordu.

Sovyet Birliği, Postdam Konferansı kararları uyarınca kendi görüşlerini bildiren notayı 7 Ağustos 1946'da verdi. Nota da:

1- Boğazlar bütün devletlerin ticaret gemilerinin geçişine devamlı olarak açık tutulmalıdır.

2- Boğazlar Karadeniz devletlerinin savaş gemilerinin geçişlerine devamlı olarak açık tutulmalıdır.

3- Özel surette gösterilecek haller dışında, Boğazlar Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin savaş gemilerine devamlı olarak kapalı olmalıdır.

---

¹⁹¹ Halle, J., *Soğuk Harp, Nedenleri-Cereyanı-Sonuçları*, Ankara, 1976, s. 101

¹⁹² Halle, J., *a.g.e.*, s. 105

¹⁹³ Erkin, *a.g.e.*, s. 288-289

4- Karadeniz'e girmek ve Karadeniz'den çıkmak için tabi su yolu olan Boğazlara müteallik rejimin kurulması yalnız Türkiye'nin ve Karadeniz'e kıyısı olan diğer devletlerin yetkisi içinde olmalıdır.

5- Boğazlarda ticari seyrüsefer serbestliği ve Boğazların güvenliğini temin hususunda en fazla ilgili ve bunu gerçekleştirmek için en güçlü olduklarından Türkiye ve Sovyetler Birliği, Boğazların diğer devletler tarafından Karadeniz'e sahili bulunan devletler aleyhine kullanılmasının önüne geçmek amacıyla, bunların savunmasını müşterek temin etmelidir. Tezlerini savunuyordu. Bu notayı ABD ve İngiltere de vermişti. Türkiye, Sovyet notasını cevaplamadan önce bu ülkelerin görüşlerini öğrenmek istedi. ABD, Türkiye'nin müracaatını 15 Ağustos günü değerlendirdi. Başkan yardımcısı Acheson'un önerisi Truman tarafından da kabul edildi. Böylece ABD, Sovyet Birliğine karşı kararlı bir politika takip etmeye karar verdi.

ABD 19 Ağustos'ta görüşlerini içeren notayı Washington'daki Sovyet maslahatgüzârına verdi. Bu notada Boğazlar meselesinin ABD ve bütün ülkeleri ilgilendirdiği bildirilerek Türkiye'nin Boğazlardan sorumlu tek devlet olarak kalmaya devam etmesi ve Boğazlar bir saldırıya maruz kaldığı halde bunun Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi tarafından harekete geçilmesi için apaçık bir sebep teşkil edeceği belirtiliyordu.¹⁹⁴ İngiltere de Amerikan Notasına uyan bir cevap vermişti. Fransa ise Montreux Konferansı sorununun ABD'nin de katılacağı bir konferansla çözülmesini istemişti.

Recep Peker Hükümetinin 14 Ağustos 1946'da okunan programında Türkiye'nin toprak bütünlüğünü ve egemenliğini her şeyin üstünde tutacağını, Cumhuriyet ordusunun Türk Topraklarının dokunulmazlığı ve güvenliğini, devletin şerefini ve haklarını korumak için her zaman görevi başında bulunduğunu ve ABD ile olan münasebetlerimizin karşılıklı saygı ve iş birliği sayesinde devamlı bir gelişme seyri izlediği açıklanmıştı. Türkiye R. Peker Hükümetinin iş başına gelmesinden sonra Batılı devletlerin de tutumlarının netleşmesi sonucu 22 Ağustos 1946'da Sovyet hükümetine cevabi notasını verdi. Notamızda Montreux

---

¹⁹⁴ *Ayun Tarihi*, Ağustos 1946, s. 74–75

Sözleşmesinin savaş ve ticaret gemilerinin Boğazlardan geçişi ile ilgili hükümlerinde bazı değişikliklerin yapılabileceği kabul ediliyordu. Fakat bu sözleşmeyle kurulan rejimin kaldırılması ve Boğazların ortak savunulması istekleri reddedilmişti. Türk hükümetine göre Boğazları iki devletin ortak savunması altına koymak da milli bakımdan Türkiye'nin hiçbir zaman feragat edemeyeceği egemenlik haklarına aykırıdır, bundan sonra notada bu teklifin kabulü Türkiye'nin Boğazlara da oynadığı değişik bir irtibat unsuru rolünün sona ermesi ve Karadeniz devletlerinin sözde güvenliğinin imhası üzerinde kurulması demek olacaktır. Türkiye hükümeti 7 Ağustos tarihli notada ileri sürülen yeni güvenlik sisteminin karşılayacağı Sovyet endişelerinin farkına varamamaktadır. “Cumhuriyet Hükümeti, memleketi nereden gelirse gelsin her tecavüze karşı var kuvvetle savunma görevinin kendisine ait olduğu düşüncesindedir.”¹⁹⁵ Denilerek hükümetimizin kararlılığı gösterilmiştir.

Bundan sonra Sovyetler Birliği 24 Eylül'de ikinci bir notayı Türkiye'ye vererek Boğazlar rejiminin sadece Karadeniz Devletleri arasında tespit edilmesi ve Boğazların ortaklaşa savunulması konusundaki önerisinde ısrar etmiştir.¹⁹⁶ Boğazlar sorununu sadece kendisi ve Karadeniz Devletleri tarafından halletmek isteyen Sovyetler Birliği bu notaları İngiltere ve ABD'ye vermemişti. Fakat Türkiye bu ülkeleri taraf kabul ederek 2. Sovyet notasını bildirmişti. Amerika ve İngiltere, Sovyetler birliğine verdikleri cevaplarda Türkiye'nin yanında yer almışlar ve Sovyet önerilerini reddetmişlerdi. Türkiye de bu destek üzerine 18 Ekim 1946 tarihli notasıyla Sovyet iddialarını reddetti.

1946 yılında Türkiye'ye verilen notalar Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile ilgili olarak duyduğu endişelerin yerinde olduğunu göstermişti. Bu notaların verildiği sırada dünyadaki değişen dengeler, Batılı Devletlerin Türkiye'yi desteklemesine neden olmuştu. Türkiye özellikle 1946 sonundan itibaren ABD'nin açık desteğini almış ve 1947 yılında ilan edilen Truman Doktrininden sonra üzerinde hissettiği Sovyet baskısından önemli ölçüde kurtulmuştu. Marshall yardımı ile Türkiye önemli miktarda ekonomik yardım ve silah temin ederek, alt yapısını ve ordusunun

---

¹⁹⁵ Esmer - Sander, *a.g.e.*, s. 207

¹⁹⁶ *Ayın Tarihi*, Eylül 1946, s. 46-51

durumunu sağlamlaştırmıştı. Türkiye 1948 yılında kurulan Nato'nun içinde de yer almak istemiş fakat bu isteği bir süre için gerekleşememişti. Soğuk Savaşın en belirgin olduğu günlerde Türkiye demokrasiye geçerek, Batılı ülkelerle kader birliği yapmak istediğini belli etmişti. Bu dönemde ABD'nin Sovyetlerin yayılmacı politikasına karşı dünyanın her yerinde sürdürdüğü harekete tam destek veren Türk Hükümeti Birleşmiş Milletler kararlarına da tam riayet etmiş ve BM. Genel kurulunun aldığı karara uyarak bağımsız devletler arasında yer alarak Kore'ye askeri gücünü göndermişti. Kore savaşı Türkiye'nin Nato'ya girmesini ve Batı ile her konuda kaynaşmasını hızlandırmış ve Sovyetler Birliğinden yana duyulan kaygının azalmasını sağlamıştı. Sovyetler de yaptığı hatayı geç de olsa anlamışlar ve Kore Savaşının son günlerinde Türkiye'ye verdikleri notalarla 1945 ve 1946 yılındaki tüm isteklerinden vazgeçtiklerini bildirmişlerdi. Bu tarihten sonra iki ülke arasında soğuk olan mesafeli ilişkiler başlamıştı.

SONUÇ

Çarlık döneminden itibaren Rusya Doğu Anadolu, Boğazlar ve Balkanlar üzerinde yayılmacılık emeli beslemiştir. I. Dünya Savaşı sırasında da Rusya'nın bu emeli devam etmiştir. Rusya Boğazları ele geçirerek, sıcak denizlere inme politikasını bu savaş sırasında da sağlamaya çalışmıştır. Ancak Çanakkale Cephesi'nde Mustafa Kemal Paşanın üstün komuta gücü ve Türk askerinin direnişi Rusya'nın bu politikasını başarısız kılmıştır.

Sovyetler Birliği ile tarih boyunca pek de iyi olmayan ilişkiler kuran Türkiye, Kurtuluş Savaşının en zor dönemlerinde iyi bir dostluk münasebeti kurmuştu. Bu yakınlaşmanın nedeni her iki tarafın da diğer büyük devletlere karşı sahip oldukları çeşitli kaygılardı. Fakat zaman içerisinde Türkiye'nin Batılı devletlerle iyi ilişkiler kurmak istemesi ve bu ilişkileri sağlamlaştırma arzusu Sovyetler Birliği tarafından tepki ile karşılanmıştır. Bu tepkilere karşın Türkiye daima Sovyetler Birliği ile yapmış olduğu anlaşmalara bağlı kalmış; ancak aynı bağlılığı karşı taraftan görememiştir. Sovyetler Birliği'nin 1939 yılında Almanya ile anlaşmasına Türkiye bir anlam verememiş; ancak samimiyetine güvendiği ve müttefik olarak gördüğü Sovyetler Birliğinin kendisi ile de bir anlaşma yapacağına olan inancı tamdı. Bu yolda Şükrü SARAÇOĞLU'nun Moskova'ya gidişi beklenmedik bir şekilde kötü ve kötü olduğu kadar da şanssız bir girişim olmuştu. Bu ziyaret esnasında yapılan görüşmeler neticesinde, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ipler kopmuş ve Türkiye güvenliğinin Batılı devletler ile birlikte hareket etmesine ve onların arasında olmasına bağlı olduğunu görmüştü.

Sovyetler Birliği zaman zaman Türkiye ile olan ilişkilerini iyileştirmek amacıyla İngiltere'nin yardımını da istemiştir. Türkiye ise savaş sırasında tarafsız kalma politikasını sürdürmeye çalışarak, Sovyetler Birliği tarafından yapılan toprak önerilerini de nazikçe kabul etmemiştir. Sovyetler Birliği'nin kazanacağı bir zaferin Türkiye açısından doğuracağı kötü ihtimalleri göz önünde tutan Türkiye, savaş

boyunca Sovyetler Birliği'nden endiŖe duymuŖtur. Buna rağmen tarafsızlık politikasını devam ettirmiŖtir.

1943 Yılı Kasım ayında yapılan Tahran Konferansı'nda Sovyetler Birliği, Türkiye'nin savaŖa girmesi konusundaki tutumunu iyice sertleŖtirmiŖtir. Türkiye ise Almanya'nın yenilmesi ve savaŖın sonucunun ortaya çıkmaya baŖlamasından sonra 21 Ŗubat 1945'te savaŖa girme kararı almıŖtır. Böylece Türkiye zerindeki Almanya ve İtalya yayılmacılık tehlikesi ortadan kalkarken, bu sefer de İngiltere ve ABD'nin kendisine yönelik olumlu politikasından faydalanmak isteyen Sovyetler Birliği tehlikesi ortaya ıkmıŖtır.

Sovyetler Birliği 17 Aralık 1925 tarihli Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık AntlaŖması süresinin dolması zerine Türkiye'nin bu antlaŖmayı uzatma talebini kabul etmeyip, feshetmiŖtir. Daha sonra Sovyetler Birliği'nin Boğazlar zerindeki istekleri ve Kars ile Ardahan illeri üzerindeki hak iddiaları iliŖkilerin daha çok gerginleŖmesine neden olmuŖtur. Bu durum karŖısında İngiltere ve ABD de Sovyetler Birliği'nin Türkiye zerindeki isteklerine karŖı cephe almıŖlardır. Ayrıca ABD, Türkiye zerindeki Sovyet tehdidine karŖı donanmasını Akdeniz'e gndermiŖtir. Böylece savaŖ sonrası da İngiltere ve ABD, Sovyetler Birliği'nin istek ve emellerine karŖı Türkiye'yi desteklemiŖlerdir.

Sovyetler Birliği tarih boyunca güçsüz ve aciz olduğu durumlarda Türkiye ile dostluk iliŖkileri içerisinde olmuŖ, kendisinin gl olduğu durumlarda ise sürekli olarak Türkiye'ye baskı yapmıŖ ve tehdit etmiŖtir. Bu dŖnceleri onaylarcasına İkinci Dünya SavaŖı neticesinde Türkiye'nin toprak bütünlüğünü bozmayı hedefleyen eŖitli isteklerde bulunmuŖtu. Bu istekler neticesinde Türkiye kendi güvenliğini tesis etmek amacı ile Batılı ülkelerle iyi iliŖkiler kurmaya ynelmiŖ ve tüm dünyada meydana gelen olaylar sonucunda Türkiye NATO'ya girmiŖ ve böylece Batı savunması içerisinde yer almıŖtı. Buna ek olarak Türkiye; Avrupa Konseyi ve Avrupa Birliği gibi demokratik kuruluŖların alıŖmalarına katılmakta ve Avrupa Birliği yesi bir ülke olma arzusundadır.

Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile olan iliŖkileri Cumhuriyet Dönemi dıŖ politikasında sürekli belirleyici bir rol almıŖtı. 1945 yılında İkinci Dünya SavaŖının

Sovyetler Birliğinin galibiyeti ile sonuçlanmasının ardından Türkiye, duyduğu güvenlik tehdidi sebebiyle Batı İttifakı içerisinde yer almış; fakat her zaman için Sovyetler Birliğinin iç işlerine karışmaktan ve onu tahrik etmekten kaçınmıştır. Ayrıca çeşitli antlaşmalarla iyi komşuluk ilişkileri kurmaya çalışmıştır. Stalin'in ölümünden sonra Türkiye'nin arzu ettiği gelişmeler yaşanmış ve Sovyetler Birliği ile ilişkilerde iyileşme kıvılcımları görülmüştür. Sürekli olarak barışçı bir dış politika izleyen Türkiye, Kuzey komşusunda bu barışçı politikaya karşılık bulamamıştır. Görünüşte dostane olan ilişkilerde aslında Sovyet tarafı sürekli olarak Türkiye'nin iç işlerine karışıyor, ülkedeki sosyalist ve ayrılıkçı hareketleri destekliyor, savaşlar neticesinde ulaşamadığı emellerine kaleyi içten fethederek ulaşmaya çalışıyordu. Bütün bunları yaparken Türkiye'nin ekonomik olarak kalkınmasına çeşitli yatırımlar yaparak destek olmuştu. Bu desteğin ve yatırımların nedeni; Türkiye'yi tamamen Batılı ülkelere kaptırmamak, onlarla meydana gelebilecek bir entegrasyonun önüne geçmektir.

Ancak Sovyetler Birliği 1980'lı yıllarda kendi politikalarından kaynaklanan problemler ve dünyadaki değişen koşullar neticesinde Batılı ülkelerle olan ilişkilerini geliştirmeye ve askeri alana yapmış olduğu yatırımlarını ülkenin ekonomik olarak kalkınmasına ve ülkenin refah düzeyinin yükselmesine yönelik kullanmaya başlamıştı. Sonuçta ülke içerisinde meydana gelen darbeler neticesinde Sovyetler Birliği dağılmıştı.

Dünyada bir süper güç olarak değerlendirilen Sovyetler Birliğinin dağılmasıyla birlikte bir belirsizlik dönemi ortaya çıkmıştı. Bu dönem içinde belli bir müddet kendi iç siyasi ve ekonomik meseleleri ile mücadele etmek zorunda kalan Rusya bir süre sonra Sovyetler Birliğinin dağılması ile ortaya çıkan devletlerle Bağımsız Devletler Topluluğu adı altında bir entegrasyona gitmiştir. Türkiye ise Karadeniz İşbirliği ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile olan siyasi ve ekonomik ilişkilerini sürekli geliştirme ve bu ülkelerin dostluğunu kazanma yoluna gitmiştir.

KAYNAKLAR

A. ARŞİVLER

Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüd (Atase) Başkanlığı Arşivi *

Ankara Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

B. KİTAPLAR ve MAKALELER

Açıkalin, Cevat, “Cevat Açıkalin’ın Anıları: İkinci Dünya Savaşının İlk Yılları (1938-1939)”, *Belleten*, Ankara 1992, C. LVI, s.217

Akşin, Abdülahat, *Atatürk’ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, İnkılap ve Aka Kitabevi, İstanbul 1964

Armaoğlu, Fahir, “İkinci Dünya Harbinde Türkiye”, *SBFD*, C.XIII, No.2 (Haziran 1958), s. 150

“Atatürk’ün Dış Politika İlkeleri”, *Atatürk’ün Ölümünün 50. Yılı Sempozyumu*, 1989, s. 185
20.yy. Siyasi Tarihi(1914-1980), Ankara 1984

Arun, H., *2. Dünya Harbinden Konferanslar*, Ankara 1953

Ayın Tarihi, Ankara Şubat 1943, nu.111, s. 111

Ayın Tarihi, Aralık 1945, s. 153

Ayın Tarihi, Ağustos 1946, s. 74–75

Ayın Tarihi, Eylül 1946, s. 46–51

Baltalı, Kemal, *1936–1956 Yılları Arasında Boğazlar Meselesi*, Ankara, 1959

Barutçu, Faik Ahmet, *Siyasi Anılar 1939–1945*, İstanbul, 1977

Bilge, A.Suat, *Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri 1920–1964*, Güç Komşuluk, Ankara,1992

Birsel, Cemil, *Türk Boğazları*, İstanbul 1948

- Burçak, Rifat Salim, *Moskova Görüşmeleri ve Dış Politikamız Üzerindeki Tesirleri*, Ankara, 1983
Türk-Rus-İngiliz Münasebetleri, İstanbul, 1946
- Denniston, Robin, *Churchill's Secret War, Diplomatic Decrypts, The Foreign Office And Turkey 1942–1944*, New York
- Deringil, Selim, *Denge Oyunu (İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası)*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1994
- Dışişleri Bakanlığı Yayınları, Montreux *ve Savaş Öncesi Yılları*, Ankara 1973
Türkiye Dış Politikasında 50 yıl İkinci Dünya Savaşı Yılları, Ankara, 1973
- Duman, Sabit, *Türkiye'nin Ortadoğu Politikası (1923–1938)*, Ankara, 2000
- Erendil, Muzaffer, *Türk-Rus İlişkileri*, Genelkurmay Harp Tarihi Yayınları, Ankara, 1975
- ERKİN, Feridun Cemal, *Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*, Başnur Matbaacılık, Ankara, 1968
Dış işlerinde 34 yıl, Ankara, 1980
- Esmer, Ahmet Şükrü, *Siyasi Tarih 1919–1939*, Ankara 1953
- Esmer, Ahmet Şükrü - Sander, Oral, *Olaylarla Türk Dış Politikası 1939–1945 Dönemi*, Ankara, 1993
- Gönlübol, Mehmet - Sar, Cem, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1994
- Gönlübol, Mehmet – Kürkçüoğlu, Ömer, “Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasına Genel Bir Bakış”, *Atatürkçü Düşünce*, 1992, s. 1056-1057
- Gönlübol, - Ülman, “Türk Dış Politikasının Yirmi Yılı 1945–1965”, *SBFD*, C.XXI, Nu.I(1966)
- Güçüyener, Nuri, *İkinci Cihan Savaşı'nın Avrupa Cepeleri*, Ankara, 1950
- Gürsel, Haluk F., *Tarih Boyunca Türk-Rus İlişkileri*, Ak Yayınları, İstanbul 1968

- Gürün, Kamuran, *Türk-Sovyet İlişkileri (1923–1950)*, TTK Yayınları, Ankara, 1991
Dış İlişkiler ve Türk Politikası, Ankara, 1983
“İngiltere ve Fransa’nın Türkiye’yi Savaşa Sokma Çabaları”,
Bellekten, LII/92, s. 1459
Savaşan Dünya ve Türkiye, Bilgi Yayınları, İstanbul, 1986
- Halle, J., *Soğuk Harp, Nedenleri-Cereyanı-Sonuçları*, Ankara 1976
- İnan, Yüksel, *Türk Boğazlarının Siyasal ve Hukuksal Rejimi*, Ankara, 1986
- İnönü’nün Söylev ve Demeçleri*, İstanbul, 1946
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, *Politika’da 45 Yıl*, Ankara, 1968
- Kurat, Yuluğ Tekin, “Elli Yıllık Cumhuriyetin Dış Politikası (1923–1973)”, *Bellekten*,
C. XXXIX, s. 154, Nisan 1975, s. 270
- Mumcu, Ahmet, *Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi*, Ankara, 1997
- Öndeş, Osman, *İkinci Dünya Savaşı (1939–1945)*, İstanbul, 1974
- Toker, Metin, *Türkiye Üzerinde 1945 Kabusu*, Ankara, 1971
- Toluner, Sevin, *Milletlerarası Hukuk Dersleri*, İstanbul, 1989
- Uçarol, Rıfat, *Siyasi Tarih (1789–1994)*, Gözden geçirilmiş ve Genişletilmiş IV.
Baskı, İstanbul 1995
- Ülman, A.Haluk, *Türk-Amerikan Diplomatik Münasebetleri (1939–1947)*, Ankara,
1961
- Ünal, Tahsin, *Türk Siyasi Tarihi*, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1958
- Sander, Oral, *Siyasi Tarih (1918–1994)*
- Sarınay, Yusuf, *Türkiye’nin Batı İttifakına Yönelişi Ve Nato’ya Girişi*, Ankara, 1988
- Soysal, İsmail, *Türkiye’nin Siyasal Antlaşmaları (1920–1945)*, TTK Yayınları,
Ankara, 1989
Türk Dış Politikası İncelemeleri için Kılavuz (1919–1993), İstanbul
1993
Türkiye’nin Dış Münasebetleri ile İlgili Başlıca Siyasal Antlaşmalar,
İş Bankası Kültür Yayını, Ankara 1965

S.S.C.B. Dışışleri Bakanlığı Stalin-Roosevelt ve Churchill'in Gizli Yazışmalarında Türkiye (1941-1944), çev. Levent Konyar, Havas Yayınları, Birinci Baskı, Ocak 1981, Nu:88-89

Yüceer, Saime, *Milli Mücadele Yıllarında Ankara-Moskova İlişkileri*, Ekin Kitabevi, Bursa,1997

Weisband, Edward, *2. Dünya Savaşında İnönü'nün Dış Politikası*, çev. M. Ali Kayabal, Milliyet Yayınları

ATASE Arş; Başvekalet Kararlar Dairesinin 29 Ağustos 1939 gün ve 6/4553 sayılı yazısı.

“Avrupa durumunun aldığı son şekil üzerine ve ülkemizin savunması ve her hangi bir baskına karşı hazır bulunması için alınacak önlemler hakkında 25 Ağustos 1939’da Cumhurbaşkanının başkanlığında Dolmabahçe’de tetkik ve müzakereler ve 28 Ağustos 1939’da toplanan Bakanlar Kurulundaki görüşmeler sonunda aşağıdaki hususların uygulanmasına karar verilmiştir:

Trakya ve Batı Anadolu’daki dört kolorduya mensup tümenlerin seferberlik ilan edilmeden takviyesi.

Terhis zamanı gelmiş olan Trakya’daki askerlerin terhislerinin yapılmaması.

Bu kolordulara ait taşıt vasıtalarının tamamlanması.

Duruma göre, gerekirse, kısmi seferberlik yapılması.

İleride görülecek yeni durumlara göre genel seferberlik kararı verilmesi hususlarının safha safha takibine ve icrasına karar verilmiştir.

Başbakan Refik Saydam

Türk-İngiliz-Fransız İttifak anlaşmasına ekli:

ASKERİ SÖZLEŞME

Fransa Cumhuriyeti, Büyük Britanya ve Kuzey İrlanda Birleşik Krallığı ve Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri bu günkü tarihle yapılan Antlaşmada öngörülen hallerde hareket birliğini ve karşılıklı yardımı gerçekleştirmeye mahsus askeri önlemler üzerinde anlaşma arzusunu göstererek aşağıdaki hükümleri kararlaştırmışlardır:

MADDE-1

Taraflar bugünkü tarihli anlaşma ile öngörülen hallerden biri ortaya çıktığı takdirde, düşman saldırılarının gelişmesine gecikmeksizin karşı konması maksadıyla, birbirine danışmaksızın bu anlaşma hükümlerini tam uygulayacak askeri önlemleri alacakları, keza kararlaştırılmıştır.

MADDE-2

Taraflar başka bir devletin Balkan bölgesinde bir girişimi halinde şayet haller ve koşullar Bulgaristan'ın taraflardan biri aleyhine yönelik bir harekete katılmasını tahmin ederse Türkiye'nin Bulgaristan'ı kımıldatmamak için, çıkabilecek çeşitli durumlara uygun önlemler alacağını kararlaştırmışlardır.

Yukarıdaki fıkralarda öngörülen önlemlerin uygulanması esnasında, Fransa ile Birleşik Krallığın da, aynı gaye için başlatılan müşterek gayretleri uyumlu kılmak için gereken önlemleri kendi taraflarından alacakları, keza kararlaştırılmıştır.

MADDE-3

Taraflar bugünkü anlaşma hükümlerini uygulama sahasına sokan ve İtalya'nın düşmanca bir hareketini gerektiren bir durum karşısında On iki adanın mümkün olan süratte tehlikesiz hale getirmesi hususundaki menfaatleri konusunda aynı görüştedirler.

Bunun sonucu olarak, yapılacak bir hareket, diğer iki devletin tahsis edebilecekleri deniz ve hava kuvvetlerinin işbirliği ile Türk kuvvetleri tarafından sevk ve idare olunacaktır. Deniz ve havada üstünlüğün sağlanmasında, bahis konusu adaların soyutlanmasına ve bunların garnizonlarının hareketsiz bir duruma sokulmasına yönelik önlemler, bu harekate göre, mümkün olduğu kadar öncelik taşıyacaklardır.

Bu hareket için kabul edilecek planlar, emir ve komutanın düzenlenmesi, hareketin sonraki safhaları ve bunlara tekabül eden hedefler -tahsis edilecek kuvvetler-gereken taşıt vasıtalarının toplanması ve kullanma yerinde gemiden çıkarılma işleminin korunması v.s. bu askeri sözleşmenin geçerliliğinin başlamasından sonra ilgili genelkurmaylar arasında tespit edilecektir.

Bu harekate Fransız katılımı, Doğu ordularından ayrılacak hava kuvvetleriyle olacak ve bu hava kuvvetleri için barış zamanından itibaren Türk topraklarında hava üsleri hazırlanacaktır.

MADDE-4

Yunan topraklarının savunulması esas itibariyle Yunan ordusunun görevi olmakla beraber bu anlaşmaya imza koyan taraflar diğer bir devletin saldırısı halinde bu devletin Selanik'i ele geçirmesine meydan bırakmamak ve başlangıçtan itibaren bu bölgede müşterek düşmana karşı savunmaya müttefikler arası bir nitelik vermek hususundaki faydayı kabul ederler.

Yunan Trakya'sı topraklarının mülki tamamlılığı ve Türk Trakya'sı ile irtibatın ve ulaşımın devamı için alınacak önlemler hususunda Türk ordusu, tehdiye uğrayabilecek bölgede, ikinci maddede belirtilen genel koşullara göre yardım edecektir.

Aşağı Adriyatik ve Yunan denizinde Düşmanın deniz ulaşımını bozan ve güçleştiren her türlü deniz faaliyeti Selanik'in korunması hususunda karada yapılacak harekate etkin bir şekilde tesir edeceği kabul edilmiştir.

Fransa, Doğudan, aşağıdaki 5'inci maddedeki koşullar dahilinde nakledilecek bir sefer kuvvetiyle başlangıçtan itibaren Selanik bölgesinin savunmasına katılmaya hazırdır.

Balkan hareket alanında olduğu kadar bu bölgeye komşu deniz muntikasında harekatta bulunacak müttefik kuvvetlerin irtibatının ve çalışmalarının ahenkli yapılmasını kolaylaştırmak maksadıyla Fransa Selanik'e bir yüksek askeri kişi yollamaya hazırdır.

Türk Genelkurmayı bu kararları Yunan Genelkurmayına bildirmeyi ve sonuç olarak imkan bulunduğu taktirde Yunan topraklarında alınacak önlem ve tertipleri Yunan Genelkurmayı ile birlikte incelemeyi kabul eder. Fransız ve İngiliz Genelkurmayları bu temaslardan haberdar edilecektir.

MADDE-5

Türkiye topraklarında ve Marmara denizinde müttefik nakliyatını kolaylaştırmayı kabul eder. Bahsedilen kolaylıklar her özel durum için tayin edilecek koşullar ve öncelikler sırasına göre yolların, demiryollarının, limanların ve uçak alanlarının v.s. kullanımını içine alır.

Bu anlaşmayı uygulanırken göz önünde bulundurulması mümkün olan hareketlerin şekli, ilgili kurmaylar arasında hasil olacak anlaşma üzerine, Doğudan getirilecek kıtaların demiryollarıyla Türk topraklarından nakilleri için bu kıtaların bir uçtan diğer uca kadar bindirilmiş olan trenlerden istifade etmesi ve bu trenlerin sonra başlangıç garlarına en kısa zamanda geri verilmelerine karar verilmiştir.

Diğer taraftan Türk makamlarıyla mutabakat sağlandıktan sonra, müttefik kuvvetler Türk deniz ve hava limanlarında kendileri için üsler tesis edebilecekler ve bunlara ait ikmal işleri yapabileceklerdir. Bu husustaki gerekli anlaşmalar barış zamanından itibaren ilgili kurmaylar arasında inceleme konusu olacaktır.

MADDE-6

Romanya'ya karşı diğer bir devletin saldırısı halinde, Romanya topraklarının savunulması Romanya ordusunun görevidir.

Bu günkü tarihli anlaşma hükümlerine göre Romanya'ya yapılacak yardım şöyle olacaktır. Aracılıkla, yukarıda ikinci madde hükmü gereğince Türkiye tarafından alınan askeri önlemlerle, doğrudan doğruya duruma göre, Fransız ve İngiliz kuvvetlerine mensup unsurlarla Türkiye, 5'inci maddede kararlaştırıldığı gibi kendi topraklarından insan ve malzeme geçişini kolaylaştıracaktır.

MADDE-7

Taraflar Doğu Akdeniz'de durumun gelişmesinin, doğudaki kara hareketının olgunlaşması üzerinde önemli etki ve yansımaları tanınmaları konusunda aynı düşünceleri paylaşırlar.

Taraflar, Türkiye kıyılarını düşmanın denizden gelecek devamlı hareketına karşı korunmuş bulundurmak, Ege denizinde hareketın himayesini temin etmek ve Akdeniz'in tamamında düzenli bir deniz trafiğini kurmak için Akdeniz'deki deniz üstünlüklerinden yararlanmakta ortak menfaatlarının bulunduğu anlayışındadır.

MADDE-8

Taraflar, Fransa ve Birleşik Krallık tarafından Türkiye'ye mümkün olan bütün maddi yardımın yapılmasını bu günkü tarihli anlaşmanın uygulanması için ortak hareketleri menfaati icabı olarak tanırlar.

MADDE-9

Taraflar işbirliklerini ilgilendiren mahiyette kendi kurmaylarının yabancı kuvvetler hakkında edindikleri her türlü istihbaratı imkan nispetinde birbirlerine vermeyi ve istihbaratın araştırılmasını birbirine kolaylaştıracak önlemleri birlikte almayı kararlaştırmışlardır.

Savaş zamanında, Türkiye ile batı Müttefikleri arasında, harekata ait gerekli istihbaratın yapılması meselesi, daha barış zamanından itibaren, kurmaylar arasında inceleme konusu olacaktır.

MADDE-10

Bu askeri anlaşma Türkiye-Birleşik Krallık ve Fransa arasında bu günkü tarihle yapılan antlaşmanın ayrılmaz bir parçası olarak kabul edilecektir.

Antlaşma, bu anlaşma ile aynı zamanda ve aynı koşullar altında yürürlüğe girecektir.

İmzaya, usulüne göre yetkilendirilmiş aşağıda imzaları bulunan delegeler bu sözleşmeyi, ihtiva ettiği hükümleri onaylayarak imzalamışlar ve mhrlemışlerdir.

Ankara'da üç nüsha olarak, bin dokuz yüz otuz dokuz yılı Ekimin on dokuzunda yapılmıştır.

*R.Massigli   H.M.Knatchbull-Hugessen   Dr.Refik Saydam
A.Weygand   A.Wavell   F.akmak ”*

ATASE Arş; Genelkurmay Başkanlığının 13 Ağustos 1943 gün ve Hv.Müşavirliği H.Hv.Ş. 34915 sayılı yazısı.

Adana Görüşmelerinin kararları çerçevesinde, Genelkurmayda İngiliz askeri heyeti ile müzakereler yapılmakta, savaşa girildiğinde kara birliklerine yapılacak yakın hava desteği sağlayacak hava birlik ve tesislerin yerleri ile ilgili kararlar alınmaktaydı. Genelkurmay Hava Müşavirliğinin aşağıdaki yazısından olası bir savaşta Türk ve İngiliz hava unsurlarının tertiplenmesi ve yakın hava desteği için kurulacak tesisler ile ilgili düzenlemeler şöyle kararlaştırılmıştı:

“1. Bir harp halinde Türk-İngiliz hava birliklerinin müşterek hareketinin teferruatı Ankara’ya gelen üçüncü planlama heyetiyle uzun boylu müzakere edilmiştir. Buna göre Karadeniz Boğazı bölgesinde İnci Ordu ile işbirliği yapacak Türk ve İngiliz hava birlikleri Karadeniz Boğazı doğusundaki meydanlara yerleştirilmiş ve Boğaz batısındaki Yeşilköy meydanının ancak iş meydanı ve gece avları için kullanılması kararlaştırılmıştır.

2.İnci Ordu ile işbirliğini tanzim edecek olan direkt destekleme kontrolünün İzmit’e konması ordu ile temas bakımından uzak görülse de Yeşilköy’de bulunmasında muharebe hareketlerinden zarar görmesi, birliklere uzak kalması gibi mahzurları olacaktır.”

Genelkurmay Başkanlığından 24 Mayıs'ta İngiliz Deniz Ataşeliğine yazdığı yazı:

“Orgeneral Wilson ile Ankara’da 16,17 ve 19 Nisan 1943’te yapılan görüşmelerde aşağıdaki hususlar kararlaştırılmıştır:

- 1. Türkiye bir taarruza uğradığında Çatalca ve Demirkapı mevzilerine taarruz edecek düşmanın yan ve gerilerine tanklarla çıkmak ve buralardan taarruz etmek için Marmara’nın kuzey kıyılarının bu bakımdan keşfi.*
- 2. İzmir’in bir üs olarak kullanılması ve zırhlı birliklerin malzemelerinin karaya çıkarılması için liman malzemesinin yeterliliğini keşif ve tetkik.*

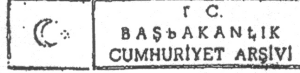
Bu konularda Genelkurmay’da kafi bilgi vardır. Bir yetersizlik tespit edilirse bizimle fikir alışverişi için sivil elbiseli bir deniz subayı gelecektir.

Bu konularda 1940’taki karargah görüşmelerinde, 1941’de Korgeneral Cornwall heyetiyle yapılan müzakerelerde İzmir limanı ve buradaki üs tesisatı yapılması ve elverişli alanlar, liman malzemesi konuları görüşülmüştü.

Vereceğiniz listeyi hazırlamadan evvel bunların gözden geçirilmesini, bunlardan istifade edilmesini uygun görüyoruz.

T. C.
Hariciye Vekâleti
Üçüncü Daire Umum Müdürlüğü

Şube 4
U. No. 28475
H. No. 150
Lef: .....

Yüksek Başvekâlete

Ankara 11 Haziran 1942 194

Bulâsa .....

Ahiren Alman Sefiri ile vâki olan görüşmem esnasında Türk-Sovyet hududu mintakalarında türk toprakları üzerinde son zamanlarda uçduğu görülen yabancı tayyarelere temas etmişdim. Bu defa Alman Sefaretinden Vekâletimize tevdi edilen bir muhtıradada, Alman Hava Genelkurmayından aldıkları malûmata atfen alman hava kuvvetlerinin türk-sovyet hudud mntakasına civar sovyet topraklarında henüz faaliyete geçmemiş olduğu cihetle mevzu bahis yabancı tayyarelerin alman tayyareleri olmasına ve Kars civarında bulunan "Planör"ün de Almanlara mensub bulunmasına maddeten imkân mevcut olmadığı bildirildikten sonra Sovyetlerin elde ettikleri Messerschmitt 109 ve 110 ve Yunkers 87 tipinde alman tayyarelerini tâmir ederek alman işaretleri altında kullandıkları Alman Genelkurmayınca tesbit edilmiş bir keyfiyet olduğu ve bunun, mezkûr Genelkurmayın fikrine göre, türk-alman münasebâtını ihlâl maksadile yapıldığı, ve bu müşahedete rağmen Alman Hava Genelkurmayının, prensip olarak, türk topraklarına riayet edilmesi ve bu topraklar üzerinde uçulmaması zımında bütün hava birliklerine talimât vermiş olduğu ilâve edilmektedir.

Derin saygılarıma terdifen arz ederim.

Hariciye Vekili

M. N. K.

*M. N. K. arz edildi; hüfzî
16.6.1942*

S. S. S.

Yüksek Başvekâlete ve G.K. Başkanlığına vazıldı.

030 10 232 562 11

M. N. K.

11-6-982 5118

EK 7

T. C.
BAŞVEKÂLET
DARİSİ DAIRESİ MÜDÜRLÜĞÜ
Karar sayısı:
2

GİZLİLİĞİ 20/06/1994 tarih ve
0339 Sayılı Onayla KALDIRILDI

Kararname

12376

19/10/939 tarihinde Ankarada imza ve 3738 sayılı kanunla ka-
bul ve tasdik edilmiş olan Türk - Fransız - İngiliz karşılıklı yer-
dım muahedesile merbutlarının âkit taraflardan birinin arzusu üzerine
on beş sene sonra feshedilebileceği muahedenin dokuzuncu maddesile ka-
bul edilmiş olmakla beraber muahedeye merbut hususi anlaşmanın I,4 ve
5 inci maddelerile kabul edilen hususatın tamamen ifasının ancak yir-
mi senede temin olunabileceği cihetle muahede , mezkûr on beş senelik
müddetin hitamında âkitlerden birisi tarafından fesh olunsa dahi , ta-
rafımızdan ifası icap eden vecibeler kaldığı takdirde bunların , mu-
ahede ve merbutları meriyette imiş gibi ifasına devam olunması husu -
sunda Fransa ve İngiltere büyük elçilikleriyle testi olunan ilişik no-
talarla tarafımızdan yapılan teahhüdün tasdiki ; Hariciye Vekilliği-
nin 17/II/939 tarih ve 52223/445 sayılı teklifi üzerine İora Vekille-
ri Heyetinin 20/II/939 tarihli toplantısında kabul olunmuştur .

REİS İCUMHUR

İsmail İnönü

Ba. V. Ad. V. M. M. V. Da. V. Ha. V.
İ. İ. Aydın *Behin Özyürek* *İ. İ. Aydın* *İ. İ. Aydın* *İ. İ. Aydın*

Ma. V. Mi. V. Na. V. İk. V. S. İ. M. V.
İ. İ. Aydın *İ. İ. Aydın* *İ. İ. Aydın* *İ. İ. Aydın* *İ. İ. Aydın*

G. İ. V. Zr. V. Mu. Mü. V. Tl. V.
İ. İ. Aydın *İ. İ. Aydın* *İ. İ. Aydın* *İ. İ. Aydın*

0.50 18 01 02 16

EK 6

EK F

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

C. H. P. B. M. M. GRUPLU

SAYI

C.H. Partisi B.M. Meclisi Grubu bu gün (17/10/1939) öğleden sonra
Reisvekilî Seyhan mebusu Hilmi Uranın riyasetinde toplandı:
Kürsüye gelen Başvekil Dr. Refik Saydam Moskova'da ^{Sovyetlerle} ~~Ruslarla~~ Hariciye
vekilimiz arasında cereyan etmekte olan müzakereler hakkında berveghi -
ati izahat ve beyanatta bulundu:

Hariciye Vekilimiz Moskovaya giderken Sovyetlerle aramızda ne yolda
bir muahede yapılabileceği iki hükümet beyninde görüşülmüştü. Moskova-
da bu esaslar dahilinde cereyan eden müzakerelerin bir itilâfa varması
mümkün olamamıştır.

Bunun sebebi, Sovyet hükümetinin Hariciye Vekilimize büsbütün yeni

030 01 422486

EK 9.1

EKG

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
OSMANLI ARŞİVİ

C. H. P. B. M. M. GRUPU

.SAYI

2

teklifler serdatmış olmalıdır. Bu yeni teklifleri Türkiye ile İngiltere ve Fransa arasında Sovyetlerin vukufu dahilinde takarrür eden esaslarla talif etmek mümkün olmadığı gibi emniyetimiz bakımından bize verilen garantilerin bizden istenen taahhütlere tekabül etmemekte bulunduğu ve boğazlar üzerinde de Türkiye'nin ~~iki taraf~~ ^{beşerînel umumî in} taahhütlerinden ^{tevkîfî} tevakkî etmeği esas ittihaz eden siyasetine Sovyet metalibi uygun görülmediği cihetle Türkiye-Sovyet Rusya müzakeratının bu defa Moskovada intacı mümkün olamamıştır.

Bununla beraber Sovyetlerle olan müasebatımız eskisi gibi dostane esaslarda berdevam bulunmaktadır.

Hükümetçe ittihaz edilen hareket tarzını tasvir eden beyanatta bulunan bazı hatipleri de dinledikten sonra grup umumî heyetince Başvekilin

ba

030	01			42	248	6
-----	----	--	--	----	-----	---

2

EK 9.2

EKG

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

C. H. P. B. M. M. GRUPU

SAYI

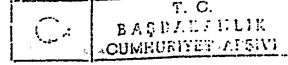
3

beyanını mütefiken tasvip olundu. Ve riyaatçe celseye nihayet
verildi.

030	01			42	248	6
-----	----	--	--	----	-----	---

EK 9.3

EKG

T. C.
BAŞVEKÂLET
KARARLAR DAİRESİ MÜDÜRLÜĞÜ

Kararname

Karar sayı

1

16056

Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti; Almanya - Sovyetler
Birliği harbi dolayısıyla hasıl olan vaziyet muvacehesinde bitaraflik
ilânına İcra Vekilleri Heyetinin 22/6/94I tarihli içtimanda karar
vermiştir.

22/6/94I

REİSİCÜMHUR

İsmail Lütfü

Bş. V. Ad. V. M. M. V. Da. V. Ha. V.
S. F. Özyıldırım *A. Memiş* *T. Arslan* *Saygı İyşek* *S. Şenel*

Ma. V. Mf. V. Na. V. İk. V. S. İ. M. V.
A. Özgür *Günel* *A. F. Celal* *M. Akın* *A. Alataş*

G. İ. V. Zr. V. Mü. V. Ti. V.
B. Karadın *M. İyşek* *C. K. Güneş* *S. Özgür*

080 18 01 95 54 1

030.18.1.2/95.54.1

EK 5

EK H

Sayın Vehbi Demirel

Başvekâlet müsteşarı

Ankara

Sizden

Emek karakolunda

Muharip taraflar ve bilhassa , sovyetler aleyhinde bilvasıta ve ya bilavasita bir takım neşriyat olduğunu görüyorum . Karikatür gazeteleri de bu meyandadır. Bunun her gün takibinden ise , idarei ürfiye kumandanına etraflıca bir talimat vererek ve diğer bir telgirafımda yazdığım gibi İstanbul matbuat bürosunu işler bir hale getirerek ve idarei ürfiye kumandanlığı ile ~~YEMEKXEMEK~~ temasını temin ederek , bu gibi neşriyatın önüne geçilmesi muvafık ol ur. Neticenin acele bildirilmesini rica ederim.

Başvekil

Dr. Refik Saydam .

Sizden

18. Temmuz. 1941

0,55

R. Ömür

030	01			30	175	11
-----	----	--	--	----	-----	----

EK 8.1

Bas vetalet yitsete matamendan
antrasoda bas vetalet mustesee velle
demirele yapilmak igre got aleli ibareli
ve hile nolu bu vetalet a.g.t tal olunde
18-7-41

Republica Telgraf
Memuru

F. Furdunoglu

030	61			30	179	1
-----	----	--	--	----	-----	---

2

EK 8.2

EK I

BAŞVEKÂLET MÜSTEŞARLIĞI
Başvekkâlet
Hususi Kalemi Müdürlüğü
Hususi

Gönderen	Ensihi		Alınan	Harap tarihi	
	Numarası			İstik tarihi	
Gönderilen	Tam		Alınan		
	Şifresi				

Sayın Bay Vehbi Demirel
Başvekkâlet Müsteşarı
Ankara

Emek darulalıdır :

Muharib taraflar ve bilhessa , Soviyetler aleyhinde bilvasıta veya bilâvasıta bir takım neşriyat olduğunu görüyorum , Karikatür gazeteleri de bu meyandadır . bunun her gün takibinden ise , İdarei Örfiye Kumandanına etraflıca bir talimat vererek ve diğer telgrafımda yazdığım gibi İstanbul Matbuat bürosunu işler bir hâle getirerek , ve İdarei Örfiye Kumandanlığı ile temasını temin ederek , bu gibi neşriyatın, önüne geçilmesi çok muvafık olur . Neticenin bildirilmesini rica ederim .

Başvekil .

030 91 30 479 1

EK 8.3

EK I

BAŞVEKÂLET
Başvekkâlet
Hususî Kalem Müdürlüğü
Hususî

Gönderen	Konu		Gönderen	Tarih	
	Şifre			Tarih	
Alınan	Konu		Alınan	Tarih	
	Şifre			Tarih	

Cok acele

Tel

Sayın Vehbi Demirel
Başvekkâlet Müsteşarı

ANKARA

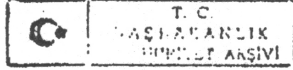
İstanbul'daki matbuat bürosunun hiç bir işe yaramadığını evvelce Selim Sarper'e söylemişdim . Oraya merkezin fikirlerini bilen iki üç kişilik ve acele vak'alarda karar kabiliyeti olan bir gurubun gönderilmesi muvafık olacağında mutabık kalmışdık . Bu büro hala değişmedi . İstanbul'daki memurun derhal Ankara'da bir vazifeye naklini ve İstanbul'a da şimdilik yukarıdaki vaziyetlerde iki kişinin gönderilmesini muvafık görüyorum . Matbuat Umum Müdürlüğüne tebliği için yapıldığının bildirilmesini rica ederim .

Başvekkil

030 01 30 179 1

EK 8/4

T. C.
Hariciye Vekâleti
Ümum Evrak Müdürlüğü
Af

Geldiği yer : Londra
Yazıldığı tarih : 11.2.1943
Geldiği tarih : 13.2.1943
Numarası : 65

AÇIK TEL

Hariciye

Ankara

Başvekil Lr.Churchill bu gün öğle vakti başlayıp bir buçuk saat kadar devam eden Casablanca konferansı, Adana seyyahati, avdetinde İngiliz Ordusunun Almanlardan kurtardığı ilk İtalyan şehri diye tarif ettiği Trablusgarb'i ziyareti hakkındaki nutkunu söyledi.

Bu sırada İngiliz efkârı umumiyesini en ziyade meşgul eden Atlantik muharebesi ismini verdikleri ve Alman Tahtelbahırleri yüzünden uğradıkları nakliye gemileri ve hamuleleri kıymetli malzeme itibarıyla ağır zayıfları olduğundan, söze buradan başlayarak bu tarzı harbin geçirdiği safahatı hülâsa ettikten sonra son iki ayda gemi zayıflarının evvelkilerine nazaran en az olduğunu, keza evvelkilere nisbeten Alman Tahtelbahir zayıflarının çok olduğunu, altı ay evvelkine nisbetle İngiltere'de ve Amerika'da gemi inşaatının çok ilerlemesinden bu gün bir buçuk milyon ton fazla gemiye malik bulduklarını tebarüz ettirdi.

Casablanca konferansında konuşulan başlıca iki meseleden birinin Tahtelbahirlere karşı daha müessir tedbir almak, diğerinin de, sonuna muvaffakiyetli darbeler indiren müttefikleri Rusların üzerinden yükü hafifletmek için müşterek düşmanla bir an evvel karşılaşılıp çarpışmaya temin edici tedbirler almak olduğunu, refakatlerinde bulunan askerî mütehassısların, politika tesiri altında kalmadan, on günden fazla geçeli gündüzlü çalışarak bu maksad için önümüzdeki dokuz ay zarfında müessir olabilecek plân ve program hazırladıklarını söyledi.

Siyasi olarak da düşmanları bilâkaydı şart teslim -----

4- 030 10 235 588 3

EK 10.1

T. C.
Hariciye Vekâleti
Umum Evrak Müdürlüğü

-11-

Geldiği yer .....
Yazıldığı tarih .....
Geldiği tarih .....
Numarası .....

AÇIK TEL

olmadıkca harbe nihayet vermemek, ve Avrupa'da harb nihayet bulduk-
dan sonra Amerikalıların yanbasında bütün kuvvetlerle Japonları
ayni suretle teslim mecbur edinceye kadar harbe devam etmek kararı
olduğu ilâve etti.

Bundan sonra Adana ziyaretinden bahsederek hava meydanına
indiği zaman Hurricane Tayyarelerini meydanda dizilmiş gördüğünü,
Reisicumhur Hazretlerinin Trenini de karlarla örtülü dağlar içinden
minalı tırtıl gibi çıkıp geldi ifadesile edibane tasvirinden sonra,
maiyyetlerinde getirdikleri Başvekil, Hariciye Vekili, Genelkurmay
Başkanı ve Parti Umumi Kâtibi ile buluşup görüşüklerini, memleketi-
mizin en müşkül zamanlarda takib ettiği dürüst siyaset ve sağlam
durumu ile kendi düşmanlarının Suriye ve Irak'ı istilâlarına, bil-
hassa kendileri ve müttefikleri için hayat meselesi olan Irak ve
İran petrollerini ele geçirmelerine mani olduğunu tebarüz ettirdi.
Bu sözleri takir sedaları ile karşılandı.

"Türk dost ve müttefiklerimizden bir şey istemedik, ken-
dilerini tehlikeye atmak arzusunu göstermedik, çünkü Türkiye'nin
tehlikeye düşmesi bizim tehlikeye düşmemiz olurdu. Türk Ordularını
asrî esliha ve techizat ile takviye etmek imkânlarını aradık. Deniz
ve kara yollarından taşıyabilecekleri kadar malzemeyi Amerikalılar-
la birlikde temin edebilceğimizi anlattık. Bu gün Ankara'da Türk ve
İngilizlerden mürekkep müşterek bir heyet menzil yollarının ıslahı-
na, nakliye vesaitinin ikmaline çalışmaktadır. Bu suretle Türkiye'-
yi muhtemel herhangi bir taarruza karşı daha kuvvetli bulundurmak
mümkün olacaktır. Amerika ile birlikde Türkiye'ye nakledilip dona-
tabilecekleri, istedikleri kadar esliha ve malzemeyi harbiye vere-
bilecek vaziyetteyiz.

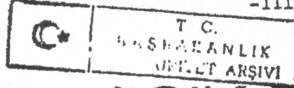
030 10 235 588 3

EK 10.2

T. C.
Dışişleri Vekâleti
Umum Evrak Müdürlüğü

Geldiği yer .....
Yazıldığı tarih .....
Geldiği tarih .....
Numarası .....

-III-

AÇIK TEL

Bu babda neşretilen müşterek komünikede beyan edilen hususattan fazla bir şey yoktur. Tefsir suretile zarâ çıkarmaya çalışmak doğru değildir. Türkiye'nin şimdiye kadar sebat ile mukavemet gösterdiği yakın tehlikeler bu gün daha azalmıştır. Çünkü cerubunda ve şarkındaki dostları düşmanlarına kalebe etmiş bir vaziyettedir." dedi ve Ruslarla Türklerin en sıkı dostluk idamesine taraftar olduğunu ilâve etti.

Sözlü şimalî ve garbî Afrika'daki siyasî ve askerî vaziyete intikal ettirerek, bu darülharbde hâkim rolün Amerika'da olduğunu, kendisinin bu işde ReisiCumhur Roosevelt'in Muavinliğini memnuniyetle kabul ettiğini, her ikisinin de başlıca arzusu müttefik Orduların muzaffer olması için mahallî asayişin ve menzil yollarının mahfuz bulunması olduğunu tebarüz ettirerek diğer mesailin talî olarak kabul edildiğini söyledikten sonra İngiliz ve Amerikan siyasetçilerine, Avam Kamara azalarına, nihayet her iki memleket efkârı umumiyesine hitab ederek, yukardaki kanaate mugayir olarak Fransızların iç politikalarında bir Generali diğerine karşı koymakla veya birini diğerine tercih etmekle maksadı aslî olan zaferi temine yardım etmiş olmayacaklarını, aksine hizmet etmiş olacaklarını söyledi ve mesuliyeti müteahhid olanlara emniyet ederek işi onlara bırakmalarını ve zaferi nihâiden emin olmalarını istedi ve alkışlandı.

En sonra Irak'da şimalî ve garbî Afrika'da Eivenhoover'in Başkumandanlıkta devam edeceğini, General Alexander'in onun muavinliğine tayin edildiğini, General Alexander'in yerine merkezi Kahire'de bulunan Ordu Başkumandanlığına da General Wilson'un nakledildiğini, bunun yerine de yeni bir Kumandan tayin edileceğini, Hava 3

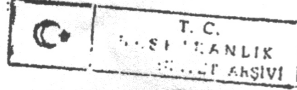
030 10 235 588 3

• EK 10.3

T. C.
Hariciye Vekâleti
Umum Evrak Müdürlüğü

-IV-

Geldiği yer .....
Yazıldığı tarih 42
Geldiği tarih 252
Numarası .....

AÇIK TEL

Mareşali Teddern Müttefikler hava kuvvetleri Kumandanlığını yapacağını, Amiral Cunningham'ın Bhrisefid'in şarkında da müttefik deniz kuvvetleri Başkumandanlığına tayin edildiğini, merkezi İskenderiye olan Akdeniz Donanması Başkumandanının unvanının Kızıldeniz'i de ihtiva etmek üzere Şark Donanması Kumandanlığına tahvil edildiğini anlatarak, dinleyenlere emniyet ve itimad telkin eden sözlerine nihayet verdi ve alkışlandı.

Bizzat dinlediğim Başvekil'in, ajansların metnini vereceği nutkun bir an evvel yapabildiğim ana hatlarını gösteren hülâsası yukardadır, arz ederim.

Hic

Rauf Orbay

030 10 235 588 3

4 EK 10.4

Churchill, Roosevelt, Stalin Yalta Konferansı 9 Şubat

İnönü, Churchill, Roosevelt Kahire konferansında bir araya geldiler 1943

İsmet İNÖNÜ Adana'ya 23 km uzaklıkta Yenice istasyonun da İngiltere Başbakanı Churchill ile görüştü.

Potsdam üçlü el sıkışma Churchill, Truman, Stalin

Stalin, Truman, Churchill Potsdam konferansında 1945

Tahran Konferansında Stalin, Roosevelt, Churchill bir arada

T.C. Dışışleri Bakanı Hasan SAKA BM Antlaşmasını imzalıyor.

ÖZGEÇMİŞ

Doğum Yeri ve Yılı	Ankara 1981		
Öğr. Gördüğü Kurumlar	Başlama Yılı	Bitirme Yılı	Kurum Adı
Lise	1996	1999	Kuleli Askeri Lisesi
Lisans	1999	2003	Kara Harp Okulu
Yüksek Lisans	2005	2007	Uludağ Üniversitesi
Doktora			
Medeni Durum			Bekâr
Bildiği Yabancı Diller ve Düzeyi	İngilizce iyi		
Çalıştığı Kurum (lar)	Başlama ve Ayrılma Tarihleri	Çalışılan Kurumun Adı	
1.	2003	Jandarma Genel Komutanlığı	
...			
Yurtdışı Görevleri			
Kullandığı Burslar			
Aldığı Ödüller			
Üye Olduğu Bilimsel ve Mesleki Topluluklar			
Editör veya Yayın Kurulu Üyelikleri			
Yurt İçi ve Yurt Dışında katıldığı Projeler			
Katıldığı Yurt İçi ve Yurt Dışı Bilimsel Toplantılar			
Yayımlanan Çalışmalar			
Diğer			

Tarih-İmza
Kahraman GÜRBÜZ